

Cristian Pîrvulescu

POLITICĂ COMPARATĂ

CUPRINS

Introducere		2
Capitolul I	Caracteristicile politicii comparate	4
Capitolul II	Comparația culturală	14
Capitolul III	O perspectivă comparativă asupra emergenței regionalismului	32
Capitolul IV	Sisteme electorale comparate	61
Bibliografie		97

INTRODUCERE

Politica comparată rezidă în aplicarea metodei comparative în știința politică. acest curs va pune accentul pe două probleme :

- **influența culturii politice asupra sistemelor ;**
- **raporturile dintre stat și cetățeni.**

Aceast curs urmărește să asigure studenților un câmp de cunoștințe familiarizându-l cu diversitatea perspectivelor.

Politica comparată privită ca domeniu al științei politice asigură analiza în timp și în spațiu a sistemelor politice. De la pionierii gândirii sociale și politice de influență științifică de la sfârșitul secolului al XIX-lea sau începutul secolului al XX-lea până în zilele noastre discuțiile privind dezvoltarea, statul, democrația acțiunea colectivă sau reprezentarea politică au constituit nucleul științei politice. Chiar dacă mai puțin structurată această perspectivă a folosit comparații precum tradiție/modernitate (cu varianta maioreșciană, atât de influentă în România forme fără fond/forme organice), Nord/Sud, Răsărit/Occident, totalitarism/autoritarism/democrație sau state dezvoltate/state sub-dezvoltate. Această incompletă enumerare dovedește că prin comparație au fost propuse explicații care reprezintă astăzi structura de bază a politicii comparate.

Constituidu-se ca disciplină științifică politica comparată a presupus mai întâi o abordare critică a metodelor și dezvoltarilor conceptuale atât în contextul confruntării diferitelor paradigme, cât și în interiorul fiecărui câmp teoretic. În al doilea rând, în măsura în care politica comparată este relaționată la noțiuni precum statul națiune, modernitatea sau dezvoltarea, redefinirea acestor concepte în funcție de mutațiile istorice pe care lumea le-a cunoscut (prăbușirea comunismului, globalizarea, disputele privind politicile statului social, rolul organizațiilor și instituțiilor supra-naționale) a impus o reconstrucție a politicii comparate.

Dintre diversele problemele ce pot fi abordate se impune o selecție. De aceea acest curs va pune accentul pe două probleme : influența culturii politice asupra sistemelor și

raporturile dintre stat și cetățeni. Acest curs urmărește să asigure studenților un câmp de cunoștințe familiarizându-l cu diversitatea perspectivelor

Deoarece "comparația este motorul cunoașterii"¹ cercetătorii din științele sociale au căutat să se sustragă influențelor normative ale societăților din care proveneau. Depășirea etnocentrismului este de aceea poate cel mai important beneficiu al comparativismului, alături de oportunitatea de a identifica regularități pentru a fundamenta o construcție științifică.

¹ Mattei Dogan, Dominique Pelassy, *Cum să comparăm națiunile. Sociologie politică comparativă*, București, Alternative, 1993, p. 12

CAPITOLUL I

CARACTERISTICILE POLITICII COMPARATE

Comparația politică are, ca finalitate elaborarea unor explicații cu valoare științifică..

Comparația presupune:

- **inventarierea claselor din tablou;**
- **stabilirea unei ordini a elementelor în funcție de conexiunile dintre ele.**

Comparația corespunde realității fără să o reproducă total.

Comparația poate fi:

- **binară, atunci când sunt comparate două obiecte, serii de obiecte sau sisteme politice;**
- **multiplă, când se compară mai multe mai multe obiecte rezultate din contexte diferite sau un număr mai mare de sisteme politice.**

Comparația poate realiza compararea;

- **unor obiecte sau sisteme politice aflate în proximitate (sistemul de partide românesc și maghiar);**
- **poate utiliza metode „contrastelor dramatice” opunând cazuri foarte diferite pentru a identifica fundamentele istorice și culturale ale fiecăruia (statul occidental versus statul în lumea musulmană).**

Politica comparată rezidă în aplicarea metodei comparative în știința politică.. De aceea investigarea cadrului teoretic care orientează cercetarea indică modul în care analiza comparativă contribuie la realizarea obiectivelor specifice științei politice. Deși parte a demersului politologic, politica comparată, își găsește fundamentele științifice în sociologia secolului al XIX-lea. Emile Durkheim, întemeietor al sociologiei, a privilegiat metoda comparativă câtă vreme sociologia nu putea folosi, datorită consecințelor, metoda experimentală². Aceasta din urmă presupune testarea unei ipoteze în anumite condiții care permit cercetătorului să controleze una sau mai multe *variabile independente* și să observe modificările pe care aceste intervenții le induc asupra *variabilelor dependente*. În domeniul științelor sociale, și cu atât mai mult în cazul științei politice, foarte rar se pot întruni

² Daniel-Louis Seiler, *La politique comparee*, Paris, Armand Colin, 1982, p. 10

condițiile pentru un experiment. Alegerile parlamentare, spre exemplu, nu pot fi supuse experimentului. Pe de altă parte procesele socio-politice din trecut nu mai pot fi nici ele reconstituite și cu atât mai puțin reacțiile subiecților nu mai pot fi supuse unui control din parte experimentatorului. Nu trebuie neglijat nici impactul eticii asupra demersurilor de tip experimental ce limitează libertatea de acțiune a experimentatorului. În cadrul științelor sociale metoda comparativă a devenit un substitut al experimentului. această metodă pune în evidență *asemănările* și/sau *deosebiri* ce pot fi evidențiate în cazul unor obiecte empirice considerate comparabile, astfel că urmare a acestei operații se pot elabora ipoteze explicative de tip cauzal. *Comparația politică are, deci, ca finalitate elaborarea unor explicații cu valoare științifică.*

1. Specificul metodei comparative

O disciplină științifică propune tip de discurs asupra unui domeniu de obiecte, metoda constituind o modalitate de articulare a acestuia. Metoda comparativă presupune că realitatea este organizată după o ordine pe care cercetătorul o poate descoperi. Oricare ar fi modul de cunoaștere utilizat, științific sau filosofic, ceea ce se analizează este *constructul* și nu *realitatea obiectivă*. Activitatea de cunoaștere constă în elucidarea a ceea ce se numește *relația dintre elementele tabloului* pentru a putea *structura faptele*. Astfel compararea constă în căutarea de *similarități structurale* între *clasele* tabloului.³

În primul rând comparația presupune *inventarierea* claselor din tablou. Dacă se analizează, de exemplu, dinamica regimului politic într-o perioadă dată, se identifică etapele semnificative. A doua operație constă în stabilirea unei *ordini a* elementelor în funcție de conexiunile dintre ele. În exemplul precedent ordinea poate rezulta din cronologie sau în funcție de partidele ce au deținut guvernare sau de rolul instituțiilor politice în influențarea regimului. Descrierea comparativistului urmărește să identifice *invariantul*.

Astfel comparația corespunde realității fără să o reproducă total. Clasele de elemente reprezintă configurația tipurilor de obiecte constituind realitatea pe care o transpune tabloul. Comparația este din ce în ce mai mult folosită pentru a atinge obiective descriptive, pentru a putea facilita focalizarea pe faptele „indivizilor” istorici concreți (comunismul românesc, Partidul Conservator englez, etc.) în raport cu concepte universale și abstracte (comunismul, conservatorismul).

Comparația poate fi *binară*, atunci când sunt comparate două obiecte, serii de obiecte sau sisteme politice, sau *multiplă*, când se compară mai multe mai multe obiecte rezultate din

³ *ibidem*, p. 16

contexte diferite sau un număr mai mare de sisteme politice. În primul caz comparația prezintă avantajul de a fi *intensivă*, pe când a doua permite identificare unui *număr mai mare de variabile de analiză*.

Din perspectiva ariei comparația poate realiza compararea unor *obiecte sau sisteme politice aflate în proximitate* (sistemul de partide românesc și maghiar) sau poate utiliza metode „contrastelor dramatice” opunând cazuri foarte diferite pentru a identifica fundamentele istorice și culturale ale fiecăruia (statul occidental versus statul în lumea musulmană). Prima perspectivă asigură rigoare și operaționalitate pe când a doua oferă deschideri descriptive și explicative.

Știința politică se află într-o relație de puternică dependență de metoda comparativă. Politologul urmărește să compare fapte relevante aparținând aceiași categorii, dar care se inserează în contexte diferite, putând astfel să explice geneza și diferențele de configurație. Aplicată la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru a evalua instituțiile politice de Lowell politica comparativă nu este în mod necesar transnațională. Școala franceză de analiză electorală a comparat voturile în funcție de criteriul geografic pentru a explica diferențele de comportamentul electoral.

Toate aceste orientări demonstrează că prin comparație este vizată o metodă și nu un obiect de cercetare. Metoda comparativă se inspiră direct din *metoda variațiilor concomitente* pusă la punct de John Stuart Mill care urmărește *interpretarea variațiilor ce afectează un obiect social sau politic dat pentru a consta diferențele în modul de activitate a cutărui sau cutărui factor*, toți ceilalți factori rămânând egali⁴. O asemenea metodă își dovedește limitele sale cu atât mai mult în știința socială unde mediul în care se construiește obiectul social are o asemenea complexitate încât este dificil, dacă nu imposibil, de a-l izola.

Metoda variațiilor concomitente are o valoare relativă. Ea permite formularea de ipoteze fără de care comparatistul nu poate elabora explicațiile sale. De exemplu analiza dezvoltării partidelor postcomuniste în Europa Centrală conduce la sesizarea unor elemente comune (apartenența la spațiul ex-sovietic, impactul modelului social-democrat, clivajele specifice) dar nu explică cazurile ceh, sârb sau chiar românesc.

2. Disfuncțiile comparativismului clasic

De la începutul secolului al XX-lea până în anii '60 comparativismul a cunoscut epoca sa clasică. Încercările de sinteză păuneau în evidență specificul analizei comparative fără să se

⁴ Bertrand Badie, Guy Hermet, *Politique compare*, Paris, PUF, 1990, p.18

interogheze asupra viabilității formulelor de analiză în cazul societăților non-occidentale⁵. Comparativismul clasic a intrat în criză în anii 1960 nu atât datorită fragilității sale metodologice, ci ca urmare a dificultăților de a se adapta la transformările ce marceau epoca. Contextul decolonizării care permite apariția unor state noi pe scena politică mondială pune comparativismul în fața unei noi sfidări. Comparațiile tradiționale nu mai erau eficiente: o comparație instituțională (compararea parlamentului din Franța cu cel din) nu mai aducea informațiile relevante pe care cercetătorul le viza. În fața acestei situații s-au formulat două alternative:

1. *să se respingă studierea societăților extra-occidentale din aria de cercetare*. Cercetările africane sau asiatice trebuiau elaborate pe teren de către specialiști pe baza monografiilor și nu a comparațiilor cu alte societăți. Această alternativă are în continuare susținători, dar absența comparativismului poate conduce la etnocentrismul. Comparația pune în evidență diferențele, monografia riscă să se blocheze în fața stereotipurilor și prenoțiunilor.
2. *developmentismul* (teoriile dezvoltării) care la începutul anilor 1960 a reprezentat o soluție salvatoare pentru comparativism. În favoarea acestor alternative au fost aduse diferite argumente. Dacă comparația între societățile extra-occidentale și cele occidentale poate crea confuzii, în schimb, este acceptabil se realizeze analogii semnificative între modul în care au evoluat ultimele și etapele pe care le parcurgeau în acea perioadă primele. Societățile europene au fost confruntate, în secolele anterioare, cu aceleași sfidări ca cele africane sau asiatice la mijlocul secolului al XX-lea: absolutismului îi corespundea autoritarismul, venalității corupția, instabilitatea frontierelor se asemana cu etapa construcției naționale în Occident⁶.

2.1. Depășirea perspectivei universaliste

Analiza comparativă și variantele sale developmentiste au plecat de la un dublu postulat: *universalitatea conceptelor* și a *practicilor*. Comparația politică pornea de la o supoziție de ordin epistemologic: știința politică nu își poate revendica statutul decât în măsura în care asigură emergența unor concepte aplicabile la întreg ansamblul situațiilor politice. În acest context cultura nu putea interveni de o manieră semnificativă în elaborarea categoriilor de analiză, ca de altfel nici în formarea regimurilor politice.

Această viziune nu a rezistat la proba practicilor politice care au evoluat în spațiile extra-europene luând forma constatării modelului occidental. Pe de altă parte analiza științifică s-a orientat spre studiul tradițiilor (ca o consecință a eșecului modelului occidental)

⁵ Roy Macridis, *The Study of Comparative Government*, New York, Random House, pp 34-37

pe care developmentismul le refuza. Recursul la cultură, antropologie și istorie indică o reorientare spre cunoașterea *individualului* în raport cu *universalul*.

Criza universalismului a condus la rediscutarea conceptelor analizei comparative, dar mai ales la depășirea perspectivei universaliste pe care știința politică occidentală

2.2. Remodelarea argumentelor

Criza universalismului ce a afectat metoda comparativă clasică a avut consecințe asupra capacității sale explicative. Constatând că procesele politice au o componentă specifică cercetătorii au luat distanță în raport cu paradigmele developmentiste.

Ca urmare a modificării viziunii explicative s-a ajuns la adoptarea unui model explicativ mai modest, dar mai adaptat nevoilor științei politice contemporane. În cadrul demersului explicativ asupra politicii nu poate fi postulată existența unui factor universal care să determine procesele și care să tranșeze culturile și istoria.⁷ Determinismul economic, marxist sau liberal, devenit nucleul teoretic al unui anume demers comparativist a condus la ideea că economicul implică același tip de corelații cu sferele socialului și politicului indiferent de caracteristicile culturale sau istorice ale societății analizate. Însă faptul că economicul a devenit un factor favorizat de științele sociale occidentale a fost rezultatul unei anumite evoluții istorice ce nu poate fi reprodusă în alte areale. Relația dintre acțiunea economică și acțiunea politică a fost extinsă în mod forțat pentru a descrie comportamentul întreprinzătorilor sau politicienilor din orice colț al lumii. Dar această perspectivă nu a putut rămâne neutră din punct de vedere cultural. Interferența dintre factorii culturali și tipul de explicație a contribuit la remodelarea modelelor cauzale caracteristice analizei comparativiste clasice. *Modelul secvențial* sau *metoda weberiană a afinităților electice* au contribuit la apariția unei noi abordări comparative. Analiza de tip secvențial propune o formulă explicativa ce constă în compararea traiectoriilor istorice, pe când metoda weberiană reprezintă o autentică ruptură cu viziunea cauzală, încercând, așa cum arată *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, că între diferitele fenomene (capitalism și protestantism) există afinități ce favorizează un anume solidaritate.

2.3 Redescoperirea istoriei

Comparativismul clasic nu a reușit să se definească în raport cu istoria și nu a putut să integreze dimensiunea istorică a obiectelor sociale și politice pe care le compara. Ignorarea

⁶ Bertrand Badie, Guy Hermet, *op.cit.*, p. 22

⁷ *ibidem*, pp 22-28

acestei dimensiuni dus la dezvoltarea unor comparații artificiale. Acest rezultat a fost influențat de două fenomene:

1. epistemologia behavioristă
2. recursul la postulatul că istoria are o a priori un sens și că ea presupune o teorie asupra societății cercetare (o ideologică).

Prima perspectivă a dominat în anii '60, analiza behavioristă a vieții politice contribuind la apariția analizei sistemice, care a contribuit la dezvoltarea unei viziuni ce identifica ansamblul rolurilor politice caracteristice unei societăți cu un sistem, respectiv cu un ansamblu de elemente interdependente ce ar alcătui un întreg coerent și stabil.⁸ Acest tip de analiză accentuând asupra invariabilului consideră practicile politice ca fiind trans-istorice și deci nu acordă o mare importanță proceselor de transformare.

O altă abordare pornește de la teoriile sociologice ce atribuie un sens a priori istoriei, așa cum presupune marxismul, și în general, evoluționismul. Dacă marxismul pleacă de la axioma succesiunii modurilor de producție, evoluționismele indică modernizarea drept scop spre care converg toate societățile.

⁸ Rod Hague, Martin Harrtop, Shaun Berslin, *Comparative Government and Politics*, London. MacMillan, 1993, pp 33-36

3. Noile orientări în comparativism

Criza universalismului și incertitudinilor modului clasic de cercetare a făcut necesară reintroducerea istoriei în cadrul analizei comparative și reînnoirea acesteia. Această reînnoire constă în:

1. redescoperirea *analizei culturale*
2. reconstrucția unei sociologii a acțiunii ce a dus la apariția *analizei strategice*.

De fapt toate orientările prezente indică o reîntoarcere spre sociologia weberiană și tentativa de a analiza paradigmele sociologului german pentru a pune bazele unui comparativism reînnoit. Se știe că Max Weber a construit o teorie sociologică plecând nu de la *societate*, ci de la *acțiune socială*. Aceasta constituie o acțiune îndreptată de un actor în direcția altuia cu referire la un sens împărtășit de ambii. Weber sugera că jocul social e în același timp *interactiv* și *fondat cultural*.

4. Recursul la analiza strategică.

Depășirea analizei interpretative și elaborarea ipotezelor conduc la transformarea obiectelor analizate și comparate care ajung să permită redescoperirea practicilor sociale. În acest fel se poate depăși culturalism în exces sau diferitele constructe de tip organicist precum sistemismul, sistemo-funcționalismul sau structuralismul. Analiza comparativă poate fi periclitată de aceste teorii deoarece modelarea excesivă a ordinii sociale riscă să împingă comparația spre o simplă măsură care separă diferitele situații concrete de un ideal tip construit prin referință la societatea occidentală modernă. "Întoarcerea actorului", cum este numită această nouă abordare strategică, prezintă avantajul de a analiza toate variantele posibile de construcție politică. Însă și această dezvoltare analitică poate duce la confuzii și ambiguități suscitade de paradigma individualismului metodologic care este principalul vector al noii tendințe.

Pierre Birnbaum a distins între două modele ale acestei construcții paradigmatică. În primul rând o orientare spre teoria jocului social care implică recursul la principiul explicativ universal și exhaustiv al modelului individului calculat ce se conformă unui tip unic de naționalitate. În al doilea rând, o orientare metodologică care conduce cercetătorul spre a găsi, dincolo de procesele sociale, existența strategiilor individuale fără ca aceasta să trimită la un model cunoscut, nici să pretindă că este o explicație exhaustivă.⁹

⁹ Pierre Birnbaum, *Dimension du pouvoirs*, Paris, PUF, 1984, pp 14-16

Recunoașterea individualismului metodologic ca o teorie socială a deschis o dezbatere de primă importanță: construind ipoteza unui model universal al individului rațional ajunge să nege importanța variabilei culturale ca și pe cea a diversității formațiunilor sociale. Numeroși comparatiști au pus în evidență importanța rezistențelor comunitare care corectează sever postulatul individualismului universal.

Unii autori au încercat să demonstreze că individul nu este o categorie universală, ci o construcție istorică ce devine obiect de analiză și nu un principiu explicativ. Intervenția variabilei culturale complică și aprofundează pericolul postulării unui model universal de naționalitate ce transcende toate construcțiile culturale și care se transformă într-un fel de "fapt natural".

Putem considera că există o dublă natură a individualismului care trimite:

1. la o dimensiune universală care amintește că identificarea individului cu comunitatea sa de apartenență nu este niciodată absolută;
3. la o dimensiune istorică care sugerează că importanța și relevanța structurilor comunitare nu sunt identice, obligatoriu, dar relevă anumite evoluții istorice și culturale.

Individualismul metodologic este chemat să exercite rolul său de metodă: să conducă cercetătorul spre descoperirea, în spatele tuturor construcțiilor sociale rolul actorului. O bună înțelegere și utilizare a sociologiei acțiunii amintește că, dacă indivizii sunt constrânși, prin cultura lor, ei nu se limitează la reproducerea sa pasivă, ci dezvoltă un ansamblu de activități ce presupune cererea, manipularea și producerea de "acțiuni cu sens".

5. Formalizarea metodei comparative

Aportul crescut al analizei culturale și al sociologiei acțiunii a contribuit la redefinirea metodei comparative și la formalizarea mai operativă a demersurilor sale. Investigând noile orientări Theda Skocpol¹⁰ a opus 3 orientări care se regăsesc în cercetările comparative mai recente :

1. aplicarea modelului general al istoriei,
 2. cercetarea de tip cauzal,
 3. sociologia istorică interpretativă.
-
1. Aplicarea modelului general al istoriei, urmărește într-un anumit sens o actualizare a marilor teorii generale care au stat la baza developmentismului din anii '60, dar analizează cu insistență și diferențele de tendință. Un exemplu îl constituie Immanuel Wallerstein cu

¹⁰ apud Bertrand Badie, Guy Hermet, *op.cit.*, p. 70

cercetările sale privind nașterea și diferențierea sistemului capitalist internațional în Europa Renașterii. Toate comparațiile operate de autor între evoluțiile urmate de societățile europene sunt raportate la o reprezentare *a priori* a economiei capitaliste, a naturii și a efectelor sale asupra structurii societății și politice. O asemenea abordare rămâne prea puțin influențată de reînnoirea comparativismului și de criticile privind universalismul și monodeterminismul cercetărilor clasice.

2. A doua orientare a fost inițiată de Barrington Moore Această orientare pretinde că a găsit *recurențe cauzale* în istorie fără să le afecteze universalitatea. Cercetările de acest tip nu sunt legate de teorii generale, ci cercetează o explicație adecvată unui ansamblu de date caracteristice unei probleme istorice interesând mai multe societăți, fie că e vorba de democratizare sau de dinamica proceselor revoluționare. Și într-un caz și în altul nu se aplică ansamblului istoric un model general și universal care să explice diferitele configurări, ci se încercă, de o manieră inductivă și pornind de la confruntarea diferitelor secvențe istorice, găsirea unor *variabile cauzale ad hoc* ce permit explicarea anumitor societăți ce au trecut prin experiența tranziției spre democrație spre deosebire de altele ce au cunoscut în prealabil o etapă autoritară Comparativismul presupune în acest sens recursul la *metoda inductivă*.

Inducția prezintă însă un mare pericol câtă vreme introduce propoziții cauzale pornind de la un număr mic de cazuri. Astfel nimic nu permite să considerăm indiscutabile alegerile de variabile și nimic nu asigură că anumite variabile au aceeași relevanță indiferent de contextul istoric.

3. Sociologia istoriei interpretative urmărește să se distanțeze de marile teorii sociologice universale, să compare traiectoriile istorice, plecând de la postulatul singularității lor și căutând diferențele semnificative. Un asemenea demers articulează rezultatele analizei culturale și cele ale sociologiei acțiunii. Sociologul, dintr-o perspectivă weberiană, propune înțelegerea și interpretarea comportamentelor actorilor sociali în contextul studiat, ca și semnificația instituțiilor și practicilor politice descoperite.

Acest comparativism își propune:

- să ofere o lectură a modurilor diferite de concepere și construcție a obiectelor politice,
- să interfereze diferențele prin referința la *cuplul acțiune - semnificație*, (prin referință la codul cultural utilizat și la strategiile folosite),
- să determine cum diferența descoperite permit interpretarea modului de dezvoltare a societăților comparate și care sunt problemele semnificative pentru fiecare model de dezvoltare.

Exerciții și întrebări de verificare

1. Ce presupune metoda experimentală de testare?
2. Ce presupune metoda comparativă?
3. Descrieți soluțiile alternative la comparativismul tradițional.
4. Explicați perspectivele universalistă și deterministă.
5. Ce este analiza de tip secvențial?
6. Descrieți analiza strategică.

CAPITOLUL II

COMPARAȚIA CULTURALĂ

Analiza culturală oferă analizei comparative posibilități de a releva diferitele sensuri date, în spațiu sau în timp, politicilor de diferite colectivități și deci permite analiza diferitelor construcții politice care derivă din aceste sensuri. Ea conduce în particular la luarea în considerare a religiei.

Relația dintre cultură și sfera politică a societății este una extrem de complexă, în care putem vorbi atât de dimensiunile politice ale culturii, cât și de impactul decisiv pe care valorile și structurile culturale le au asupra mecanismelor de legitimare politică, asupra ideilor și comportamentelor politice ale grupurilor sociale.

Abordări și definiții

Definiția behavioristă pentru care cultura trebuia asimilată unui model de comportament considerat comun tuturor membrilor societății, dacă nu dominant, trebuie deasemenea privită cu rezerve. Weber a redefinit conceptul de cultură ca un sistem de semnificații pe care membrii grupului le cunosc și le utilizează în interacțiunile lor. O asemenea construcție este mai puțin seducătoare decât definiția normativă, dar conduce la ideea conform căreia cultura duce la un cod de semnificații ce permit acțiunii să aibă o orientare socială.

Analiza culturală oferă analizei comparative posibilități de a releva diferitele sensuri date, în spațiu sau în timp, politicilor de diferite colectivități și deci permite analiza diferitelor construcții politice care derivă din aceste sensuri. Ea conduce în particular la luarea în considerare a religiei.

Intersecția conceptului de cultură cu cel de cultură politică

Conceptul de "cultură" a fost introdus în antropologie de către britanicul Eduard B. Taylor care, în introducerea la *Cultura primitivă* 1871 îl definea ca ansamblu complex care cuprinde cunoștințele, credințele, artele, morala, dreptul, obiceiurile și toate celelalte capacități și deprinderi pe care omul le-a însușit ca membru al societății.

Antropologi americani precum Alfred Kroeber și Clyde Kluckhohn au descoperit în operele antropologilor, culturologilor și sociologilor nu mai puțin de 152 de definiții ale conceptului de cultură. "Cultura constă din modele implicite și explicite ale comportării și pentru comportare, acumulate și transmise prin simboluri, incluzând și realizările lor în unelte. Miezul esențial al culturii constă din idei tradiționale, apărute și selecționate istoric, și, în special, din valorile ce li se atribuie; sistemele de cultură pot fi considerate, pe de o parte, ca produse ale acțiunii și, pe de altă parte, ca elemente ce condiționează acțiunea viitoare"¹¹

Această definiție pune accentul pe *cultură ca mecanism social* de acumulare și transmitere a unor "modele comportamentale", prin intermediul unor simboluri, încorporate chiar și în unelte materiale.

Din perspectiva tradițională, conceptul de cultură se leagă de noțiunea de "cultură a spiritului". Aceasta presupune ideea unui patrimoniu cultural, compus din bunuri și valori universale transmise de la o generație la alta.

În abordarea culturii ca fenomen intrinsec uman, definirea termenului a avut următoarele forme:

- a. o **definiție care viza un domeniu specializat al culturii** (cu precădere cea spirituală);
- b. o definiție care cuprindea numai o **structura particulară a culturii**: tipul cultural, forma sau mediul cultural, omițându-se procesele culturale;
- c. **identificarea culturii cu o realitate organică**, subestimându-se realitatea supraorganică a sistemelor culturale cu normele lor proprii de funcționare și reproducere;
- d. **reacțiile psihologice la dinamica realității culturale în timp și spațiu**.

Definiția cea mai concisă dată culturii este următoarea: cultura este un element *învățat* al comportamentului uman. Diferența specifică a definiției este data de acest determinativ, "învățat", deoarece oricare ar fi formele unei culturi, ele trebuie să fie învățate de generațiile următoare ale unei populații căci altfel acestea se pierd.

Cultura cuprinde ansamblul fenomenelor social-umane care apar ca produse cumulative ale cunoașterii și totodată a valorilor sintetice. Deși pot fi definite ca valori- mijloc și nu ca valori-scop, valorile politice precum libertate, egalitate, solidaritate se înscriu pe traiectoria emancipării, în procesul de asociere a oamenilor în formele complexe ale comunității umane.

¹¹ A. L. Kroeber, Clyde Kluckhohn, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, Harvard University, vol. XLVII, nr.1 Cambridge, Mass, 1952, p.18 ..

Sociologul american, Norman Goodman, caracterizând cultura, o explică prin unitatea dintre aspectele materiale și nemateriale ale vieții, prin sinteza lor¹². Elementele definitorii ale culturii, prezentate într-un mod schematic de acest autor ar fi următoarele:

- **cultura materială** = “creații concrete și tangibile”, “manifestările fizice ale vieții”
- **cultura nematerială** = creații “abstracte” ale societății, transmise din generație în generație

Elemente ale culturii nemateriale ar fi :

- *componente cognitive (idei)*: cunoștințe, opinii (păreri)
- *componente axiologice*: valori (idei investite și cu semnificație emoțională despre ceea ce o societate crede că este bun, corect și plăcut),
- *componente normative*: norme (reguli care structurează comportamentele indivizilor în societate). Se pot identifica mai multe tipuri de norme:
 1. obiceiuri - convenții curente ale vieții
 2. moravuri - norme asimilate social
 3. tabu-uri - ceea ce nu se cade să facem
 4. legile - norme ale autorității publice.
- *componente simbolice*: semnele naturale (fum-foc)

Viziunea sistemică insistă asupra caracterului stabil al culturii .Pe măsura evoluției sale în timp, orice cultură își articulează valorile , normele într-un sistem cultural. Ca sistem, cultura scapă de sub controlul omului și operează în limitele legității sale specifice. În pofida schimbării, există totuși un continuum cultural.

Deși integrată într-un ansamblu de relații determinative, cultura are și o autonomie relativă față de factorii sociali care o condiționează. Această caracteristică se explică prin specificitatea valorilor culturale și prin caracterul profund mediat al relației lor cu factorii materiali ai societății, prin interacțiunile profunde care se stabilesc între diferitele forme și domenii ale culturii, prin existența unor permanențe general umane în fluxul transformărilor istorice. Fiind un *proces prin excelență creator*, cultura își depășește continuu determinările sociale și dependențele funcționale la intersecția cărora se cristalizează.

Există o corespondență intimă între structurile unei societăți și structurile culturii sale, dar un moment istoric dat cuprinde și valori contradictorii care nu se află în raporturi de adecvație cu stările de fapt.

¹² Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, București, Editura Lider, 1998, pp 48-57.

Politica și cultura sunt două sfere, fundamentale, ale unei societăți care interferează în numeroase aspecte, iar această conexiune dintre cele două constituie una dintre cele mai intens dezbătute teme din gândirea contemporană.

Relația dintre cultură și sfera politică a societății este una extrem de complexă, în care putem vorbi atât de dimensiunile politice ale culturii, cât și de impactul decisiv pe care valorile și structurile culturale le au asupra mecanismelor de legitimare politică, asupra ideilor și comportamentelor politice ale grupurilor sociale.

Sociologia politică a preluat o serie de concepte și abordări specifice teoriei culturii pentru a explica dependența conduitelor politice de sistemul de valori, atitudini și reprezentări culturale, modul în care matricea culturală și mentalitățile dominante din cuprinsul unei societăți își transmit influențele asupra instituțiilor și relațiilor politice. Relația dintre sistemul politic și cel cultural se desfășoară pe mai multe niveluri. "Un sistemul cultural determinat este cel care formează atitudinile cetățenilor, așteptările lor față de stat, mecanismele de interiorizare a valorilor civice...Orice discurs al Puterii vehiculează simboluri, mobilizează credințe, propune obiective care trebuie să se insereze în mediul cultural"¹³

Indivizii își desfășoară viața într-un cadru dublu: habitatul natural și mediul social. Din această perspectivă, definirea omului atât ca "zoon politikon", "homo faber", "animal creator de cultură", arată legătura ce există între cultură și politică. Această legătura este mijlocită prin **procesele socializării politice**¹⁴, prin intermediul conștiinței politice. Folosind modelul lui Easton cu privire la sistemul politic, putem spune că oamenii așteaptă ca output-urile și input-urile din sistemul politic și cultură să ducă la o stabilitate, la adaptarea și integrarea lor la cele două medii. Activitatea politică devine astfel o componentă esențială a procesului prin care individul încearcă să-și materializeze scopurile, dar în același timp să observe că stă în puterea lui să-și creeze propria lume. În acest sens, cultura politică nu poate renunța la căutarea unei **unități de fond** pentru această lume. Nu trebuie să ignore tensiunile, opozițiile și conflictele dintre forțele obscure, inconștiente și forțele creatoare ale omului, forțe care nu pot fi aduse la un numitor comun, ele tinzând spre direcții opuse și supunându-se unor principii diferite.

¹³ Philippe Braud, *La science politique*, Paris, Presses Universitaires de France, quatrième édition corrigée 1992, p. 14.

¹⁴ Prin socializare înțelegem procesul de transmitere și de asimilare a valorilor și normelor politice care se desfășoară la nivel implicit sau într-o formă explicită.. Se poate vorbi despre stadii sau etape ale socializării politice.

Valorile¹⁵ sunt cele care unesc aceste forțe. De orice formă ar fi ele, culturale sau politice, valorile se manifestă prin adaptare, transformare și reînnoire.

Cultura organizează valorile pe care le respectă și le urmăresc oamenii în viață, iar puterea politică se sprijină pe acest set de valori pentru a orienta acțiunea socială, pentru a acționa asupra societății.

Se poate vorbi și de un proces de dinamică culturală, proces care presupune geneza, la grupurile subordonate, a unor aspirații spre schimbare. Astfel, cultura ar îndeplini simultan rolul de instrument de dominație politică, dar și cel de emancipare politică.

Putem corela aceasta cu schema lui Marcuse, după care *cultura afirmativă* ar reproduce sistemul prin reproducerea valorilor sale (raționalitate, eficiență, ordine, glorificarea științei, tehnocrație, cultură de consum, mitologii publicitare), iar *cultura de opoziție*, cultura ca act de creație ar fi responsabilă de furnizarea unor alternative sociale și politice, ar fi o cultură “antidominantă”, o cultură “emergentă”, ca izvor al schimbării politice.

Cu privire la relația dintre cultură și mediul politic, sociologul P.H.C. de Lauwe, a elaborat o teorie prin care susține ideea că orice cultură are două funcții: prima de legitimare și de conservare, de sprijinire a dominanței puterii; a doua, critică și de schimbare, ipostază în care cultura se prezintă ca o cultură -acțiune. Cultura ar avea funcția de a conștientiza conflictele de interese și situația grupurilor sociale în raport cu puterea. Conștientizarea acestor situații este factorul care generează aspirații, dorințe, valori și proiecte de schimbare. Formate în laboratorul practic al “culturii trăite”, aceste aspirații și proiecte se opun “codurilor constituite”, instituționalizate, întrucât “*cultura vie constă în a repune în discuție toate aceste coduri ori, cel puțin, în a le reînnoi permanent*”.¹⁶

Pe de altă parte, cultura politică îndeplinește un rol de **angajare activă** a solidarităților. Prin acțiunea politică orientată de valori, oamenii stabilesc între ei relații durabile. Valoarea este un bun al întregii comunități: libertatea și egalitatea ca valori, nu sunt doar proiecții ale unei aspirații, ci trebuie să se definească prin raportare la semenii.

Conexiunea dintre cultură și putere politică este una dintre temele cele mai intens dezbătute în gândirea contemporană. Concepțiile funcționaliste, structuraliste, semiotice și în

¹⁵ Pentru înțelegerea conceptului de valoare, am ales aici ca relevantă, definiția lui Ludwig Grunberg, care, sistematizând trăsăturile distinctive ale valorii spune: “Valoarea apare ca acea relație între subiect și obiect în care, prin polaritate și ierarhie, se exprimă prețuirea acordată (de o persoană sau de o colectivitate umană) unor însușiri sau fapte (naturale, sociale, psihologice), în virtutea capacității acestora de a satisface trebuințe, necesități, dorințe, aspirații umane, istoricește condiționate de practica socială. Astfel spus, valoarea este relația socială în care se exprimă prețuirea acordată unor obiecte sau fapte, în virtutea unei corespонденțe – istoricește determinate de mediul socio-cultural – a însușirilor lor cu trebuințele unei comunități umane și idealurile generate de acestea”. *Axiologia și condiția umană*, București, Editura Politică, 1972, p.61-62

ultimele decenii abordările comunicaționale și cele postmoderniste au subliniat interferența dintre caracterul simbolic al culturii și anumite componente ale sistemului politic.

Raporturile dintre cultură și spațiul puterii sunt mai degrabă raporturi de corespondență, iar uneori de tensiune. Opțiunile puterii politice sunt adeseori orientate valoric de anumite modele culturale, de ponderea unor valori impuse în spațiul cultural. De mare însemnătate este raportul dintre schimbare politică și schimbare culturală, dintre noile valori politice și structurile culturale.

Există o fundație, o bază culturală și mentală a societăților de care structurile politice trebuie să țină seama. Cultura politică exprimă modul în care cetățenii și populația în ansamblu se raportează la instituțiile politice și la opțiunile sistemului politic.

Sistemul politic își are corespondențe în sistemul cultural al societății. Este o relație complexă în care descoperim condiționări reciproce sau structuri analogice. Cultura politică, își câștigă dreptul de existență în științele politice după al doilea Război Mondial, mai ales în Statele Unite. Acest lucru s-a datorat abordării comparative a sistemelor politice contemporane. Politologii, sociologii americani aveau convingerea că sistemele politice pot fi studiate cu ajutorul metodelor empirice.

Începând cu primele concepții formulate despre cultura politică de către Gabriel Almond în studiul "Comparative Political Systems" din *Journal of Politics*, vol XVIII (1956) și până la abordările recente ale sociologilor și politologilor din fostele țări ale Europei de Est, definițiile culturii politice pun accent pe dimensiunile cognitivă, afectivă și evaluativă a modelelor de comportament, atitudinilor și valorilor față de sistemul politic. Ele nu diferă prea mult, în esență, de definiția articulată a lui G. Almond și Bingham G. Powell din 1956: "Cultura politică este un model de atitudini individuale și orientări față de politică, manifestate în rândul membrilor unui sistem politic. Ea este un domeniu subiectiv care stă la baza acțiunilor politice și care le conferă importanță. Astfel de orientări individuale cuprind câteva elemente:

- a. **orientări cognitive**, exacte sau mai puțin exacte pe tema subiectelor politice;
- b. **orientări emoționale**, sentimentul angajării, atașării, respingerii în raport cu subiectele politice;
- c. **orientări estimative**, aprecieri și opinii pe tema unor subiecte politice ceea ce presupune aplicarea unor standarde apreciative privind subiectele și elementele politice."¹⁷

¹⁶ Paul-Henri Chomart de Lauwe, *Cultura și puterea*, București, Editura Politică, 1982, p. 14

¹⁷ Gabriel Almond, Bingham G. Powell, *Comparative Politics. A Development of Approach*, Boston 1966, p.50

În același sens, un alt politolog, coautor al mai multor lucrări cu Almond și cu Lucian W. Pye, Sidney Verba definește cultura politică prin atribuirea unei conotații de conștiință politică: "Cultura politică a unei societăți constă într-un sistem de credințe empirice, simboluri expresive și valori care definesc situația în care are loc acțiunea politică. Ea oferă orientarea poiticii". Mai departe, în aceeași lucrare, autorul precizează: "cultura politică a unei națiuni derivă, printre altele, din experiențele pe care indivizii le au în ceea ce privește sistemul politic. O modalitate de descoperire a convingerilor politice este aceea de a observa modalitățile în care operează structurile politice. Aceste convingeri afectează și sunt afectate de modul în care structurile politice oprează și există un cerc restrâns de realții între cultură și structură."¹⁸

Politologul francez, Maurice Duverger în cartea sa "*Sociologie de la politique*", respinge termenul de cultură politică, considerând că există doar **aspecte politice ale culturii**. În opinia sa există doar subculturi (politică, economică etc.) ale căror valori nu sunt altceva decât valori de bază ale societății globale aplicate la un domeniu particular.

Pentru a dobândi o imagine mai detaliată a conceptului de cultură politică, dar și pentru a-i identifica valențele relevante pentru această lucrare, voi prezenta în cele ce urmează și alte definiții.

Mattei Dogan și Dominique Pellasy¹⁹, privitor la cultura politică, afirmă: "un concept care desemnează un set de credințe politice, de sentimente și valori care prevalează pentru o națiune la un moment dat. Deoarece filtrează percepțiile, determină atitudinile și influențează modalitățile de participare, cultura politică este un component major al jocului politic. Din această perspectivă, scria Sidney Verba, cultura politică poate reprezenta un sistem de control vis-a-vis de sistemul interacțiunilor politice."

Dacă D. Kavanagh înțelege cultura politică ca o expresie ce denotă mediul emoțional și atitudinal în care operează sistemul politic, observând dificultatea operaționalizării conceptului, J.R.Gibbins încearcă identificarea câtorva dintre accepțiile acestui concept în diferite științe socio-politice.²⁰ Astfel, el consideră ca se pot identifica:

1. **definiții psihologice**- care pun accent pe orientarea individuală spre obiective politice;
2. **definiții sociologice**- care asociază orientările individuale și comportamentele sociale pe care acestea le provoacă;
3. **definiții "obiective"**- unde cultura politică apare în termenii normelor și valorilor consensuale și normele sociale;

¹⁸ Sidney Verba, *Comparative Political Culture in: Political Culture and Political Development*, Princeton, New Jersey Princeton University Press, 1969, p.512; 514-515

¹⁹ Matei Dogan, Dominique Pellasy, *Cum să comparăm națiunile*, Editura Alternative, București, 1993, p.71

4. **definiții euristice**- care oferă un tip ideal cu rol de a permite explicarea unor fenomene parțiale (comportament, credințe);
5. **definiția lingvistică**- un discurs cu înțelesuri pentru un public determinat.
6. definiții care fac referințe la cultura națională, ideologii politice sau ideologia dominantă .

În *Revue française de la science politique*,²¹ Perrineau făcea o observație pertinentă: "cunoașterea sistemului politic și expresia opiniilor asupra acestuia nu merg totdeauna împreună. Necunoașterea politică nu-I împiedică pe cetățenii "ignoranți" să aibe poziții asupra problemelor de politică generală. Amestecul de ignoranță și de voință de exprimare poate caracteriza anumite culturi. Este vorba de o voință de exprimare concomitentă cu o sărăcie a informației".

Deși numeroase și diversificate ca perspective, definițiile mai sus expuse au ca trăsătură comună următorul lucru: ele pleacă de la presupunerea că acțiunea politică nu poate ignora mentalitățile, credințele, valorile care există la un moment dat în interiorul unei comunități.

Având aceste date referitoare la cultura politică, consider necesară pentru această lucrare, **diferențierea** dintre **cultura politică** și **ideologia politică**..

Ideologia construiește o imagine a puterii, ideologicul funcționând ca un sistem de control în interiorul grupului, dându-i acestuia coerență și permițând o instituționalizare a puterilor. Ideologia politică reprezintă forma raționalizată a culturii politice, expresia publică a valorilor care configurează această cultură. Înglobată în sistemul cultural, ideologia este un subsistem alcătuit dintr-un ansamblu relativ structurat de propoziții prescriptive și normative despre un sistem politic. Ele articulează, raționalizează interesele specifice de grup pe baza unui proiect de transformare socială. Terence Ball și Richard Dagger defineau ideologia astfel: " o ideologie este un set coerent și comprehensiv de idei care explică și evaluează condițiile sociale, ajută oamenii să-și înțeleagă locul în societate și oferă un program pentru o acțiune socială și politică. Cu alte cuvinte, o ideologie îndeplinește patru funcții pentru oamenii care o urmează: explicativă, evaluativă, orientativă, programatică (prescriptivă)." ²²

Deși sunt mai puțin coerente decât ideologiile, culturile politice sunt lipsite de intenționalitatea acestora. Cultura politică este un termen care aplicat spațiului politic poate ajuta la identificarea și evaluarea gradului de democratizare a unei societăți sau la eficacitatea unor acțiuni politice. Diferitele accepțiuni ale termenului sunt în raport cu intențiile celor care

²⁰ J.R.Gibbins, *Contemporary Political Culture, Politics in Post-Modern Age*, Sage, London, 1989, p.3

²¹ (P. Perrineau "La dimension cognitive de la culture politique". În: *Revue française de la science politique*, nr.1, 1985).

²² Terence Ball, Richard Dagger, *Ideologii politice și idealul democratic*, Polirom, București 2000, p.22-23

le-au realizat. Lucian Pye²³ făcea următoarea observație: "există pericolul ca termenul de cultură politică să fie folosit ca o verigă de legătură ce lipsește în orice loc ce nu poate fi explicat în analiza politică".

În această direcție se conturează cercetarea realizată de G.Almond și S.Verba, cercetare de mari proporții desfășurată între 1958-1963 în cinci țări: Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Italia, Germania și Mexic. Scopul anchetei era identificarea fundamentelor culturale ale democrației, a acelor reguli care permit fuziunea dintre structurile primare ale unei societăți (familie, grup) și structurile politice (regim, instituții, norme, valori).

Folosind noțiunea antropologică de cultură în sensul de "*orientare psihologică spre obiecte sociale*", cei doi autori construiesc conceptul de cultură politică pe ideea de orientare, care ar exprima "aspectele internalizate ale obiectelor și relațiilor" politice. Ca "set de orientări", cultura politică oferă indivizilor scheme pentru a-și întemeia o atitudine sau un comportament în situații problematice concrete. "*Când vorbim de cultura politică a unei societăți ne referim la sistemul politic așa cum a fost el interiorizat în cunoștințe, sentimente și evaluări ale populației sale*"²⁴

Putem distinge mai multe dimensiuni ale culturii politice: **dimensiunea cognitivă** - fiecare individ, indiferent de statusul său, deține un ansamblu de cunoștințe mai mult sau mai puțin structurate despre sistemele și fenomenele politice. Presiunea mediului informațional, evenimentele cotidiene îl pun în contact cu realitatea politică pe care o conștientizează într-o formă sau alta. Cea de a doua **dimensiune**, cea **afectivă**. Ea cuprinde latura emoțională, atitudinea de atașament, respingere sau refuz față de fenomenele politice. Are astfel rol important în formarea și articularea atitudinilor. **Dimensiunea evaluativă** cuprinde judecățile de valoare. Viața politică este apreciată în funcție de o scală de valori ierarhizată.

Adesea, aceste dimensiuni ale culturii politice apar într-o unitate indisolubilă. Evaluarea fenomenelor politice necesită cunoștințe politice. Cunoștințele politice la rândul lor sunt modelate și orientate de sentimentele politice față de o ideologie, de un lider etc.

Dimensiunea cognitivă oferă un ghid orientativ pentru atitudinile și opiniile politice în acest joc dintre obiectiv și subiectiv. Cunoștințele politice pot fi considerate ca etape necesare în procesul de consolidare și interiorizare a atitudinilor și opiniilor politice în convingeri. În cadrul structurii convingerilor politice, elementul cognitiv prevalează față de cel afectiv și evaluativ spre deosebire de atitudini sau opinii care au preponderență în formarea credințelor primare.

²³ Lucian Pye, *Political Culture* In: „International Encyclopedia of the Social Sciences”, vol.3, New York, Toronto, London, 1968., p.238

²⁴ Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civica*, București, Editura DU STYLE, 1996. p. 44.

O problemă majoră în ceea ce privește operaționalizarea conceptului de cultură politică o reprezintă raportul invers proporțional dintre informația și cunoașterea politică, pe de o parte, și intensitatea și durata în timp a exprimării politice, pe de altă parte. În lipsă de cunoștințe politice, credințele se formează pe baza dimensiunilor afective și evaluative.

Aceasta se poate observa în timpul campaniilor electorale și al alegerilor propriu-zise când lipsa de cunoștințe politice, de convingeri politice ferme, facilitează spațiile de manevră ale manipulării, când promisiunile demagogice ale politicienilor găsesc teren virgin în această labilitate psihică a opiniilor și atitudinilor.²⁵

Revenind asupra studiului realizat de Almond și Verba, ei indentifică trei **modele de cultură politică: cultura politică parohială** (locală sau provincială), **cultura de supunere** (de subordonare) și **cultura participativă**.²⁶ În vederea identificării și a individualizării cât mai bine a acestor trei modele, autorii introduc **relaționarea dintre cultura politică și structura politică**.

Astfel o **cultură politică parohială** corespunde unei structuri politice tradiționale descentralizată la nivelul regiunii, statului. În cadrul acestei culturi nu există un interes deosebit pentru problemele de politică națională sau sistem politic național, accentul căzând pe probleme de interes local. În acest tip de comunitate, preotul, învățătorul sunt liderii locali, iar biserica, școala și primăria sunt instituțiile politice centrale. În cadrul culturii politice parohiale, indivizii posedă o foarte slabă cunoaștere despre sistemul politic, iar existența lor nu este afectată de acțiunile sistemului politic. Este un tip de cultură care poate fi întâlnit în societățile tradiționale, tribale sau în comunitățile locale închise. Cunoștințele asupra sistemului politic central, afectele și judecățile de valoare față de el tind spre zero: indivizii manifestă indiferență, lipsă de interes, apolitism, repliere asupra solidarității locale sau etnice. Aspecte ale acestui tip de cultură pot fi întâlnite și în statele industrializate moderne și actuale, când orizontul de interes al unor cetățeni este limitat la afinități locale, sat, regiune etc.

Cultura politică de supunere corespunde unei structuri politice autoritare și centralizate la nivel național. Subiecții acestor culturi politice sunt conștienți de sistemul politic național dar se mulțumesc cu o atitudine de pasivitate în privința participării la conducerea politică, din cauză că matricea caracterială a acestei culturi, prin cele două valori politice de bază, autoritate și loialitate, le-a inoculat o "conformitate de automat" și i-a determinat să delege problemele libertății și inițiativei unui lider politic puternic, în schimbul protecției acestuia. Așadar cultura politică dependentă (sau de supunere) este specifică regimurilor autoritare, despotice, când indivizii cunosc mecanismul sistemului politic, dar

²⁵ ibidem

acceptă condiția de supunere, iar participarea este foarte slabă . În acest tip de cultură, raportarea la putere se face preponderent în termeni ce vizează aspectele "descendente": puterea emite norme ce trebuie respectate, reglementări ce trebuie urmate, la care indivizii consideră că trebuie să se supună , fie pentru că se tem de autorități, fie că așteaptă beneficii de la această atitudine de ascultare. Din anchetele autorilor, acest tip de cultură politică se regăsește preponderent în cazurile Italiei și Germaniei.

Cultura politică participativă este prezentă în regimurile democratice, unde cetățenii posedă un grad înalt de cunoaștere politică și participă activ atât la elaborarea deciziilor politice, cât și la controlul asupra structurilor politice. Puterea centrală este cunoscută și recunoscută ca legitimă , iar măsurile sale sunt respectate, dar cetățenii dispun de mijloace pentru a participa la procesul de elaborare a deciziilor. Acest tip de cultură politică este caracteristic, prin frecvența ridicată a trăsăturilor sale, pentru Marea Britanie și SUA.

Ceea ce corespund acestor 3 tipuri de cultură politică sunt trei tipuri de personalitate, fiecare cu o psihologie politică proprie: parohiaștii (provinciașii), supușii și participanții (adică cetățeni activi din punct de vedere politic).

Cele trei tipuri de culturi politice - parohial , dependent și participativ - sunt construite printr-o reducere severă a diversității sociale și istorice la dominantele unor situații obiective și ale reacțiilor umane. Aceste tipuri ideale se combină în viața practică a tuturor societăților, în proporții variabile, dând naștere unor "subculturi" amestecate, hibride, eterogene, în funcție de tradițiile naționale și de dominația unor caracteristici ale culturilor naționale. Aceste tipuri culturale se întrepătrund în realitatea politică a societăților moderne, dar cultura dependentă este specifică regimurilor dictatoriale, pe când cultura participativă este specific regimurilor democratice.

Astfel, aceste tipuri de cultură politică nu pot exista în stare pură, izolate. Există un dialog permanent între culturi, o circulație de motive, teme, elemente, de la o arie culturală la alta, o modelare reciprocă a lor în funcție de mai multe variabile: natura regimului politic, gradul de conștientizare a procesului politic, gradul de participare și de educație civică.

Orientările politice ale unui individ conțin în grade diferite elemente ale culturii parohiale, de supunere și participative. Proporția dintre aceste elemente este dată de variabilele enumerate mai sus, la care se arată impactul tot mai mare al mass-media asupra omogenizării culturale naționale precum și dezvoltarea instrucției școlare.

Datorită interdependenței tot mai accentuate dintre zone, regiuni, state, unele clivaje dintre culturile politice se mențin, altele apar. Astfel, la clivajele politice clasice, de stânga și

²⁶ Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică*, București, Editura DU STYLE, 1996. pp 47-56

de dreapta, mediate sau radicalizate, sau clivajul dintre cultura politică a elitei intelectuale a țării și cultura maselor țărănești, apar altele noi cum ar fi clivajele politice ale grupurilor etnice, rasiale, ecologice, sexuale, etc.

Din cele trei tipuri de culturi pot să apară forme hibride precum: parohială de supunere, participativă de supunere, parohială participativă.

Așa cum am mai menționat, cultura politică a unei țări este una mixtă, combinând în proporții variabile cele trei tipuri de culturi.

Ancheta realizată de Almond și Verba arată legătura necesară dintre participarea socială, dintre cooperarea politică și cea socială în cadrul sistemului social global, cu alte cuvinte funcționarea eficientă a unui regim democratic. Coordonatele folosite de către cei doi cercetători sunt: ansamblul de cunoștințe, gradul de angajare partizană, componența politică subiectivă, modalitățile acțiunii politice, aprecierile sistemului politic.

Comparând datele studiului, ei constată că numai cultura participativă democratică din SUA și Marea Britanie întrunește gradul necesar de fuziune între structurile primare ale societății (familie, grup, etc) și structurile politice prin intermediul cooperării, interacțiunii și împărtășirii în comun a unor valori precum: încredere în celălalt, stimă, generozitatea. Italia și Mexicul ar avea o cultură parohială și Germania are o cultură de supunere. În toate acestea din urmă, Italia, Mexic și Germania, s-ar constata o ruptură între atitudinile politice și cele sociale, pe câtă vreme americanii și britanicii ar avea o "orientare democratică echilibrată". Italia s-ar caracteriza printr-o cultură politică de alienare, Germania printr-o cultură politică de supunere iar Mexicul printr-o cultură contestatară, compusă concomitent din nemulțumiri și aspirații, deci alienată. Explicația pe care autorii o dau "deviațiunilor" de la modelul democratic al culturii politice constă în ruptura provocată în evoluția spre democrație de către revoluția din 1910 din Mexic iar pentru Italia și Germania totalitarismul fascist și nazist.²⁷

Raportul dintre cultura politică și democrație trebuie însă mediat și de alte paradigme explicative precum: dezvoltarea economică, particularitățile naționale, jocul forțelor istorico-culturale pot la rândul lor favoriza dezvoltarea democrației după cum o pot bloca. Dacă gândim politica împărțită în două nivele, adică nivelul micro și macropolitic, între actori și evenimente, logica interacțiunilor dintre acestea pot de asemenea contribui la blocarea sau dezvoltarea democrației, deoarece prin acest joc se creează identitățile colective și sistemele de atitudini. În cultura de participare, cetățenii gândesc că pot influența mersul sistemului politic, prin diferitele mijloace de care dispun. Acest tip de cultură este rezultatul nivelului înalt de organizare și educație al cetățenilor și reflectă experiențele lor politico-istorice

specifice. **O cultură politică având un caracter mixt este o cultură civică.** Autorii au acordat termenului de "**cultură civică**" un sens special, văzând astfel în ea o "*cultură mixtă*"²⁸, în care predomină elementele culturii participative, dar în aliaje specifice cu elemente ale culturii dependente și ale culturii parohiale, care rămân funcționale pe anumite segmente ale vieții politice. Cultura civică ar fi o formă a culturii participative, dar care păstrează în structura sa mixtă și elemente din cultura parohial-comunitară și din cea dependentă. Conceptul ar defini simultan condiția cetățeanului de membru al unei comunități locale, de supus al autorităților politice centrale și de agent al vieții politice, la nivel local și național. Autorii subliniază că "*în cultura civică, orientările politice participative se combină cu și nu înlocuiesc orientările politice dependente și parohiale*".²⁹

Cultura civică este o cultură politică definită prin raportare la valorile politice democratice. Ea este specifică regimurilor democratice favorizându-le funcționarea și dezvoltarea. Autori precum Almond și Verba consideră că o astfel de cultură civică este în concordanță cu principiile și modul de funcționare a modelului britanic sau cel nord-american.

Există o corespondență între structurile economice și cele politice ale unei societăți și fundamentele ei culturale. O analiză a culturii politice presupune luarea în considerare a tuturor acestor componente, o semnificație deosebită având-o valorile politice, ideologiile politice și mentalitățile politice. Este important să descoperim corelațiile dintre credințe, idei, valori, atitudini și comportamente, care reprezintă urzeala culturii politice. După cum se știe, mentalitățile reprezintă elementul cel mai profund al psihologiei colective și structurile cele mai rezistente la schimbare. De aceea, schimbarea mentalităților politice este o temă centrală de analiză pentru înțelegerea tranziției postcomuniste.

Cultura politică definește societatea în ansamblu, ca întreg. Însă, societatea are părțile sale componente. Astfel, în funcție de cum se raportează diferitele subdiviziuni ale societății la sistemul politic, există mai multe criterii pentru definirea diferitelor sub-culturi politice. Spre exemplu, dacă luăm în considerare criteriul regional, putem identifica subculturi politice regionale aflate într-un anumit raport cu cultura națională; după criteriul clasei există subculturi politice ale diferitelor clase și categorii sociale.

Apreciind că sistemul politic funcționează la trei nivele (sistemic, procesual și nivelul politicii) Almond arată că acestea funcționează simultan. Pornind de la aceste considerații, Almond tratează cultura politică din trei perspective: **cultura sistemului, cultura procesului și cultura politicii** (a orientării spre politică). El departajează sistemul în trei niveluri:

²⁷ G. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, București, Editura Dn Syle, București, 1996

²⁸ Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică*, București, Editura DU STYLE, 1996. pp 59-60

comunitatea politică, regimul politic, autoritățile politice. Cultura politică va include în acest sens, informațiile deținute de cetățeni în raport cu sistemul politic, sentimentele și aprecierile referitoare la efectele sistemului asupra sa. Mai mult, presupune și acceptarea de către cetățeni a modului în care guvernării au ajuns la putere, precum și evaluările cetățenilor asupra oamenilor politici, sentimentele lor față de cei care mențin sistemul în stare de funcționare.

Există situații în care atitudinile față de comunitate, regim și autoritate sunt diferite: cetățenii pot avea un puternic simț național și susțin comunitatea politică, ei pot sprijini sistemul politic chiar dacă dezaprobă autoritățile sau invers, pot sprijini autoritățile și nu structurile regimului. Cultura procesului politic include două probleme principale: influența individului asupra procesului politic, manifestarea personalității sale în acest domeniu și în relațiile cu alți factori. După gradul de conștientizare a procesului politic și de potențială influență asupra acestuia, cetățenii unei țări pot fi diferențiați în trei categorii: parohialiști (localiști), supuși și participanți.

Cu toate că, în general, cultura politică este înțeleasă ca o componentă unitară a unei comunități statale, este mult mai relevant pentru analiza politică dacă se pot face diferențieri între diferitele tipuri de subculturi, spre exemplu: cea a elitei politice și cea a maselor, sau ale grupurilor profesionale, religioase, etnice, etc. Disfuncționalitățile unui sistem politic se datorează cel mai adesea diferențelor de cultură politică dintre grupuri și inadecvării modelului propus de clasa politică cu credințele și comportamentele politice ale societății globale.

Zoltan Rostas atrage atenția asupra unui alt aspect important al culturii politice: gradul ridicat de imobilitate al acestuia, faptul că deprinderile de a reacționa la stimulii politici se dobândesc și se schimbă foarte greu, nefiind influențate de crearea unor instituții sau structuri sociale cât și de internalizarea unor valori sau modele comportamentale. "Acele deprinderi sunt determinate de experiența istorică a comunității, însușite în cursul socializării politice. Diferitele experiențe istorice dau naștere la culturi politice diferite. Atitudinile caracteristice diverselor grupuri, comunități, epoci, etc, pătrund în adâncul caracterelor sociale determinând astfel comportamentul politic. Acesta este, printre altele, motivul pentru care considerăm iluzorii tentațiile de a determina schimbarea culturii politice prin școală și mass-media. Prin școală se pot transmite cunoștințe, dar nu pot fi schimbate comportamentele afective, valorile de mentalitate. În ciuda rigidității, cultura politică ca ansamblu supraindividual, poate suferi schimbări dar numai în cadrul practicii sociale. În această privință, pozițiile se împart între cei care insistă asupra caracterului activ al culturii politice asupra instituțiilor, alții, dimpotrivă,

²⁹ ibidem, p.60

susțin că instituțiile pot influența cultura politică. Pe baza observațiilor noastre, înclinăm să credem că, pe scutură durată, instituțiile nu pot influența esențial cultura politică a oamenilor, pe termen lung însă există o influență reciprocă".³⁰

Setul de cunoștințe, credințe, sentimente, judecăți de valoare, pe care oamenii le au despre ceilalți actori politici constituie o altă componentă a culturii politice. În cadrul relațiilor din domeniul politic, problemele încrederii politice, a ostilităților politice sunt foarte importante. În acest sens, voința oamenilor de a coopera cu alții în vederea realizării unor scopuri politice precum și voința liderilor de a forma coaliții cu alte grupuri depinde în mare măsură de încrederea politică. În cadrul unei societăți problema ostilităților constituie o componentă esențială a relațiilor dintre grupuri și indivizi.

Problema încrederii și a ostilității este corelată cu cea a **consensului politic**, acesta fiind un acord mai mult sau mai puțin complex asupra fundamentelor puterii politice, asupra structurii instituționale și ierarhice, asupra organizării politice a comunității.

Vorbind despre problema consensului, G. Sartori identifică trei elemente care implică consensul, punându-și întrebarea: ce explică consensul referitor la democrație? Sartori vede consensul ca fiind o "împărțășire" care leagă oamenii. Această împărțășire poate fi: a valorilor ultime (libertate, egalitate) care structurează sistemul de opinii; a regulilor jocului sau procedurilor; a guvernelor specifice și politicile guvernamentale.³¹

"Aceste obiecte de consens-disensiune pot fi transformate la rândul lor, urmându-l pe Easton, în trei niveluri ale consensului: a) consensul la *nivelul comunității* sau consensul de bază; b) consensul la *nivelul regimului* sau consensul procedural; c) consensul la *nivelul politicilor* sau consensul politicilor."³²

Orientarea spre politică se referă atât la atitudinile grupurilor sociale și politice, ale indivizilor față de deciziile politice cât și la distribuirea la nivelul întregii societăți a valorilor politice cum sunt: securitate socială, libertate. Conform opiniei lui Sidney Verba, cultura politică include convingerile politice ce sunt reprezentări, idei, principii, judecăți de valoare ce motivează și călăuzesc relațiile unui individ sau ale unui grup social în cadrul domeniului politic. Cultura politică realizează o legătură între evenimentele politice și comportamentul indivizilor ca reacție la aceste evenimente.

³⁰ Zoltan Rostas, *Ce au făcut oamenii cu dictatura?* Sfera Politicii nr.12/decembrie 1993

³¹ Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Iași, Polirom 1999, p.102

³² *idem*. Referitor la consensul de bază, Sartori spune că acesta există atunci când o anumită societate împărțășește în întregime aceleași credințe și scopuri valorice. "Când acesta este cazul, putem vorbi, urmându-l pe Almond, despre o cultură politică omogenă". Consensul de bază devine "condiția facilitantă" a democrației, dar nu necesară. Consensul procedural și consensul în privința regulilor și reglementării conflictelor sunt condiții necesare ale democrației.

Sistemul convingerilor fundamentale constă în credințe existențiale, valori generale care ordonează scopurile comportamentului, norme care reglementează mijloacele întrebunțate pentru atingerea acestor scopuri precum și atașamente emoționale.

Atitudinea politică reprezintă o modalitate de raportare a individului sau grupului la problemele, fenomenele și procesele politice pe care la apreciază într-un anumit mod. În componența atitudinii politice elementele cognitive și evaluative sunt impregnate de o încărcătură emoțional-afectivă deosebită. Organizarea și coerența sistemului atitudinilor politice se realizează prin intermediul a două dimensiuni fundamentale: preferința pentru principalele mize politice sau principalii actori politici și angajarea în activitatea politică. Aceste două dimensiuni se află în interacțiune și caracterizează orientarea politică a individului. Sistemul atitudinilor cuprinde dimensiunea cognitivă (percepții, reprezentări și concepte), dimensiunea afectivă și dimensiunea evaluativă (valori și norme).

Cultura politică este o orientare subiectivă către politic, orientare ce rezultă din internalizarea, interiorizarea modelelor stabile ale interacțiunii valorilor, codurilor, normelor politice. Valorile produse de cultura politică orientează individul, îi dau posibilitatea să se identifice cu un anumit grup, însușindu-și obiectivele acestuia.

Pornind de la afirmația lui Tocqueville despre importanța asocierii în grupuri pentru a da viață unei democrații, în finalul acestui capitol aș dori să vorbesc despre grupuri și cultura politică.

Pot fi identificate patru forme generale³³ de articulare a intereselor în cadrul acestor grupuri demonstrate de studiul lui Almond și Powell. Astfel din perspectiva modalității prin care membrii unei comunități își comunică cererile, preferințele celor care dețin puterea, există următoarele forme:

- **articulare anomică:** grupurile de interese anomice se formează fie atunci când interesele lor sunt relativ noi și nu dispun de mijloace experimentate prin care să se manifeste, fie cei care dețin puterea le-au eludat în mod repetat exigențele și le-au neglijat preferințele. În acest caz, cei care au acele interese pot fi tentați să dramatizeze situația într-o manieră anomică, recurgând la demonstrații, revolte etc.

- **articularea neasociativă:** unele apartenențe primare legate de religie, de factorul etnic, de legături de familie etc, pot scoate la iveală interese asemănătoare sau pot constitui bazele pe care astfel de asemănări reușesc să se fondeze și să se consolideze, mai ales într-o fază de mobilitate socială când vechile legături oferă garanția unei anumite siguranțe într-un

³³ Gabriel Almond, Bingham Powell, *Comparative Politics: A development Approach*, Boston, Little, Brown & Co., 1966

proces de transformare accelerată și distructivă. Astfel iau naștere grupurile de interese neasociative, bazate tocmai pe etnie, pe religie, pe grad de rudenie.

- **articularea asociativă:** procesele de modernizare, de diversificare, de fragmentare socială au scos la iveală o pluralitate de interese. Acestea se organizează pentru a se autoproteja dând astfel naștere unor instituții specializate. "Caracteristicile lor particulare sunt reprezentarea explicită a intereselor unui grup specific, folosirea unui personal profesionist și a unor proceduri ordonate pentru formularea intereselor și cererilor. Acolo unde aceste grupuri sunt prezente și lăsate să prospere, ele tind să influențeze dezvoltarea altor tipuri de grupuri de interese."³⁴ Asociațiile profesionale de orice tip, asociațiile culturale, sindicatele constituie astfel grupuri de interese asociative.

-**articularea instituțională-** în toate societățile se constituie organizații cu o oarecare stabilitate, ai căror membrii sunt uniți printr-o comuniune de interese. Indiferent dacă e vorba de membrii unei confesiuni religioase sau de birocrați sau de nobili de curte, aceste organizații au interesul să le conserve prerogativele, să le apere privilegiile în cadrul unor instituții puternice și durabile. Aceste grupuri în concepția lui Almond și Powell sunt grupuri de interese instituționale. Importanța lor crește, atât în funcție de structura sferei politice în jurul modelelor de funcționare consolidate, cât și ca urmare a proceselor inevitabile de birocratizare.

Aceste grupuri folosesc ca metodă clasică de acțiune așa zisa "presiune". Această modalitate de acțiune face trecerea de la simple grupuri unite printr-un interes comun la grupuri care urmăresc să influențeze acțiunile politice și decidenții.. Ele se numesc grupuri de presiune sau lobby. Adecvarea la normele culturale generale ale unei societăți le poate conferi avantaje sau dezavantaje.

Cultura politică prin modul în care acționează asupra tipului de participare politică, prin amprenta pe care și-o pune asupra atitudinilor, este o componentă fără de care nu pot fi explicate relațiile politice specifice unei societăți. Fiecare comunitate politică cunoaște o formă de cultura politică, interpretează și se raportează la faptul politic în funcție de valorile dominante. Supunerea sau nesupunerea, toleranța sau intoleranța sunt atitudini politice condiționate cultural.

Cum un sistem politic vizează să se perpetueze și să se adapteze la exigențele mediului său este posibil ca repetând un număr de procese, ca tendința cel puțin, aceste obiective să fie atinse. Tensiunea ce există între tradiție și modernitate și care, în general, este sintetizată în ideea de schimbare pune în conversii și adaptări. La presiunea pe care revendicările de diferite

³⁴ *ibidem*, p.125

feluri o exercită asupra sistemului politic adaptarea răspunde în două moduri: prin recrutarea unui personal politic capabil să adapteze aceste presiuni la caracteristicile sistemului și socializarea, respectiv difuziunea unei culturi civice compatibile cu exigențele de adaptare ale acestuia la mediu.

Funcționând ca o memorie colectivă care vine dintr-o sensibilitate la istorie cultura politică poate furniza explicații asupra diferențelor ce există între partide ce se revendică de la aceeași familie politică sau de ce Parlamentul nu funcționează la fel în Marea Britanie sau în România. Tendința de a folosi doar perspectivele universaliste, ignorând cultura, istoria și viața politică specifică fiecărei comunități riscă să transforme orice întreprindere politică într-un eșec.

Trecerea târzie de la medieval la modern, religia ortodoxă și slaba dezvoltare economică sunt cauzele dar și efectele unui proces de transformare a societății românești. Preponderența elementului rural la rândul său nu putea să nu influențeze procesele de modernizare pe care plin de entuziasm liberalii secolului al XIX-lea au încercat să le pună în practică. Eșecul dureros al democrației românești interbelice odată cu instaurarea monarhiei autoritare în 1938, simpatia de care se bucura mișcarea legionară, antisemitismul și influența de care se bucurau unii ofițeri superiori arată caracterul ambiguu al proceselor de modernizare și supraviețuirea modelelor culturale tradiționale.

Exerciții și întrebări de verificare

1. Care sunt elementele definitorii ale culturii prezentate de Norman Goodman?
2. Care sunt elementele culturii nemateriale?
3. Care sunt accepțiile lui J.R. Gibbins privind cultura politică?
4. Descrieți modelele culturii politice după Almond și Verba.
5. Descrieți cele patru forme generale de articulare a intereselor conform studiului lui Almond și Powell.

CAPITOLUL III

O PERSPECTIVĂ COMPARATIVĂ ASUPRA EMERGENȚEI REGIONALISMULUI

Centralizare și descentralizare. Stat unitar și stat federal.

Partide autonomiste. Studii de caz: Spania, Irlanda, Belgia, Canada, Finlanda, Tirolul de Sud, Valle d'Aosta, Italia, Eoropa Centrala și de Est.

Exercițiul puterilor în stat variază în funcție de forma unitară sau federală a statului. Centralizarea, fenomen specific statului unitar, a apărut și s-a dezvoltat în acord cu voința cetățenilor de a depăși dezordinea de tip feudal. Departe de a fi privită întotdeauna ca o constrângere în dezvoltarea liberă a societății, centralizarea a reprezentat din secolul XVIII până în secolul XX expresia progresului, unii din pionierii științelor sociale accentuând ideea paralelismului între progresele centralizării și civilizație. Evoluția istorică a diferitelor state europene dezvăluie cauzele istorice diferite ale existenței diferitelor tipuri de administrație. Prin natura sa, statul unitar este centralizat, concentrând ansamblul puterilor la nivel central, organele de conducere exercitând toate competențele legate de suveranitate. Statul unitar poate delega la nivel local o parte din puterile sale. Cum o centralizare perfectă este impracticabilă statul unitar apelează la deconcentrare, acordând pe baza principiului subordonării ierarhice unele puteri autorități locale aflate însă sub coordonarea puterii centrale.

Descriind o mișcare contrară centralizării, descentralizarea este un proces ce poate funcționa doar în cazul statului unitar. Statul federal nu cunoaște fenomenul descentralizării propriu-zise din simplul motiv că nu este centralizat. Gradul de autonomie acordat la entităților componente federației variază în funcție competențele acordate nivelului administrativ inferior, dar lărgirea acestor competențe nu are semnificația descentralizării. Formă de redescoperire a identităților locale, descentralizarea nu pune în pericol identitatea națională și expresiile politico-instituționale ale statului unitar. Descentralizarea reprezintă o formă de reîmpărțire a puterilor în interiorul statului. Măsurând gradul de libertate de care dispun colectivitățile locale în cadrul statului unitar descentralizarea este rezultatul unui compromis între forțele centripete ce doresc întărirea unității statului și forțele centrifuge ce privilegiază diversitatea locală. Regionalizarea este unul din procesele pe care

descentralizarea le presupune. Urmărind realizarea unei mai bune gestionării a afacerilor locale care să concilieze gradul de participare al cetățenilor cu exigențele managementului eficient regionalizarea presupune crearea unor noi unități administrative care să aibă capacitatea de a se autogestiona și de a beneficia de organe reprezentative specifice. Problema regională este una relativ recentă în Europa și nu trebuie legată de existența statelor federale. Ea este rezultatul unor procese de descentralizare începute în anii '70 în Belgia prin succesiunea de revizuri constituționale, în Spania în perioada de reconfigurare postfranchistă și în Franța prin legile privind descentralizarea și regionalizarea de al începutul anilor '80. Că descentralizarea nu este un fenomen de eroziune a statului unitar o demonstrează și impunerea paralelă a unui mecanism de control al autonomiei locale, control care poate fi de oportunitate sau de legalitate în funcție de gradul de descentralizare pus în practică.

Nu doar construcția instituțională influențează tipul de administrație, ci și cultura politică dominantă sau subculturile regionale. Cultura politică își pune amprenta asupra regimului politic de o manieră profundă neluarea ei în considerație poate duce la blocarea relației dintre politică și societate. Cele două dau măsura gradului de acceptare a activităților guvernamentale, mai ales în direcția, atât de controversată, a reformelor.

Față de o Europă Occidentală care se integrează Europa Centrală și Răsăriteană prezintă o tendință contrară. Dacă noțiunea de Europa Centrală are evidente conotații federaliste legată fiind de pangermanismul începutului de secol XX, dar și de multiculturalismului Imperiului Habsburgic, construcția unei noi Europe Centrale nu s-a făcut pe asemenea coordonate. Austria și Germania, ca modele ale construcției instituționale nu au fost referințe. Federalismul a suferit în această parte a Europei eșecuri importante; Iugoslavia, cu războiul de secesiune este exemplul tragic, Cehoslovacia, cu divorțul de catifea din 1993, cel pașnic. Statul unitar este prevăzut în constituțiile Poloniei (art. 3 al Constituției poloneze din aprilie 1997), Cehiei (art. 1 al Constituției din 1992). Dacă România își propune ca obiectiv intrarea în Uniunea Europeană, problema regionalizării ca și o reflecție lucidă asupra modelului instituțional și decizional al acestei uniuni de state devin referințe obligatorii. Dacă din punct de vedere al definiției unitare a statului România nu face notă discordantă în peisajul central european, caracterul național reprezintă nota divergentă. Statul unitar este un model administrativ, pe câtă vreme caracterul național al statului trimite la alte dimensiuni decât cea administrativă (culturale, etnice, politice), iar instituționalizarea acestui aspect pune probleme de adaptare exigențele vest-europene.

1. Analiza partidelor autonomiste

Sunt partidele autonomiste un curent marginal? Aceasta este întrebarea cu care își începe Daniel Louis Seiler studiul *Les parties autonomistes*. Pornind de la teoria lui Rokkan asupra clivajelor, Seiler construiește un aparat teoretic care vizează: în mod larg, clivajul centru-periferie; în mod concret, latura lui periferistă; și în mod particular, partidele periferiste de tip *autonomist*.

Partide de tip autonomist guvernează sau au guvernat în Quebec, Țara Bascilor, Catalonia sau la Bruxelles, au participat la guvernare în Belgia și Finlanda, sunt prezente în Parlamentul European (formând cea mai mare a grupului “Curcubeul”). Seiler îl citează pe sociologul Alain Touraine, care consideră că fenomenul autonomist este o “mișcare socială”³⁵. Baza analizei sale este, însă, teoria clivajelor a lui Stein Rokkan.

Cercetarea lui Seiler urmărește două tipuri de abordări: una *teoretică* (trasează contururile unei familii de partide care nu a beneficiat de analiză, completând teoria partidelor politice) și una *practică* (studiul cazurilor principale). În cele ce urmează va fi urmărit, deocamdată, doar aparatul teoretic construit de D. L. Seiler (dezvoltat în primul capitol, “Le phénomène autonomiste”³⁶). Acesta are două părți distincte, referitoare la “natura”, respectiv “geneza” partidelor autonomiste.

Trebuie să reținem un aspect important al abordării lui Seiler, asupra căruia el ne avertizează încă de la început: “formațiunile consacrate” sunt “cele care reușesc să-și trimită membrii în Parlament”³⁷ (s.n.).

1.1 Natura partidelor autonomiste

Seiler prezintă caracteristicile principale ale acestor partide, urmărind mai ales diferențele față partidele altor familii politice.

După Stein Rokkan, partidele sunt purtătoarele proiectelor societății, exprimând fiecare un anume *Weltanschauung*. Intrarea lor în sistemul politic (prin alegeri) depinde de clivajele fundamentale din societate. Partidele autonomiste relevă clivajul centru-periferie, în care se confruntă “centrul – edificator al unei culturi naționale și rezistența crescândă a populațiilor supuse și distincte din punct de vedere etnic, lingvistic sau religios, din provincie sau de la periferie”³⁸. Fiindcă procesul de mobilizare populară în jurul statului-națiune prezintă eșecuri, asistăm la apariția unor partide de apărare teritorială, autonomiste, federaliste

³⁵ Daniel Louis Seiler, *op. cit.*, p. 3

³⁶ *Ibidem*, pp. 5-26

³⁷ *Ibidem*, p. 3

³⁸ Lipset și Rokkan, *Party Systems and Voters Alignments* (1967), citat de D.L. Seiler, *op.cit.*, p. 6

sau separatiste. Ele sunt traducerea politică a rezistenței periferiei la centralismul statului-națiune. Adversarii lor privilegiați sunt naționaliștii, dar numai cei centraliști.

Într-o altă lucrare, Seiler explica astfel clivajul centru-periferie: „Având o origine culturală și rezultând chiar din revoluția națională, clivajul centru/periferie îi pune în opoziție pe centraliștii fie unitariști, fie naționaliști, cu regionaliștii, autonomiștii sau federaliștii. În acest clivaj își găsesc originea specifică două familii politice. Pe latura centrală găsim partidele care susțin statul și pe care le vom numi de centru, iar pe latura periferică vom găsi partidele pe care le vom numi etnonaționaliste și regionaliste”.³⁹

“Câmpul lor de bătălie” este de natură teritorială: partidele periferiei înțeleg (la fel ca și centraliștii și creștin-democrații) să mediatizeze voința politică a unei subsocietăți. Însă, în timp ce ultimii apără interesele unei comunități religioase, partidele centrului și partidele de rezistență a periferiei mediatizează voința politică a unei societăți constituite pe un teritoriu (“centraliștii” sunt segmente sociale care se identifică cu societatea etatică, iar periferiștii – cu o societate locală; elementul comun este discursul naționalist⁴⁰, dar centraliștii sunt conservatori, iar ceilalți – novatori). Este deci foarte important să distingem partidele *periferice* de partidele centrului și de partidele “de apărare religioasă” – cu care prezintă afinități. Seiler nuanțează diferențele față de alte partide.

Pe de o parte, este vorba despre “interclasism”. Autonomiștii se adresează tuturor claselor, dar dintr-o comunitate locală, nu întregului electorat (spre deosebire de *catch-all-parties*); din această cauză, baza electorală a partidelor interclasiste reflectă compoziția socială a segmentului societății pe care o reprezintă și aceeași reprezentativitate se regăsește în ce privește militanții, aleșii și cercul conducător al partidului; de aici, și conflictele din interior. *Perspectiva socio-economică* prezintă analogii cu cea a creștin-democraților: reformism, intervenționism suplu și economie concertată, neocorporatism, prejudecata favorabilă vis-à-vis de muncitori, susținerea întreprinderilor mici și mijlocii, rolul important al corpurilor intermediare etc. – astfel că acolo unde cele două tipuri de partide coexistă, concurența dintre ele este foarte puternică.

Pe de altă parte, este vorba despre “incidența factorului religios”. Rokkan sublinia că rezistența periferiei se bazează pe diferențe etnice, lingvistice, dar mai ales religioase (de exemplu, conștiința irlandeză se sprijină pe catolicism, pentru că limba seculară a dispărut de mult; factorul religios formează și nucleul identității canadiene franceze; în unele cazuri, clerul a avut un rol important în păstrarea limbii – clerul belgian, basc, breton). Factorul

³⁹ Daniel Louis Seiler, *Partidele politice din Europa*, ed. cit., p. 20

⁴⁰ Termenul “națiune” este polisemantic, dacă nu echivoc: națiune etatică, națiune etnică sau culturală și națiune-comunitate. Canada și Quebecul sunt, ambele, națiuni, din perspective diferite.

religios are o incidență directă asupra conștiinței autonomiste; diferența esențială este aceea că partidele autonomiste reflectă clivajul centru-periferie și urmăresc emanciparea culturală a unei societăți distincte, în timp ce partidele creștin-democrate reflectă clivajul stat-biserică și apără interesele comunității *catolice*.

Concluzionând acest demers privind diferențierile, Seiler accentuează asupra faptului că partidele autonomiste ridică mai ales probleme culturale; de aceea, ele sunt, totuși, greu reductibile la clivajul stânga-dreapta sau la categorii analitice bazate pe lupta de clasă. Pentru a le analiza, este necesară o abordare din perspectiva clivajelor culturale: plecând de la cauzele conflictului, refăcând drumul istoric care face ca o mișcare socială să se traducă în partide politice, acreditate de sancțiunea intrării în Parlament, devine aproape imposibil de a confunda proiectul autonomist cu cel al apărării religioase (creștin-democrației) sau cu cel al construcției naționale pornind dinspre stat (centraliștii).

Teoreticianul francez se oprește în continuare asupra “proiectului autonomist”. Acesta urmărește să mediatizeze voința politică a unei societăți locale incluse într-un stat-națiune de care ea se simte diferită. El se poate răsfărânga mai mult sau mai puțin radical asupra scopului și mijloacelor de realizare a lui. Proiectul poate viza autonomia sau independența.

Proiectul autonomiei poate îngloba mai multe tipuri de obiective:

- se poate acomoda statu quo-ului cel mai total, scopul partidului fiind acela de a juca rolul de câine de pază, veghind interesele comunității sale (cazul partidului suedez din Finlanda care vrea să participe la cât mai multe coaliții guvernamentale)
- *respectarea statu quo*-ului poate fi acompaniată de voința de a-și administra provincia sau regiunea “sa” din perspectiva unei relative independențe (cazul partidului germanofon din provincia Bolzano)
- proiectul poate viza reorganizarea puterilor statului într-un sens federal sau confederal, cu accente mai mult sau mai puțin pronunțate privind redistribuirea teritorială a bogățiilor și puterii economice (cazul autonomiștilor din Belgia, Marea Britanie, Catalonia, dar și Quebec-ul, care a dezvoltat teza “suveranitate-asociere”, înrudită cu tipul juridic de confederație)

Proiectul independenței vizează independența, separarea – el este întruchipat de *Herri Batasuna* în Țara Bascilor, *A Cuncolta* în Corsica sau *Sin Féin* în Irlanda.

În general, partidele extrem de radicale sub aspectul scopurilor tind să fie la fel în ceea ce privește mijloacele (*Sin Féin* și *Herri Batasuna* nu-și ascund legăturile cu IRA, respectiv ETA). În schimb, *Euskadiko Ezkerra* înțelege să-și realizeze obiectivul radical prin mijloace pașnice, prin fuziunea cu Partidul Socialist spaniol.

Radicalitatea proiectului depinde și de gradul său de realizare și de inserția partidului în sistemul de putere. Proiectul inițial al *Fianna Fáil* era instaurarea republicii și reunificarea Irlandei – primul obiectiv este împlinit. Acest partid, inițial constituit din gherila IRA, a devenit deținătorul obișnuit al puterii de stat în Irlanda. Recursul la istorie este esențial, întrucât permite stabilirea legăturilor de paternitate cu forțe angajate în acțiuni militante.

1.2 Geneza partidelor autonomiste

Partidele autonomiste fac parte dintr-o familie politică a cărei existență nu pare evidentă. Cum se naște această mișcare? Dintr-un proces de “conștientizare a periferiei”, răspunde Seiler. Conștiința autonomistă are forme diferite.

Seiler cercetează mai întâi cauzele acestei conștientizări. El propune în acest sens ideea *caracterului multilingv al unor state*, dar găsește contra-exemple: Elveția, Marea Britanie; apoi se referă la *centralizarea inerentă statului unitar*, dar și aici există excepții: Canada este stat federal. Concluzia sa este că trebuie cercetată, de fapt, relația dintre stat și societate, care poate fi de două tipuri:

- De *subordonare* a grupurilor sociale față de un stat construit prin cuceriri sau alianțe matrimoniale, granițele sale despărțind astfel grupuri anterior compacte
- De tipul *stat contra națiune* (centralizarea politică) – revoluțiile burgheze au rupt relațiile locale dintre comunități și potentatul local și au transmis suveranitatea Parlamentului (în Anglia) sau unei entități mitice – națiunea (în Franța); de aici, reacțiile periferiei, bazate pe: factori culturali (impunerea unei limbi oficiale, intoleranță religioasă) sau factori economici (dezvoltarea inegală a regiunilor)

Concluzia este aceea că există trei variabile ce concură la conștientizarea periferiei: centralizarea politică, centralizarea culturală, dezvoltarea economică inegală.

În ceea ce privește “morfologia conștiinței autonomiste”, Seiler identifică *trei etape* în formarea acestei conștiințe.

Prima este “reacția legitimistă”: o reacție politică a periferiei față de implicațiile centralizării, legitimată prin apelul la trecutul diferit de până la momentul centralizării. Aceasta eșuează datorită represiunii centrului. Seiler plasează această etapă, pentru Europa occidentală și centrală, în perioada revoluțiilor burgheze

A doua este “naționalismul populist”: această a doua mobilizare a periferiei se dezvoltă în contextul ideologic impus de centralism: naționalismul; renunțând la legitimism, autonomiștii își erijează comunitatea locală în națiune; reacția de acest tip a fost mai eficace: au apărut partide politice, chiar noi state (Irlanda, Norvegia, Islanda), dar ea nu a fost capabilă

să inventeze mijloace statale noi, nici să frâneze imperialismul cultural al centrului, nici să învingă dependența economică de metropolă.

A treia etapă este “regionalismul naționalitar”: fondat pe o problematică economică, s-a tradus în cuvinte de ordine precum “federalism și reforma structurilor” la valoni (cadru de analiză socio-economic este cel al stângii autogestionare, ba chiar al curentelor Lumii a Treia); constă în: critica radicală a statului-națiune centralizator, cvare trebuie să dispară (incluzând universalismul și susținerea integrării europene), negarea naționalismului clasic și asumarea moștenirii culturale, lingvistice etc.; din punct de vedere politic, proiectul naționalitar n-a reușit să se realizeze încă, rămânând la stadiul de ideal. Doar Quebec-ul a reușit să găsească o formă de traducere prin formula *suveranitate-asociere*.

Astfel ajungem la partidele autonomiste: conștiința autonomistă a periferiei se materializează rapid în apariția de forțe politice – mai întâi sub formă de organizații care fac presiune asupra partidelor politice locale pentru a le câștiga în susținerea cauzei autonomiste; acestea sunt însă prea integrate în dinamica centralistă, astfel încât soluția cea mai bună este formarea unor partide proprii.

În acest moment al analizei, Seiler constată că formele conștiinței periferiei nu sunt suficiente pentru a stabili profilul fiecărui partid. Alte două variabile trebuie introduse în analiză: “neo-centralismul” (forțe anterior aliate centrului se raliază mișcărilor autonomiste) și “mijloacele utilizate” (ca în orice familie politică, apărătorii periferiei cunosc tensiunea dintre radicali și moderați; radicalitatea se exprimă prin mijloacele utilizate, mijloace cu impact imediat).

Neo-centralismul se referă la faptul că diferite grupuri economice se alătură autonomiștilor pentru că au interese care se confundă cu cele ale apărătorilor periferiei, pe care centrul nu le reprezintă în mod satisfăcător.

Radicalitatea mijloacelor este o dimensiune introdusă de Duverger, care distinge între partidele din interiorul sistemului și partidele din afara lui. Tipologia este ajustată de Seiler, astfel încât putem distinge între:

- partide “din afara sistemului” (excluse de la decizia politică și care refuză regulile jocului – cele două *Sinn Fein* sau *Herri Batasuna*) și
- partide “din sistem” (acceptă regulile), care sunt de două tipuri:
 - guvernamentale – fie și-au realizat obiectivele principale, fie au “dilat” o parte dintre acestea
 - tribuniciene (“tribunitiens”) – nu participă în coalițiile guvernamentale

În acest moment, avem toate variabilele pentru a analiza “nomenclatura partidelor autonomiste” – acest demers implică două dimensiuni: una *ideologică* (legitimistă, naționalist-populistă, regionalist-naționalitară sau neo-centralistă) și una *strategică* (în afara sistemului, tribuniciană sau guvernamentală).

Într-o altă lucrare a sa, Seiler sintetizează astfel acest aparat teoretic de analiză: „...partidele care apără periferia au diferite “coloraturi” în funcție nu numai de caracteristicile naționale, dar și de particularitățile locale. Tipul de periferie se dovedește a fi la fel de important: partidele vor fi mai mult sau mai puțin diferite dacă factorul de identificare ce mobilizează periferia este lingvistic, religios, național, regional sau combină mai multe din aceste elemente. În afară de acesta, caracterul, mai mult sau mai puțin recent ori mai mult sau mai puțin instituționalizat al clivajului, afectează ideologia și baza sociologică a partidelor *periferiste*”.⁴¹

Trăsăturile comune ale acestor partide (foarte diferite între ele, la fel ca și periferiile) sunt “răspândirea geografică” (identificabilă prin opoziție cu cea a metropolei), “orizontalitatea” (sunt partide de tip *catch-all / attrape-tout*, structurate ca partide de mase) și “anticentralismul” (neîncredere în și aversiune față de puterea centrală; obiectivele descentralizării, autonomiei federalizării sau separării, adesea contrapunctate economic de socialismul autogestionar și foarte descentralizat)⁴². Tipologia partidelor periferiste este acum simplificată la: tipul naționalist-populist, tipul naționalitar și tipul neo-centralist.

În ciuda diversității lor culturale, “partidele care militează în favoarea periferiilor constituie o familie tot atât de omogenă ca și cea a partidelor muncitorești”, concluzionează Seiler⁴³.

2. Declinul și revigorarea regionalismului

La finalul studiului din 1994, Seiler constata că mișcarea periferistă intră în unele zone în declin (cazul scoțienilor și galezilor în Marea Britanie) și renaște în altele: centrul și estul european. “Europa centrală și orientală a fost, înainte de venirea puterii comuniste, locul privilegiat al autonomismului și etno-naționalismului. Fostele imperii au lăsat un teritoriu pe

⁴¹ Daniel L. Seiler, *Partidele politice din Europa*, capitolul “Apărătorii periferiilor: partidele autonomiste”, p. 91

⁴² *Ibidem*, pp. 92-94

⁴³ *Ibidem*, p. 102

care amestecul de popoare îl făcea impropriu instaurării statului-națiune”⁴⁴. După căderea comunismului, au reînviat partidele și mișcările de odinioară, reprezentând aspirațiile naționale ale unor comunități (croată, slovacă, macedoneană). Situația din fosta federație iugoslavă confirmă afirmațiile lui Seiler. El amintește și Uniunea Democratică a Maghiarilor din România, care este, totuși, “mai moderată”⁴⁵. Semnificativ pentru tema studiului nostru, Seiler consideră că “evenimentele care au acompaniat sfârșitul comunismului furnizează una dintre cheile revelatoare pentru viitorul fenomenului autonomist”. El își susține afirmația argumentând că destinul acestui fenomen a fost și este influențat de *contextul internațional* (perioada statului-națiune, apoi a naționalismului, fascismului, decolonizării). Astfel, în prezent, prin “moartea” unor țări (Cehoslovacia, Iugoslavia), estul dă o nouă șansă tuturor autonomiștilor europeni: dacă slovenii, estonienii și alții pot fi independenți, de ce nu pot să fie la fel flamanzii, catalanii, italienii din nord etc.?

2.1 Spania

Spania, ca și Irlanda reprezintă, în viziunea lui Daniel L. Seiler, “cazurile care ilustrează cel mai bine înfripirea conștiinței autonomiste”. *Partidul Naționalist Basc* este cel mai vechi partid de apărare a periferiei încă “în viață”. Spania “bate recordul privind numărul de periferii, are trei naționalități și cinci regiuni, precum și o “gherilă” naționalistă. Fenomenul autonomist este, aici, “viguros și polimorf”⁴⁶. Spania nu a cunoscut niciodată federalismul. Pe teritoriul său se vorbesc patru limbi – castiliană, catalană, bască și gallaeciană. Dezvoltarea regiunilor prezintă contraste mari. “Față de această complexitate, puterea centrală castiliană nu a făcut decât să oscileze între descentralizarea moderată și centralismul represiv”⁴⁷. Centralizarea statului spaniol începe în 1469 prin mariajul dintre Isabela de Castilia și Ferdinand de Aragon. Pentru a-și asigura obediența supușilor, monarhia spaniolă a acceptat, inițial, să respecte dreptul, instituțiile și cutumele entităților sale; situația s-a schimbat odată cu venirea dinastiei de Bourbon, care a relansat centralizarea. Limba aparatului de stat era castiliană. Ocupația napoleoniană va aduce în Peninsula Iberică ideologia naționalistă; spre deosebire de ceilalți iberici, naționalismul castilienilor se identifica cu întreaga Spanie. Prima Republică spaniolă, efemeră (1873), este semnificativ legată și de un catalan, care fondează și un partid federalist. Restaurată în formă parlamentară, monarhia s-a confruntat cu criza provocată de rezistența din ce în ce mai puternică a periferiei; soluția găsită a fost dictatura lui Primo de Rivera, instalată în 1923. Republica a

⁴⁴ Daniel L. Seiler, *Les partis autonomistes*, p. 123

⁴⁵ *Ibidem*, p. 124

⁴⁶ *Ibidem*, p. 27

doua a trebuit să facă unele concesii periferiștilor. “Paranteza franchistă” (1931-1945) deschide calea terorismului în Spania, al cărui prim produs este ETA. Restaurația stabilește un sistem de regiuni autonome, de tip italian, având competențe diferite, după caz: este vorba despre o “regionalizare cu geometrie variabilă”⁴⁸.

Mișcarea autonomistă bască se legitimează prin elemente culturale (o limbă originală, cutume și etnie, proclamată de radicali și ca rasă) și elemente mitice (în lipsa unei istorii recunoscute), precum patria bască *Euskadi*, în care Seiler⁴⁹ vede mai mult “un proiect de stat, dacă nu un mit de acțiune”. Fondatorul naționalismului basc este Sabino Arana, care creează în 1895 *Partidul Naționalist Basc* (PNV); el pune bazele doctrinei naționaliste și inventează principalele simboluri ale mișcării, folosite și astăzi. După moartea sa, partidul se divizează între naționaliști-populiști și neo-centraliști (linia moderată). Opoziția față de Primo de Rivera îi va uni din nou. În ciuda unor reticente, partidul va susține cauza republicană, în sensul creării Republicii *Euskadi* în cadrul unei republici federale spaniole.

Partidul Naționalist Basc rămâne formațiunea cel mai exemplar organizată, ceea ce i-a asigurat și succesul. El apare nu numai ca partid de mase, ci și de integrare socială: partidul are o adevărată rețea de școli în care se învață limba și istoria bască, dar și principiile naționalismului; are un sindicat prin care este influențată mișcarea muncitorească (Solidaritatea muncitorilor basci – STV); are un corp “polițienesc” (Hertzaina), care asigură ordinea în timpul numeroaselor manifestații organizate (inclusiv culturale și folclorice); are un ziar propriu (*Deia*). Programul socio-economic al partidului este un compromis între tendințele de dreapta, centru și stânga; referința la civilizația creștină este explicită: partidul combină democrația creștină cu federalismul european. Proiectul autonomist viza inițial separatismul, a devenit apoi federalist și în prezent se mulțumește cu autonomia internă; totuși, PNV este un partid “etapist și posibilist”⁵⁰. El este și partidul cel mai puternic din punct de vedere electoral.

În cadrul aripii naționalist-populiste a PNV se va forma grupul *Ekin*, care condamnă pasivitatea naționaliștilor și care este exclus în 1959. El atrage de partea sa majoritatea tineretului naționalist și fondează *Euskadi Ta Askatasuna* (ETA)⁵¹ – formațiune care se definește ca “patriotică, democratică și neconfesională”, dar care lansează, de fapt, teze socialiste, antietatice, autogestionare, specific naționaliste. Din 1961, ETA trece la lupta

⁴⁷ *Ibidem*, p. 28

⁴⁸ *Ibidem*, p. 32

⁴⁹ *Ibidem*, p. 34

⁵⁰ *Ibidem*, p. 42

⁵¹ Traducerea acestui nume este “Euskadi și Libertate”

armată.. Organizarea alegerilor libere în 1977 pune o dilemă partidului: să intre sau nu în jocul legalității? Datorită acestei probleme, ETA cunoaște o existență tumultuoasă, cu lupte interne și sciziuni. Aceste tendințe se cristalizează în două partide principale: “ETA politico-militară”, numită *Euskadiko Ezkerra* (stânga bască) și “ETA militară”, întruchipată în formațiunea *Herri Batasuna* (unitatea populară). Stânga bască are orientare marxistă (de altfel, este apropiată Partidului Comunist) și a câștigat electorat cu mesajul independenței socialiste pentru *Euskadi*; în 1993 ea creează un Partid Socialist basc. *Herri Batasuna* intră în categoria duvergeriană de “partide în afara sistemului”; susținut de o mișcare de gherilă, partidul se folosește cu mult tact și de scrutin, dar aleșii săi refuză să-și ocupe locurile în Parlamentul spaniol. Obiectivul său este republica bască independentă. Între cele două grupări ETA există semnificative diferențe de strategie, ceea ce este fundamental, dar proiectul politic este identic: independență, socialism (maoism) și distrugerea statului-națiune, care trebuie înlocuit cu o Europă federală a popoarelor.

Mișcarea autonomistă catalană este caracterizată, comparativ cu cea bască, de o rezistență la fel de eficace, dar tributul plătit este mai mic. Conștiința catalană reține nostalgia reușitei catalanilor de a fi constituit, în procesul de construcție a statului spaniol, un stat propriu – un principat autonom cu centrul la Barcelona; acesta a dispărut odată cu promovarea centralismului. La mijlocului secolului XIX, tendințele politice catalane se traduc într-o mișcare ce poate fi considerată și ca (semi-)partid: *Tradiția Catalană*, care preconiza recâștigarea autonomiei. Conștiința naționalistă catalană este stimulată inițial de o efervescentă mișcare culturală, intelectuală, ca și de nemulțumirea față de subdezvoltarea acestei periferii. În 1922 intelectualitatea fondează un “partid de idei”: *Acțiunea Catalană*, care are succes local. Astfel stimulat naționalismul catalan, în 1931 apare primul partid autonomist de tip neo-centralist, care supraviețuiește și azi: *Stânga Republicană din Catalonia*. Partid de mase, această formațiune este susținută de agricultori și de mișcarea muncitorească. În 1932, unul dintre liderii partidului proclamă Republica catalană. Regimul celei de-a doua Republici spaniole acceptă autonomia catalanilor, dar nu și independența lor. În anii ‘90, partidul, susținut de nostalgici republicani, are rezultate electorale bune.

“Una din trăsăturile cele mai originale ale culturii politice catalane este neo-centralismul mediatizat de un partid politic: *Liga Regionalistă*”⁵².. Aceasta se datorează burgheziei financiare, industriale și funciare catalane care, pierzându-și încrederea în statul

⁵² Daniel L. Seiler, *op. cit.*, p. 49

spaniol, se alătură mișcării autonomiste, orientându-și interesele economice către periferie. Liga este cel mai important partid catalan până la Republica a doua.

Astăzi, mișcarea autonomistă este susținută de coaliția *Convergencia i Unió* care reunește două partide: democrații creștini și naționaliști susținuți de neo-centraliști. Coaliția conduce provinciile catalane începând din anii '80.

Mișcarea periferistă din alte zone

Andaluzia.. Tipic spaniola Andaluzie nu are o naționalitate istorică, o limbă și o tradiție autonomiste, de aceea mișcarea periferistă are aici cauze economice: subdezvoltarea. În anii '70 este fondat *Partidul Socialist Andaluz*, care devine *Partidul Andaluz*. Situat la stânga și punând problema andaluză în termeni regionali, partidul se raliază culturalismului, în căutarea unei identități euro-arabe. Strategia centristă, de alianțe cu dreapta spaniolă, a provocat sciziuni și eliminarea din Parlamentul național la alegerile din 1993.

Aragon. *Partidul Aragonesez Regionalist* este o formațiune moderată, puternică pe plan local (în 1991 preia conducerea guvernului local aragonez). Retragera fondatorului său, Las Rocas, a determinat o reorientare, dorită de numeroși militanți, spre naționalism, după modelul Partidului Naționalist Basc.

În Spania există și alte partide autonomiste care corespund modelului general (în Valencia, Navaria, Gallicia), dar nu sunt atât de puternice pentru a ajunge în Parlamentul național. Așa cum am văzut, pentru Seiler, partidele politice sunt acreditate de sancțiunea intrării în Parlament.

2.2. Irlanda

În opinia lui Daniel L. Seiler, cazul Irlandei – Republica și cele șase comitate britanice din Ulster – este mai complex decât cel spaniol. “Conștientizarea periferiei la irlandezi atinge nivelul radical al proiectului autonomist”⁵³. Ulsterul are nouă comitate, dintre care șase aparțin regatului britanic. Această situație complicată obligă la distincția dintre: conflictul centru-periferie clasic din Ulsterul britanic; conflictul dintre posibilii moderați și naționaliștii pan-irlandezi în Republică; influența Sudului asupra catolicilor din Nord și influența radicalilor naționaliști irlandezi din Nord asupra camarazilor lor din Sud. La acestea se adaugă conflictul religios și dezvoltarea economică inegală.

⁵³ *Ibidem*, p. 56

Încă din Evul Mediu, Irlanda a opus o rezistență vie colonizării engleze. Construcția statului irlandez rezultă din succesiunea a două procese, care se completează. Edificarea statului național în Regatul Unit prin metoda centralismului englez duce la integrarea teritorială a Irlandei. Inițiativa centralizării va fi preluată mai târziu de regiunea Dublin-Leinster, determinând formarea actualei Republici Irlandeze. Populația irlandeză este supusă mai întâi în timpul lui Cromwell și al Revoluției engleze, când este suprimat cultul ei catolic. Spre sfârșitul secolului XVIII se înfiripă “singurul curent naționalist non-religios”⁵⁴ irlandez, pe care Anglia îl suprimă în 1800, prin dizolvarea Parlamentului de la Dublin și integrarea Irlandei în Regatul Unit. Agitația persistă în tot secolul XIX prin intermediul societăților secrete, dar și prin reprezentanții irlandezi în Parlamentul național (Butt, Parnell); aceștia din urmă militau pentru dreptul la autodeterminare, cu unele șanse de succes, datorită susținerii acordate guvernărilor liberale Gladstone.

Așa cum se putea observa la începutul veacului trecut, opt secole de prezență engleză au provocat divizarea Irlandei în trei. O parte a insulei (regiunea Belfastului), marcată de colonizarea cu scoțieni, are o comunitate originală – protestanții presbiterieni irlandezo-scoțieni – și este inclusă economic în “Centru”. O a doua parte (regiunea Dublinului) corespunde centrului politic – neo-centralismul irlandez – și are o burghezie locală opusă aristocrațiilor engleze. A treia parte este reprezentată de estul insulei, lipsită de o *metropolă* regională și bastion al tuturor rezistențelor și revoltelor. Soluția găsită de monarhie a fost constituirea statului liber Irlanda, ca dominion integrat Commonwealth-ului, fără Belfast și cele șase comitate, care rămân în Regat.

Partidele și organizațiile irlandeze de tip periferist definesc, în viziunea lui Seiler, o “țară reală” (cele clandestine sau care sfidează legea) și o “țară legală” (cele oficiale)⁵⁵.

În a doua jumătate a secolului XIX, mișcarea pentru independență irlandeză se reorganizează sub influența iacobinismului, a modei societăților secrete. Astfel, în 1858 este fondată *Irish Republican Brotherhood* (Frăția Republicană Irlandeză), al cărei centru sunt *fenianii*⁵⁶; inițiativa aparține emigranților irlandezi reveniți din America cu scopul de a organiza o rezistență clandestină: societăți secrete, loji naționaliste de muncitori din Dublin și bande de rebeli din regiunile estice. Această organizație va contribui la apariția, în 1905, a formațiunii *Sinn Féin*. Aceasta a reunit în timp grupuri foarte eterogene: naționaliști inițiali⁵⁷, independențiști, moderați, nostalgici rebeli; totodată, a beneficiat de sprijinul Armatei

⁵⁴ *Ibidem*, p. 58

⁵⁵ *Ibidem*, p. 62

⁵⁶ Numele lor provine de la eroul legendar Fianna de Fionn Mac Cumhail

⁵⁷ Aceștia au dat și numele partidului, tradus ca “Seuls entre nous” – concepție care, așa cum se vede, devine permeabilă

Republicane Irlandeze (IRA). De aceea, în 1918, ea are cel mai mare succes electoral; deputații aleși în Parlamentul de la Westminster refuză să-și ocupe locurile și constituie un “Parlament” irlandez. Londra a intervenit prompt, arestându-i, gest care este asociat cu debutul războiului de independență. Oferta Regatului privind crearea statului irlandez (fără nordul Irlandei, regiune autonomă – și protestantă – în cadrul statului britanic) declanșează războiul civil între cei care acceptau și cei care respingeau această idee. Astfel ia naștere sistemul bipartidist irlandez. *Sinn Féin*, reorganizat în mai multe rânduri, se divizează la jumătatea anilor '20 între “Free Staters”, care formează împreună cu unioniștii și parnellistii un partid irlandez, numit din 1933 *Fine Gael*⁵⁸ și moderați (republicani), care formează *Fianna Fáil*⁵⁹. Grupul rămas în *Sinn Féin* se cantonează în refuzul său de a utiliza instituțiile unui stat pe care nu îl recunoștea.

Tot în a doua jumătate a secolului XIX se pun bazele *Irish Parliamentary Party* (Partidul Parlamentar Irlandez), la conducerea căruia se remarcă personalitatea lui Charles Stewart Parnell. El a reușit să genereze o remarcabilă mobilizare populară în jurul obiectivelor partidului, precum și susținere din partea Centrului, printr-o abilă strategie parlamentară. Orientarea moderată a acestuia combina neo-centralismul burgheziei din Dublin cu populismul periferiei occidentale. Conceptul politic central era *the Home Rule* – autonomia internă și apărarea intereselor irlandeze. Disparația lui Parnell a determinat sciziuni și slăbirea partidului.

În 1937 se produce ruptura de Coroana britanică, iar naționalismul irlandez este alimentat în continuare, de această dată de problema recuperării Irlandei de Nord. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, sub influențele socialiste și creștin-democrate europene, se formează în Irlanda *Clann na Poblachta* (Clanul Poporului), partid care îmbina republicanismul radical și reformismul social. El va forma un guvern de coaliție cu *Fine Gael*; acest guvern va proclama oficial Republica și va refuza să intre în NATO. *Clanul* va rezista doar până la începutul anilor '60, eșecul său convingându-i pe republicanii fervenți de zădărnicia eforturilor de unificare pașnică a Irlandei; pe acest fond se întetesc atentatele organizate de IRA. În Irlanda de Nord, la Ulster, pe o bază acum socialistă, renaște *Sinn Féin* (al cincilea, deja, după numeroasele reorganizări – Seiler îl consideră un “partid-phoenix”, datorită renașterii lui permanente⁶⁰); el se împarte în *Sinn Féin Oficial* (marxiști moderați în privința mijloacelor utilizate) și *Sinn Féin Provizoriu* (socialiști-naționaliști care continuă

⁵⁸ Tradus ca “Adunarea Irlandeză”

⁵⁹ Tradus ca “Luptători ai destinului” – referire la mai vechii *feniani*

⁶⁰ Daniel L. Seiler, *op. cit.*, p. 63

lupta armată, acceptând în același timp jocul electoral și principiul negocierii – la fel ca mișcarea bască *Herri Batasuna*).

Criteriului de selecție instituit de Seiler – sancțiunea intrării în Parlament – îi corespund două partide: *Fianna Fáil*, în sudul Irlandei (veteran al cauzei irlandeze); și *Social Democratic and Labour Party* (Partidul Social-Democrat și Muncitoresc), în Nord (mediator cvasi-exclusiv al irlandezilor catolici în cele șase comitate).

Fianna Fáil, cu “subtitlul” englez *Republican Party*, își asumă moștenirea întregii rezistențe irlandeze; el speră să reînvie dialectul *gaelic*. Partidul va guverna țara pe durata celui de-al doilea război mondial; tot el are meritul de a lansa procesul de modernizare economică a Irlandei, de a include tânărul stat în Comunitatea Economică Europeană și în sistemul monetar european (suprimând dependența de Londra). Față de problema Nordului, partidul nu a îndrăznit o abordare frontală: măsurile luate au urmărit să limiteze sprijinirea logistică a IRA. El a trebuit, totuși, în anii '90, să-și conjuge eforturile cu guvernul britanic pentru a debloca situațiile de criză din Irlanda de Nord. În ceea ce privește organizarea partidului, acesta a avut inițial o solidă bază IRA, devenind apoi un partid de cadre; esențial este, însă, sprijinul voluntarilor; recompensa pentru cei fideli este participarea lor la câștigurile facile ale puterii. “Clientelismul și favoritismul politic reprezintă alimentul cotidian al vieții politice irlandeze și, în particular, al *Fianna Fáil*”⁶¹.. Partidul are privilegiul de a fi majoritar în toate clasele sociale care compun electoratul; totuși, este mai ales partidul vestului, periferie de tradiție republicană a Irlandei, unde *Fianna Fáil* deține fief electoral. Programul său “traduce ambiguitatea socială”⁶²: măsuri punctuale care să mulțumească diverse grupuri și evocări ritualizate ale trecutului glorios. Seiler consideră că “Dintre toate partidele politice ale țărilor Comunității Europene, *Fianna Fáil* este cel mai original”⁶³.

În Irlanda de Nord rămasă sub Coroana britanică, catolicii din cele șase comitate sunt minoritari față de protestanții scoțiano-irlandezi; regăsim, astfel, dihotomia “țara reală”: *Sinn Féin* – “țara legală”: *Partidul Social-Democrat și Muncitoresc*. PSDM este, contrar numelui său și participării la Internaționala Socialistă, doar un partid autonomist. El nu are o reală susținere muncitorească și este, practic, o grupare de personalități care se definesc prin opoziția față de lupta armată și prin ambițiile electorale. Partidul apare în 1970 la inițiativa unor deputați catolici și ca proiect politic al moderaților din Asociația pentru Drepturi Civile din Irlanda de Nord. Astfel, în partid converg trei curente politice: naționalismul “verde”, mișcarea pentru drepturi civice și mișcarea muncitorească catolică. Partidul se organizează ca

⁶¹ *Ibidem*, p. 73

⁶² *Ibidem*

⁶³ Daniel L. Seiler, *Partidele politice din Europa*, p. 96

partid de mase (singurul de acest fel din Irlanda de Nord). În ciuda eforturilor sale de a sensibiliza și electoratul protestant, partidul mobilizează în mod esențial votul catolic. Pentru irlandezi și britanici, el apare ca purtătorul de cuvânt autorizat al comunității irlandeze catolice.

2.3 Belgia

Criza belgiană pare la fel de complicată ca și cea irlandeză, deși a implicat mai puțină vărsare de sânge. Partidele autonomiste sunt foarte proliferante aici: cel puțin unul pentru fiecare regiune sau comunitate; cinci dintre ele au un deputat în Camera Reprezentanților. Totuși, ele sunt și “victimele propriului succes: datorită lor, nu numai că Belgia a intrat într-un proces fără sfârșit de revizuire constituțională, dar toate partidele s-au scindat, pentru a deveni autonomiste!”⁶⁴.

Procesul de edificare al statului belgian arată că această criză depășește simpla dispută lingvistică. Bazele integrării teritoriale ale regiunilor care alcătuiesc astăzi Belgia se pun odată cu momentul 1794, când Franța anexează Liège-ul filofrancez, cu o industrie și un comerț înfloritoare și alte principate (precum Flandra), filohabsburgice. Instituțiile și privilegiile lor sunt suprimate și înlocuite cu organizarea administrativă și juridică derivată din Revoluția Franceză și Imperiul napoleonian; acolo unde nu exista deja, limba franceză a fost impusă ca singura oficială; după căderea lui Napoleon, ele sunt reunite într-un regat sub numele de *Țările de Jos*, care în 1830 își proclamă independența. Moștenirea organizării franceze se păstrează, cu excepția unei reforme administrative (departamentele devin provincii conduse de guvernatori; municipalitățile își reiau numele tradițional de comune) și a unor concesii de vocabular (revenirea la vechile toponime). Procesul de centralizare belgian este francofon, mai degrabă decât valon: Liège-ul avea, tradițional, o burghezie francofonă, iar țările de limbă flamandă – o burghezie deja larg francofonizată. Centralizarea politică se datorează unificării acestei burghezii într-o clasă superioară, cu drepturi politice, al cărui nucleu devine Bruxelles. Centralizarea economică, având drept nucleu portul Anvers, se datorează dezvoltării unei puternice infrastructuri de comunicații terestre. Valonia, bogată în zăcămintele de ulei, cunoscute în timp o expansiune industrială intensă în jurul diverselor bazine, între care Liège; odinioară capitală, acest oraș se vede marginalizat față de Bruxelles – centru de decizie – și față de Anvers – favoritul proiectelor de dezvoltare.

⁶⁴ Daniel L. Seiler, *Les parties autonomistes*, p. 80

“Criza unității belgiene” se articulează pe axa Flandra-Valonia. În timp, Flandra va ajunge să domine sistemul economic creat de centralizare, iar Valonia să “îmbătrânească” industrial.

Partidele autonomiste flamande. Contrar norvegienilor sau irlandezilor, care au modificat un idiom pentru a-și face din el limbă proprie, flamanzii au adoptat limba unui stat vecin. Naționalismul flamand a impus progresiv olandeza, a împrumutat apoi elemente germanice (accent pus pe entuziasm, exaltarea istoriei, simț ascuțit al comunității – *Volk*), iar la începutul anilor '30 a luat o turnură fascistă; franceza a fascinat mereu clasele mijlocii flamande, ca simbol al ascensiunii sociale. Mișcarea flamandă a avut două obiective: rezistența periferiei și emanciparea maselor (reducerea diferențelor sociale). În prima fază, această mișcare însemna grupuri de presiune ideologice, numite “fundații” – catolică, liberal-anticlericală, socialistă – care au articulat revendicări culturale, precum promovarea limbii olandeze. Bilingvismul a eșuat, însă (1898). Prin *Frontpartij* (Partidul Frontului), mișcarea are succes odată cu primele alegeri libere, după primul război mondial. În 1933, acesta formează împreună cu alte grupuri un partid naționalist de dreapta: *Vlaamsche Nationale Verbond* (Federația Națională Flamandă). Colaborarea lui cu naziștii a discreditat după război mișcarea națională flamandă. Cauza națională este continuată de tineretul catolic și acțiunea muncitorească creștină; strategia este divizată între nostalgia vechii ordini (fostul principat) și dialogul cu mișcarea valonă. În 1953 este creată *Christelijke Vlaamse Volksunie* (Uniunea Flamandă Creștină), care renunță repede la referința religioasă pentru a nu fi luată drept disidență catolică. În 1977 partidul participă în coaliția de guvernământ. Se poate spune că astăzi se afirmă un centralism flamand: autonomia culturală a fost obținută, iar Flandra domină unitatea belgiană prin populația majoritară și prosperitatea ei. Uniunea Flamandă nu a putut face față concurențelor mai radicali: naționalist-populiștii republicani organizați în *Vlaamse Nationale Partij* (Partidul Național Flamand), devenit ulterior *Vlaams Blok* (Blocul Flamand). Aliat al lui Jean-Marie le Pen în cadrul dreptei europene, partidul este orientat atât spre trecut (xenofob, anti-parlamentar, reînnoiește tradiția fascistă și pangermană), cât și spre prezent (impută imigranților distrugerea cadrului vieții flamande, cere încetarea oricărei solidarități sociale sau economice cu Valonia sărăcită și îmbătrânită demografic). Deși debutul electoral al Blocului a fost moderat (slab în zona rurală, puternic în Anvers), după 1989 a câștigat fiecare scrutin.

Mișcarea autonomistă valonă. Apariția, destul de târzie, a unei conștiințe autonomiste a valonilor este influențată de două elemente: declinul economic și, derivată din

el, acțiunea politică. Criza industriei de carbon și siderurgiei face ca, la începutul anilor '60, Valonia să fie paralizată timp de mai multe săptămâni de o grevă generală a muncitorilor, de care se folosesc socialiștii pentru a ajunge la guvernare. Singurul câștig al grevei a fost sloganul “federalism și reforme de structură”. În ceea ce privește acțiunea politică, aceasta începe să prindă contur la sfârșitul celui de-al doilea război mondial: *Wallonie libre* (Valonia liberă) – mișcare socialistă și liberal-radicală și *Rénovation wallone* (Reînnoirea valonă) – mișcare catolică. Ele organizează Congresele valone, care, după ce afirmă, la modul ideal, reunificarea Valoniei cu Franța, optează pentru o Belgie federală. După greva generală, apare o nouă formațiune, socialistă și comunistă: *le Mouvement populaire wallon* (MPV), oferind acțiunii autonomiste o culoare muncitorească și de stânga. Două consecințe ale revendicărilor concurente flamande au întărit și mai mult mișcarea. Prima este legată de *afacerea Fouron* – fixarea definitivă a graniței lingvistice fără consultarea populației, care a implicat transferarea în Valonia a zonei industriale Mouscron-Commines și trecerea la Flandra a câtorva sate (zona Fouron) ale provinciei Liège; această mișcare a revoltat populația locală și a dat timp de 25 de ani motiv de protest valonilor. A doua consecință derivă din *afacerea Louvain*, care a afectat minoritatea catolică din Valonia; această minoritate tindea să fie conciliantă față de revendicările flamande. Prin legile din 1963 flamanzii și-au suprimat învățământul în limba franceză, cu excepția secției franceze a universității din Louvain. Studenții flamanzi au protestat, determinând căderea guvernului belgian în 1968 și afectându-i pe creștinii francofoni. Este perioada în care inițiativele politice autonomiste se multiplică în Valonia și converg într-un nou partid, federalist: *le Rassemblement wallon* (Adunarea Valonă), reunind două formațiuni socialiste. Partidul va avea, un timp, un succes electoral din ce în mai mare, devenind conducătorul mișcării autonomiste valone.

Partidele autonomiste din Bruxelles. Populația din regiunea Bruxelles (orașul și împrejurimile rurale) a avut un destin aparte după ce Bruxelles a devenit capitala unui stat centralizat și francofon. Această populație reunește flamanzi și valoni care, în timp, au adoptat atitudini diferite față de francofonizare: unii s-au adaptat, alții au vrut să-și conserve originea. Bruxelles există, ca “regiune”, doar de puțin timp. Datorită lipsei instituțiilor necesare dezvoltării unei mari metropole, orașul a fost, mult timp, vulnerabil. Statutul bilingv primit în 1932 a surescitat naționalismul flamand. Flamanzii bruxellezi, minoritari, au încercat să evite o hegemonie a limbii și culturii franceze asupra limbii adoptate de ei, olandeza, și asupra culturii flamande; de aceea, ei au cerut paritate lingvistică în toate domeniile (comerț – publicitatea, cultură – cinematografia etc.), conform procentelor reale (20% flamanzi, 80% francofoni). Măsurile guvernamentale în acest sens au atins doar sfera publică, nu și viața

privată, astfel încât, flamanzii, majoritari în Belgia, nu își pot schimba statutul minoritar în capitală, chiar atunci când partidele lor formează guvernul și majoritatea parlamentară. Francofonii din Bruxelles trăiesc, însă, cu “amenințarea flamandă”⁶⁵ – stress-ul deselor marșuri flamande, ipoteza “flamandizării” capitalei; conștiința lor pare să ezite între o solidaritate Bruxelles-Valonia și afirmarea unei naționalități bruxelleze distincte. Materializarea politică a acestui naționalism distinct este *le Front démocratique des francophones* (Frontul Democratic al Francofonilor); creat în anii '60, el devine rapid, conform rezultatelor alegerilor locale, “partidul cel mai important al aglomerației bruxelleze”⁶⁶ și purtător de cuvânt al acestei regiuni. El este susținut de autonomiștii din Valonia (Adunarea Valonă), de o bună organizare teritorială și de alianțe cu mișcările bruxelleze liberale, socialiste sau creștine. În anii '70 partidul cunoaște apogeul electoral, pentru ca deceniul următor să-i aducă declinul. Viața bruxelleză este marcată permanent de schimbarea balanței de putere: grație partidelor periferiste din Belgia, aceasta înclină când în favoarea Valoniei, când în cea a Flandrei.

2.4 Quebec

Canada este un stat pe care Constituția sa, un act al Parlamentului englez, îl definește drept confederație și despre care juriștii afirmă că este federație. Procesul de edificare al statului canadian este legat de teama britanicilor de a pierde coloniile americane pe care reușiseră să le ia Franței: Coroana ia inițiativa unirii într-un singur stat a acestor teritorii (Noul Brunswick, Noua Scoție și Canada). Locuitorii erau descendenți atât ai coloniștilor francezi, cât și ai celor englezi. Este vorba, mai simplu, de Canada superioară (majoritar anglofonă și protestantă) și Canada inferioară (franceză și catolică). Unirea lor (1840) a făcut ca francofonii să devină minoritari în noul stat: ei controlau doar zona Quebec-ului, pierzând pozițiile din vest. Centralizarea a însemnat menținerea unui stat britanic în America, tolerând o provincie franceză, ceea ce presupunea privilegii pentru minoritatea engleză din această provincie, dar nu și pentru minoritarii francezi din restul teritoriului. Noul stat a fost semi-centralizat economic prin crearea unei infrastructuri feroviare legând Montréal de Pacific, insuficientă față de întreaga întindere est-vest. După o sută de ani, este evident că succesul centralizării este afectat de mișcarea pentru independență a Quebec-ului, dar și de un alt fapt, acela că restul Canadei nu vorbește engleza britanică, ci engleza americană! Economic, statul canadian este dependent de Statele Unite. Față de această criză, englezii au reacționat prin

⁶⁵ *Ibidem*, p. 96

crearea unui partid liberal care promova un naționalism economic; strategia lor viza mai degrabă să împiedice independența Quebec-ului, decât să o asigure pe cea a Canadei; mijloacele utilizate au fost respingerea simbolurilor britanice și afirmarea unei identități distincte, bazată pe bilingvism și multiculturalism. Ficțiunea bilingvismului de la un ocean la altul, întreținută de guvernul de la Ottawa, ignora statutul lingvistic al provinciilor. Bilanțul acestei politici arată că naționalismul nu fusese afectat, ci progresase în Quebec, astfel încât la referendumul din 1980 un francofon din doi opta pentru negocierea formulei *suveranitate-asociere*.. Quebechezii preferaseră “Revoluția liniștită”. Spre deosebire de anglofoni, care “au asimilat *the American Way of Life*, identitatea franceză, non-canadiană, a protejat această minoritate francofonă de etnocid”⁶⁷..

Deși locuitorii din Quebec își afirmau de mult identitatea franceză, abia în anii '60 ia naștere un partid ce revendică suveranitatea Quebec-ului: *Parti québécois*. Este perioada unor schimbări mai ample: Quebec-ul “agricol, catolic și clerical” devine “industrializat, hedonist și secularizat”⁶⁸; el cunoaște o nouă centralizare: aparatul său de stat are preocupări sociale și culturale. Mișcările politice proliferază și ele: în 1960 este creată *Rassemblement pour l'Indépendance nationale* (Adunarea pentru Independență Națională), care acționează ca grup de presiune, apoi ca partid de mase; radicalii vor părăsi Adunarea pentru a forma *Regroupement national* (Regruparea națională); în 1967, un grup desprins din Partidul liberal din Quebec fondează *le Mouvement souveraineté-association* (Mișcarea pentru suveranitate-asociere). Atât R.I.N., cât și M.S.A. vehiculau ideea unei piețe comune cu Canada. Cele două formațiuni se vor reuni în 1968 în Partidul Quebechez. Specifică pentru programul P.Q., voința de a afirma suveranitatea politică a Quebec-ului și de a negocia o asociere cu restul Canadei este completată de opțiunea social-democrată și de cea, neo-centralistă, a descentralizării. În privința mijloacelor ideale pentru atingerea acestor obiective nu există, însă, consens: moderații propun o abordare în etape, refuzată de independențiști. Liderii săi sunt mai degrabă federaliști. Partidul are un număr impresionant de membri (cel mai mare pare să fi ajuns la 150.000), întreține relații excelente cu grupurile de interese (precum Uniunea producătorilor agricoli, Federația Muncitorilor din Quebec etc.) și dispune de o bază electorală stabilă. Referendumul din 1980 a fost, totuși, un eșec pentru P.Q.: formula suveranitate-asociere era susținută doar de jumătate din quebechezi, ceea ce lovea esența organizării partidului. Schimbarea liderului a fost fatală: noul conducător a încercat să impună principiul federalizării, provocând colapsul electoral. Următorul lider s-a orientat către un

⁶⁶ *Ibidem*, p. 98

⁶⁷ *Ibidem*, p. 104

⁶⁸ *Ibidem*, p. 105

partid federal, *Blocul quebechez*, care a devenit în anii '90 opoziția oficială în Parlamentul de la Ottawa. Ne amintim că, încă din 1966, pentru J. LaPalombara și M. Weiner (*Political Parties and Political Development*), succesiunea în partid era un criteriu esențial de definire a realității organizaționale semnificată prin conceptul de “partid politic”: un partid politic veritabil trebuie să supraviețuiască dispariției liderului.

2.5 Cazuri speciale: Finlanda, Tirolul de Sud și Valle d'Aosta

În succesiunea studiilor sale de caz, Seiler tratează Finlanda, Tirolul de Sud și Valle d'Aosta într-un capitol aparte⁶⁹, situându-le într-o categorie denumită “autonomisme «de reprezentare»”; în același capitol se oprește și asupra ligilor italiene. Există zone în Europa unde dezvoltarea în cadrul statului național s-a realizat “în direcția opusă”: regiunile suedeze din Finlanda; Tirolul de Sud și Valle d'Aosta, în Italia. Minoritățile din aceste zone “privesc, de fapt, în van spre Viena, Paris sau Stockholm ca soluție mitică la problemele lor”. Primele două au fost despărțite de teritoriul patriei-mame prin forța armelor și a tratatelor. Valle d'Aosta este ceea ce a rămas în Italia din domeniul francofon al Casei de Savoia. La aceste considerații istorice se adaugă faptul că, în ciuda adeziunii autonomiștilor la compromis și a pierderii proiectului lor specific, ei continuă să beneficieze de susținerea masivă a comunităților lor”. Este vorba despre un autonomism care s-a adaptat statului național și a cărui funcție este cea de **reprezentare** a diferitelor minorități în planul guvernării naționale.

Finlandezii de origine suedeză formează o populație înrădăcinată atât în centru, cât și în periferie: în Finlanda există două entități suedofone: una provine din fostele elite suedeze care au dorit o națiune finlandeză, cealaltă este o populație mai ales rurală, reprezentând limita geografică orientală a Suediei (coasta sud-estică). Ele formează 13% din populația finlandeză. Până în 1906, când se formează *Svenska Folkpartiet* (Partidul Popular Suedez), nimic nu a unit cele două grupuri. Bine organizat, partidul a reușit, datorită unui program vag (fără o problematică fixă), dar centrist, să câștige susținerea celor două grupuri. Puterea l-a recunoscut ca atare, astfel încât el participă des la guvernare. În 1994, candidatul său la președinția finlandeză a fost foarte aproape de victorie.

Tirolul de Sud reprezenta, înaintea încorporării lui în Italia, după 1918, o periferie a Austriei. Politica italiană a urmărit asimilarea austriecilor prin colonizarea zonei cu populație italofonă; paroxismul a fost atins în timpul lui Mussolini, care, în acord cu Hitler, a încercat să realizeze strămutarea sud-tirolezilor în Germania. În timpul Republicii, s-a încercat

⁶⁹ *Ibidem*, Capitolul VI, pg. 112-120

dezamorsarea problemei prin promisiunea creării regiunilor autonome; nerespectarea acesteia a determinat o reacție neașteptată a autonomiștilor, care au utilizat inclusiv terorismul. Realizarea regionalizării și negocierile diplomatice italo-austriece au adus pacea în zonă. Creat în 1945, *Südtiroler Volkspartei* (Partidul Popular din Tirolul de Sud) își asumă aceeași funcție de reprezentare ca și autonomiștii suedezi din Finlanda, cu diferența că nu este partid de centru, ci periferist. El provine din unificarea partidelor austriece formate înaintea anexării cu autonomiștii tirolezi antinaziști și cu filiala semi-autonomă a muncitorilor catolici italieni. Mișcarea a urmărit inițial o linie moderată și deschisă preocupărilor sociale, cu accent pe drepturile lingvistice și egalitatea în administrație, unde clientelismul italian provocase o suprareprezentare a italofonilor; partidul se apropie și de organizațiile internaționale creștin-democrate. Schimbarea de generație în partid, în anii '60, aduce o radicalizare: revendicările devin naționaliste (auto-determinare), având chiar tentă pangermanistă; sunt dezavuate legăturile cu creștin-democrația și mișcarea muncitorească catolică. Evoluția economică a zonei va impune, treptat, moderație. Astăzi, partidul are rolul de reprezentant al germanofonilor în relația cu guvernul italian.

În timp ce Savoia a fost atașată Franței, **Valle d'Aosta** a trebuit să rămână italiană în baza logicii false a “frontierelor naturale”. Fideli Casei de Savoia, valdotanii au trebuit, totuși, să se supună centralizării. Fascismul – un hiper-centralism – a provocat “trezirea” conștiinței valdotane. Inițial iredentistă, *l'Union valdôtaine* a trebuit să se adapteze abandonării de către Franța și situației sale de “vale” condamnată să rămână în Italia ca *regiune cu statut special*. În anii '60, Uniunea Valdotană ajunge în guvernul local. Clasificată de Seiler ca “arhetip al partidului autonomist de tip regionalist-naționalitar, moderat și pacifist”, Uniunea este atașată federalismului. Ea a exercitat o influență intelectuală asupra unor regionaliști din Franța și Valonia, precum și asupra ligilor autonomiste din Nordul Italiei, mai ales cea sardă. Aceste ligi și-au reunit forțele într-o formațiune unică, dar eterogenă: *Lega Nord* (Liga Nordului). Este interesant de semnalat prezența, începând din 1994, în **Savoia franceză**, a unei mișcări autonomiste ce concurează cu Uniunea Valdotană: *la Ligue Savoisiennne*. Aceasta denunță ca ilegală “anexarea” regiunii de către Franța în 1860 și își propune recuperarea suveranității ei; Liga are un proiect de constituție pentru proiectata federație în care “vrea să-i unească pe toți savoisienii”⁷⁰. Sondajele prezentate de Ligă în paginile Internet ale site-ului său arată că, în 2000, doar 28% din populația regiunii Rhône-Alpes adera la ideea independenței; nici rezultatele în alegeri nu-i conferă un suport local considerabil (10% în 1998).

⁷⁰ Cf. *Programme de la Ligue Savoisiennne* – www.notre.savoie.free.fr

Deja menționată, **Liga Nordului** acoperă teritoriile corespunzătoare nordului Italiei, regiune supranumită Padania. Aceasta include marile centre nordice: Torino, Milano, Veneția, Genova, Triest, Bologna, precum și Tirolul de Sud.

Conform tipologiei lui Daniel L. Seiler, Liga Nordului se încadrează în categoria partidelor autonomiste de tip guvernamental-neocentralist⁷¹.

Liga este, de fapt, o “federație” de ligi nordice, dintre care cea mai cunoscută este cea lombardă, condusă de Umberto Bossi. “Greșit percepută ca xenofobă, populistă sau chiar fascistă”, Liga aderă, din punct de vedere ideologic, la federalism; “baza ei socială este interclasistă”. Neocentralismul ei provine din “opunerea unui centru economic (Nordul) centrului politic (Roma)”⁷². Alianța la guvernare, în 1994, cu “cei mai răi dușmani”, neo-fasciștii și comuniștii, demonstrează, pe de o parte, predispoziția spre compromis, într-o alianță contra naturii între centraliști și periferiști, dar și “autonomia Ligii în raport cu clivajul stânga-dreapta”⁷³.. De altfel, Liga afirmă că “trebuie să rămână în afara și deasupra schemei fără valoare stânga-dreapta, luptând pentru scopul ei bine definit, împotriva tuturor celorlalte partide, dacă e necesar, dar în același timp încercând să catalizeze sprijinul lor transversal”⁷⁴. Cazul italian va fi prezentat, în continuare, pe larg.

2.6 Italia

Pentru a completa tabloul italian, considerațiilor lui Daniel L. Seiler le adăugăm pe cele desprinse din studiul “Regionalism in Italy”, semnat de **Anna Bull**⁷⁵.. Vom vedea că termenul “autonomist” nu apare deloc în acest studiu, contrar clasificării seileriene, la care subscriem. Anna Bull este motivată, pe jumătate, de existența sistemului regional italian, căruia, de altfel, îi trasează contururile. Ea rămâne, însă, un exemplu de înțelegere incompletă a problemei regionale și, mai larg, periferiste. Studiul este util pentru că oferă date specifice problemei și o necesară perspectivă istorică asupra fenomenului.

Mergând pe cele trei dimensiuni ale problemei regionale – regiuni administrative, politică publică regională, ideologie regionalistă – Anna Bull își configurează analiza pe dimensiunea istorică a acestei probleme, care, este, așa cum am văzut și la Seiler, esențială..

În privința **regiunilor**, dimensiunea istorică este importantă în sensul că debateri pe tema introducerii unui sistem administrativ centralizat sau descentralizat au existat încă de la unificarea Italiei, soluțiile propuse fiind: stat federal, autonomie a regiunilor sau devoluție

⁷¹ Daniel Louis Seiler, *op. cit.*, p. 26

⁷² *Ibidem*, p. 119

⁷³ *Ibidem*, p. 120

⁷⁴ Cf. *Introduction to the Lega Nord* – www.leganord.org

⁷⁵ Anna Bull, *op. cit.*

administrativă a puterii – de exemplu, dreptul de a impune propriile taxe proiectul de lege Farini-Minghetti, 1861.

Ca **politici regionale**, s-a pus problema redistribuirii resurselor în favoarea regiunilor mai puțin dezvoltate (Sudul); Nordul a fost foarte criticat pentru sistemul de taxe incorect aplicat în Sud și cheltuirea unei părți mai mari a fondurilor publice comparativ cu Sudul; în prezent, este chestionată ideea de dezvoltare regională finanțată de stat.

Regionalismul ca mișcare politică rezidă în problema inițială a mișcării *Risorgimento* privind integrarea unor popoare și culturi diferite; omogenitatea realizată până în prezent este afectată de dezvoltarea socio-economică inegală între sudul, centrul și nordul Italiei. Vechiul federalism al regiunilor s-a transformat, astfel, într-un federalism al macro-regiunilor (susținut de Liga Nordului).

În perioada unificării, guvernul italian a fost confruntat cu dilema centralizării administrative sau descentralizării. Piemontezii și lombarzii erau foarte diferiți ca popoare; la fel și toscanii, sicilienii, napolitanii etc.; doar 2.5% din întreaga populație unificată cunoștea italiana. Dar teama de a pierde unitatea abia înfăptuită l-a determinat pe Cavour, unul din cei doi mari lideri politici ai *Risorgimento*-ului italian, alături de Mazzini, să-și modereze viziunea despre centralizare (“non-liberală, costisitoare, ineficientă”⁷⁶) și să renunțe la ideea devoluției.

Tema descentralizării a revenit la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, când, în ciuda suspiciunilor Partidelor Socialist și Comunist, Constituția din 1948 conferă regiunilor puteri legislative *limitate* în anumite domenii: poliție, sănătate, urbanism, turism, transport local, comunicații, lucrări publice, agricultură, silvicultură; ele nu aveau autoritate legislativă *primară*, ci *concurentă* și *subsidiară*.

Legislația anilor ‘70 pune bazele sistemului regional. Printr-un decret din 1977 regiunile primesc control asupra a 25% din bugetul național.

Prin Constituție, organele guvernământului regional sunt *Consiliul*, *Junta* și *Președintele* – corespondente ale Parlamentului, Guvernului și Președinției Republicii. Junta este organul executiv ales și controlat de Consiliu, care are atribuții legislative și administrative. Președintele este reprezentantul regiunii și președinte al Juntei. Regiunile funcționează pe baza unui *Statut* adoptat de Consiliu și ratificat de Parlament. Guvernul național și Consiliul regional au dreptul la apeleze la Curtea Constituțională pentru soluționarea temelor divergente în relația stat-regiuni.

⁷⁶ Mack Smith, *Cavour* (1985), citat de Anna Bull, *op. cit.*

Trebuie reținut că există și un nivel local de guvernare, pe lângă cel central și cel regional, care ține de provincii și comune: acestea au autonomie proprie.

Care a fost impactul social (suportul popular) și cât de mari sunt performanțele regiunilor în aceste condiții de autonomie administrativă? Studiile vorbesc despre o performanță dezamăgitoare: regiunile sunt parte integrantă a sistemului politic italian, caracterizat de *partitocrație* – partidele sunt canalele prin care regiunile și liderii de partid regionali fac presiuni asupra centrului⁷⁷. De exemplu, în ciuda autonomiei financiare limitate, regiunile au ajuns la deficite mari în anii '80 știind că centrul va șterge aceste datorii – ceea ce s-a întâmplat cu regularitate. Astfel, regiunile adaugă un nou nivel clientelismului politic italian (recentul scandal *Tangentopoli*⁷⁸). Din perspectiva performanței și a încrederii populare, se poate distinge între două grupuri de regiuni: grupul sudic (nemulțumire față de toate nivelurile guvernământului, lipsa “civismului”) și grupul central-nordic (încredere în guvernarea locală, nemulțumire față de guvernul central). Aceste diferențe par să țină de cultură, mai mult decât de sistemul regional în sine.

Potivile regionale au urmărit să diminueze decalajul de dezvoltare dintre Nord și Sud. Măsurile guvernamentale de dezvoltare agricolă și industrială în sud, la începutul secolului XX, au eșuat datorită corupției, lipsei resurselor, spiritului sudic prea puțin întreprinzător. Noi încercări s-au făcut între anii '50 și '70 prin: reforma agrară (exproprierea unor mari proprietăți și crearea fermelor familiale), dezvoltarea întreprinderilor mici și mijlocii. Deși s-a reușit o reducere a șomajului, factorii externi (politica agricolă a Comunității Europene, crizele economice) și interni (birocratie și centralizare excesivă, corupție) au determinat un nou eșec. Alternativa găsită în anii '80 a fost autonomia regională. Din păcate, Sudul s-a dovedit incapabil de autoguvernare. Regiunile sale depind de finanțarea centrală, ceea ce nemulțumește Nordul. În aceste condiții, noul federalism promovat de Liga Nordului trebuie asociat cu frustrările crescânde ale Nordului dezvoltat, care trebuie să se susțină pe sine și încă jumătate din țară.

În perioada înfăptuirii unității italiene, Cavour și Mazzini erau anti-federaliști, deși acceptau un oarecare grad de devoluție a puterii. Gînditorii federaliști, mai puțin influenți în momentul unificării, erau conștienți de marea diversitate culturală a teritoriilor unificate. Ei propuneau diverse proiecte federaliste: Carlo Cattaneo vedea Lombardia într-un Imperiu Austriac federal; Vincenzo Gioberti pleda pentru o uniune federală sub egida Papalității. Este

⁷⁷ D. Hine, *Governing Italy. The Politics of Bargained Pluralism* (1993), citat de Anna Bull, *op. cit.*

⁷⁸ Scandal legat de instituirea unei “taxe” plătite de companiile publice și private partidelor politice, în schimbul obținerii contractelor publice și al unui tratament favorizant

de reținut că ei vedeau, totuși, federalizarea ca o etapă de tranziție spre unitatea italiană reală, de armonizare și omogenizare.

Noul federalism promovat de Liga Nordului nu are această trăsătură, deși se revendică de la primii federaliști. Creată în 1989 și condusă de Umberto Bossi, Liga are aspirații secesioniste și convingerea că Nordul și Sudul reprezintă două societăți total distincte și neconvergente. Ea susține folosirea dialectului și chiar stabilirea dialectului lombard ca limbă oficială. Paradoxal, mișcarea federalistă a reînviat în condițiile în care Italia a atins un grad mare de omogenitate culturală, exprimată mai ales prin unificarea limbii. Cauzele noului federalism rezidă, însă, în deteriorarea instituțiilor, amplificarea crimei organizate, corupția politicianilor. Programul electoral al Ligii în 1992 contura un stat confederal alcătuit din trei macro-regiuni sau republici (nordul, centrul și sudul) și responsabil cu politica externă, apărarea, justiția, finanțele generale și învățământul superior. Nordul este privit ca partea cea mai avansată social a Italiei. Realizarea proiectului federal nu venea în contradicție cu Constituția, Liga identificând un articol care promova fuziunea regiunilor existente, cu acordul Consiliilor. Liga consideră, totuși, că este necesară modificarea Constituției.

Modelul federal este larg susținut de unele regiuni din nord. Spre deosebire de extremismul Ligii, care vrea secesiune, ele cer federalizarea statului italian după modelul german al *landurilor*.

În urma rezultatelor bune în alegerile locale și generale (1990-1994) – mai ales pe fondul scandalurilor politice care au slăbit Partidul Socialist și Partidul Creștin-Democrat – Liga a intrat în coalițiile de guvernământ. În 1993 Italia era divizată politic între Nordul dominat de Ligă, Centrul fidel Partidului Democratic al Stângii (foștii comuniști) și Sudul guvernat de coaliții eterogene anti-Mafia. În 1994 situația s-a schimbat prin apariția a două noi forțe politice favorabile unității naționale: *Forza Italia* condusă de Silvio Berlusconi și *Alianța Națională* (neo-fasciști), cu care Liga Nordului a format coaliția guvernamentală. Atitudinea față de Sud a fiecăruia dintre aceste partide nu putea aduce consensul în problema subvenționării Sudului: *Forza Italia* nu avea o politică clară pentru această parte a țării, Alianța Națională avusese succes electoral în Sud, deci nu se punea problema renunțării la subvențiile de stat, iar Liga avea o viziune neo-liberală care nu includea subvenții, ci, cel mult, transfer inter-regional de fonduri, prin investiții.

Neîmplinirile guvernării sunt recunoscute și de Ligă: “După ce s-a folosit de alianța cu Liga pentru a deveni prim-ministru, Silvio Berlusconi a și uitat de ideile federaliste; el a promovat o politică conservatoare și și-a întărit alianța cu liderul naționalist (ex-fascist)

Gianfranco Fini, al cărui partid era puternic în Sud”⁷⁹. La sfârșitul anului 1994 Liga a decis să-și retragă sprijinul și a ieșit de la guvernare, determinând formarea unui nou guvern, condus de Lamberto Dini și susținut de partidele de centru-stânga și de Ligă.

Italia este membru-fondator al Comunității Europene. Liga Nordului este mult mai pro-europeană decât partidele italiene tradiționale datorită ideii comunitare privind o “Europă a regiunilor”. Nevoia de desființare a barierelor politice și comerciale între regiuni este resimțită și de alți actori politici, nu doar de regiuni. Internaționalizarea piețelor economice, în particular, crearea Pieței Unice în Uniunea Europeană, au avut ca efect dezvoltarea colaborării inter-regionale. Ideea unei Europe federale devine, mai ales după Tratatul de la Maastricht (1993), o alternativă ce are nevoie doar de un substanțial suport public. În ceea ce-i privește pe italieni, ei sunt atât de pro-europeni și “regionaliști” nu pentru că percep avantajele globalizării, ci pentru că nu au încredere în propriul guvern central. Recâștigarea credibilității statului-națiune depinde de o reformă radicală a sistemului politic italian și de restabilirea autorității puterii executive.

2.7 Europa Centrală și Răsăriteană. Cazul moravian

Sistemul de partide din Europa Răsăriteană traduce atât moștenirea ante-comunistă, cât și pe cea post-comunistă.

Polonia oferă “o traducere completă” a clivajului centru-periferie⁸⁰, pe de o parte prin *Confederația pentru o Polonie Independentă*, partid cu tradiție anti-comunistă și anti-sovietică, care se folosește de clivaj pe latura lui centralistă, iar pe de alta, prin *Partidul Creștin-Național*, etnonaționalist, bazat pe catolicismul identitar.

În **Cehoslovacia** partidele autonomiste de referință au fost, pe de o parte, cele moraviene, pe de altă parte *Mișcarea de Opoziție pentru Suveranitatea Slovaciei* și *Partidul Național Slovac* care revendica ^{moștenirea} *Partidului Popular slovac*, pro-nazist.

Căderea comunismului a reînviat în **Iugoslavia** partidul croat *Oustacha* și un partid autonomist mecedonean, care au contribuit la “explodarea” federației iugoslave.

Acestora le putem asimila *Uniunea Democrată a Maghiarilor din România*, cu rezerva că acest partid are un proiect mai moderat.

⁷⁹ Cf. *Introduction to the Lega Nord* – www.leganord.org

⁸⁰ Daniel L. Seiler, *Partidele politice din Europa*, ed. cit., p.125

Cazul moravian. Ne vom opri pe larg, în continuare, asupra Cehiei. Într-un studiu intitulat *Rise and Fall of Moravian Regionalist Parties*, **Maxmilián Strmiska**⁸¹ prezintă geneza și evoluția partidelor “regionaliste” moraviene, verificând câteva ipoteze legate de eșecul lor. Problema terminologică semnalată la Anna Bull re apare: aceste partide au fost experimente, mai radicale sau mai moderate, de tip autonomist. Autorul are, însă, niște ipoteze interesante și un demers viabil.

În cadrul post-totalitar al Moraviei, câteva formațiuni de orientare pro-moraviană încercau să-și câștige recunoaștere politică – de fapt, să politizeze “problema moraviană” prin cererile lor privind revizuirea împărțirii administrative și teritoriale a statului. Doar câteva au reușit să se transforme în partide politice și să participe la competiția electorală: Mișcarea Civică Moraviană și alianța Mișcarea pentru Democrație bazată pe Autogovernare - Asociația pentru Moravia și Silezia (HSD-SMS).

Mișcarea Civică Moraviană avea tradiție anti-comunistă și orientare creștină; la începutul anilor '90 a încheiat a alianță pre-electorală cu Uniunea Democratică Creștină, câștigând un mandat în Consiliul Național Ceh; după acest moment, Mișcarea și-a pierdut potențialul politic.

Alianța *HSD-SMS*, fondată în 1990, s-a definit ca supra-partid – mișcare politică a tuturor moravienilor și silezienilor democrați, indiferent de convingerile lor politice și religioase; platforma ei prevedea introducerea unei forme de autogovernare a statului cehoslovac, bazată pe “auto-finanțare și unități geomorfologice naturale” (ceea ce însemna o republică federală formată din Cehia, Moravia, Silezia și Slovacia); ideea de separatism era respinsă. În cazul în care Slovacia nu era de acord cu schimbarea formulei binare a federației, alianța era gata să soluționeze “problema moraviană” în cadrul Republicii Cehe cu condiția ca statutul de teritorii constitutive să fie acordat pentru Boemia, Moravia, Praga și Silezia. Aceste opțiuni diversificate i-au adus, inițial, succes electoral parlamentar. Față de forțele guvernamentale, alianța s-a situat între “semi-coaliție” și “semi-opoziție”, obținând un post ministerial în guvernul ceh. Alianța nu s-a dovedit, însă, capabilă să formuleze o strategie eficientă în politica federală și a fost afectată de dispute interne și de moartea subită a liderului ei, Boleslav Bárta. Succesorul său intenționa să transforme alianța în partid de centru, cu orientare liberal-socială. Ea a participat la alegerile din 1992 ca partid federalist, activ în toate regiunile și deschis alianțelor, obținând puțin peste pragul electoral (5,8%). Curând, statul federal cehoslovac a intrat în colaps. Partidul și-a schimbat numele în *Mișcarea pentru Democrație bazată pe Autogovernare a Moraviei și Sileziei*. Aripa liberal-centristă a

⁸¹ Maxmilián Strmiska, *Rise and Fall of Moravian Regionalist Parties* (sursa: www.iips.cz)

învins-o pe cea regională, pro-moraviană și, din nou, partidul și-a schimbat numele, devenind *Partidul de Centru Boemian-Moravian*, adică un partid centrist cu o bază solidă în Moravia. Aripa care dorea identitate moraviană pură a părăsit partidul. Partidul a eșuat în alegerile din 1994.

Un experiment radical îl reprezintă *Partidul Național Moravian*, fondat în 1990. Partid naționalist, această formațiune nega conceptul de identitate cehă moraviană, adoptând principiul identității etnico-teritoriale moraviene ca identitate națională; de aici, cereri privind independența și auto-determinarea Moraviei și Sileziei și renașterea statului Moravia; liderii săi făceau declarații provocatoare privind separarea de Republica Cehă și internaționalizarea “problemei moraviene”. Este interesant că strânsa cooperare a acestui partid cu moderata alianță *HSD-SMS* i-a adus pe radicali în parlament în 1992, iar fragmentarea alianței a fărâmițat întreaga mișcare moraviană. *Partidul Național Moravian* a fost afectat de plecarea unor aripi. La alegerile din 1996 s-a reușit o unificare a câtorva mișcări moraviene, între care și radicalii, în *Coaliția Moraviano-Sileziană*; ea nu a reușit, însă, să ajungă în turul al doilea. În 1998, alegerile au confirmat declinul întregii mișcări moraviene care, așa cum confirmă rezultatele alegerilor municipale, nu mai avea ecou nici pe plan local.

Exerciții și întrebări de verificare

1. Care este natura partidelor autonomiste ?
2. Descrieți „incidența factorului religios” după Rokkan și Seiler.
3. Care sunt, după Seiler, obiectivele proiectului autonomist?
4. Care sunt variabilele ce concură la conștientizarea periferiei?
5. Care sunt etapele în formarea conștiinței autonomiste?
6. Radactați o analiză comparativă a două partide autonomiste.

CAPITOLUL IV

SISTEME ELECTORALE COMPARATE

Raporturile dintre sistemele electorale și instituțiile reprezentative.

Studii de caz: România, Italia, Franța, Belgia.

Sisteme monopartidiste și sisteme multipartidiste.

Tipuri de scrutin electoral.

Funcționarea unui regim democratic nu depinde doar de instituțiile prin care se realizează diviziunea muncii între executiv și legislativ, ci și de un număr de reguli formale, dar și de proceduri informale prin care actorii politici influențează funcționarea regimului. Reprezentarea politică depinde de aspecte tehnice precum sistemul electoral, sistemul de partide și de modul de formare a guvernului. Crucial pentru transformarea votului popular în reprezentare la nivelul parlamentelor, sistemul electoral este factor important în constituirea sistemului de partide, acesta la rândul său determinând caracteristicile și stabilitatea acestuia guvernelor.

Cum pe parcursul acestui capitol se vor regăsi termeni precum scrutin sau vot vom realiza mai întâi o prezentare a diferitelor accepțiuni pe care aceste conceltele le au. Prin *modul de scrutin* se definește regula legislativă ce determină cine sunt aleșii, plecând de la voturile exprimate de electorat. Scrutinul poate fi : *scrutin uninominal*: pentru fiecare circumscripție există un singur mandat (loc) pus în joc și fiecare alegător dispune de un singur vot ;⁸² sau *scrutin plurinominal*: pentru fiecare circumscripție există mai multe mandate puse în joc și fiecare alegător are atâtea voturi câte mandate sunt puse în joc, dar nu poate acorda mai multe voturi aceluiși candidat (efectele scrutinului plurinominal cu un tur în transformarea rezultatelor voturilor în locuri sunt și mai violente în amplificarea produsă, decât ale celor uninominale). Sistemul majoritar plurinominal impune candidaților să se prezinte fără apartenență partizană, ca și cum ar fi independenți (chiar și atunci când nu sunt). ... Sunt aleși candidații care obțin cel mai mare număr de voturi.⁸³ Se poate observa că scrutinul uninominal nu este decât un caz particular al scrutinului plurinominal în care toate circumscripțiile au câte un singur mandat.

⁸² Pierre Martin, *Sisteme electorale și modurile de scrutin*, București, Monitorul Oficial, p. 38

⁸³ George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democrației*, București, All, 1998, p. 148

O altă tipologie împarte scrutinele în funcție de numărul acestor. *Scrutinul cu un tur* (înainte numit scrutin pluralitar): candidatul (sau candidații) sosit (sosiți) în frunte este ales (sunt aleși) în funcție de numărul de locuri care trebuie ocupate. *Scrutinul cu două tururi* (înainte denumit scrutin majoritar): pentru a fi ales în primul tur, este necesară obținerea majorității absolute a voturilor exprimate; în caz contrar, la turul secund majoritatea simplă este suficientă

Votul uninominal se clasifică astfel : vot uninominal multiplu (fiecare alegător are dreptul la mai multe voturi, câte mandate sunt puse în joc. Se consideră aleși candidații care au obținut cele mai multe voturi) ; *votul uninominal multiplu alternativ* (fiecare alegător are dreptul la mai multe voturi, câte mandate sunt puse în joc, dar un candidat este ales doar dacă obține cel puțin jumătate din voturile exprimate) ; *votul uninominal limitat* (alegătorii pot vota un număr mai mic decât numărul de reprezentanți ce trebuie aleși); *votul uninominal cu un singur vot transferabil* [alegătorii pot exprima mai multe opțiuni pe aceeași listă de candidați sau pe mai multe liste (ale diferitelor partide), marcând candidații în ordinea preferințelor. Fiecare candidat trebuie să obțină o anumită «cotă» pentru a fi ales, deci un anumit număr de voturi. În cazul în care un candidat obține mai multe voturi decât cele necesare pentru atingerea cotei, rezultă un surplus de voturi care se redistribuie celorlalți candidați, în funcție de preferințele alegătorilor. Se redistribuie și voturile obținute de candidații care n-au întrunit numărul de voturi pentru a se «califica» la redistribuire.]

Tipologic sistemele electorale sunt proporționale, majoritare și mixte. *Sistemul proporțional* presupune că alegătorii votează liste de candidați. În acest fel numărul candidaților aleși de pe fiecare listă este proporțional cu numărul de voturi obținut de partid în circumscripția respectivă.

Sistemul majoritar uninominal este cel în care în fiecare circumscripție este ales un singur reprezentant, respectiv candidatul care întrunește cele mai multe sufragii. *Sistemul majoritar relativ* (folosit în Marea Britanie, SUA) este cel în care alegerile dintr-o circumscripție sunt câștigate de candidatul care obține cele mai multe voturi; nu este necesar ca aceste voturi să reprezinte cel puțin «jumătate plus 1» din numărul total de voturi valabil exprimate. *Sistemul majoritar absolut* este sistemul în care, pentru a fi ales, un candidat are nevoie de cel puțin «jumătate plus 1» din voturi.

Sistemul mixt este o combinație între sistemele majoritar uninominal și proporțional, cu scopul de a elimina dezavantajele sistemului uninominal majoritar. Cetățenii aleg un candidat prin vot uninominal și o listă (pentru reprezentanții regiunilor mai mari) prin sistem proporțional. În acest fel se asigură o proporționalitate mai bună decât în cazul sistemului

majoritar și intrarea în Parlament a unui număr mai mare de reprezentanți care au, cel puțin teoretic, o responsabilitate sporită față de alegători.

1. Prezentarea instituțiilor reprezentative și a sistemelor electorale din România, Belgia, Franța, Italia

1.1 România

Corpul electoral este alcătuit din toți cetățenii români care au drept de vot, adică cei care au împlinit 18 ani și nu sunt decăzuți din drepturile lor. El se organizează pe circumscripții electorale județene și la nivelul municipiului București. Votul este universal, egal, direct, secret și facultativ („liber exprimat”). Caracterul facultativ al votului este de natură să favorizeze absenteismul. Egalitatea votului este - și ea - o formă de exprimare a egalității între cetățeni, în sensul că aceeași forță (putere de exprimare) este atașată fiecărui buletin de vot. Cu alte cuvinte, voturile se numără, nu se cântăresc, ele fiind egale din punct de vedere al puterii de sufragiu. Caracterul direct al votului derivă din atributul său personal exprimând astfel concepția individualistă a democrației pluraliste. Alegătorul trebuie să-și exprime nemijlocit voința, nu prin intermediar. Votul este secret, garantând astfel alegătorului posibilitatea de a decide în deplină libertatea și intimitate.

În România se utilizează *scrutinul proporțional cu liste prestabilite*, care este sistemul în care ordinea candidaților pe listă este stabilită de partid.

Alegerea Președintelui României.

La alegerile pentru președintele României alegătorul are dreptul la un singur vot, în fiecare tur de scrutin organizat. În unitatile administrativ-teritoriale, operațiunile electorale pentru alegerea Președintelui României se fac în circumscripțiile electorale și secțiile de votare, sub conducerea birourilor electorale prevazute de lege pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului, pe baza acelorași liste de alegatori. La alegerile pentru Președintele României se pot prezenta candidați propusi de partide și formațiuni politice sau candidați independenți. Partidele și formațiunile politice pot propune, fie separat, fie împreună, numai câte un singur candidat. Atât candidaturile propuse de partide sau formațiuni politice, cât și candidaturile independente pot fi depuse numai dacă sunt susținute de cel puțin 300.000 alegatori.

1.2 Italia

Italia are un sistem electoral mixt, 75% din deputați sunt aleși în circumscripții uninominale prin sistem majoritar și 25% sunt aleși prin sistem proporțional. Senatorii sunt aleși pe o bază regională (proporțional cu populația regiunilor), pe baza câturilor și a celor mai mari resturi.

Constituția Italiei, adoptată în 22 decembrie 1947 (în vigoare de la 1 ianuarie 1948) stabilește următoarele:

Parlamentul constă din Camera Deputaților și Senatul Republicii. **Camera Deputaților** se alege prin sufragiu universal și direct. Numărul deputaților este de 630, dintre care 12 sunt aleși de către italieni din străinătate. Toți alegătorii care au împlinit 25 de ani până în ziua alegerilor inclusiv, vor putea fi aleși ca deputați.

Având în vedere locurile atribuite/transferate circumscripției electorale a italienilor din străinătate, repartizarea locurilor între circumscripțiile electorale va fi obținută prin împărțirea numărului de locuitori rezultat din cel mai recent recensământ la 618, și distribuind aceste locuri proporțional cu populația fiecărui corp electoral, pe baza coeficienților/căturilor și a celor mai mari resturi.

Senatul este ales pe o bază regională, cu excepția locurilor atribuite/transferate circumscripției electorale a italienilor din străinătate. Senatorii aleși sunt 315, dintre care 6 aleși de către circumscripția electorală a italienilor din străinătate. Având în vedere locurile atribuite/transferate circumscripției electorale a italienilor din străinătate, repartizarea locurilor între regiuni se va realiza proporțional cu populația acestora, rezultată din cel mai recent recensământ, pe baza câturilor și a celor mai mari resturi.

Senatorii sunt aleși prin vot universal și direct de către alegătorii în vârstă de peste 25 de ani. Toți alegătorii în vârstă de peste 40 de ani pot fi aleși pentru Senat. Orice persoană care a fost Președinte al Republicii devine senator pe viață de drept, dacă nu renunță la acest privilegiu. Președintele Republicii poate numi ca senatori pe viață 5 cetățeni care s-au remarcat prin realizări deosebite în domeniile social, științific, artistic, literar.

Camera Deputaților și Senatul se aleg pentru un termen de 5 ani. Acest termen nu poate fi extins decât în cazurile prevăzute de lege și doar în caz de război. Alegerile pentru noile Camere trebuie să aibă loc în 70 de zile de la dizolvarea Camerelor anterioare. Prima sesiune trebuie să fie ținută în cel mult 20 de zile de la alegeri.

Puterile Camerelor anterioare vor fi extinse până la întrunirea noilor Camere alese. Puterea legislativă va fi exercitată în comun de cele 2 Camere. Președintele Republicii va fi ales de către Parlament în ședință comună a Camerelor sale. Trei delegați din fiecare regiune

vor lua parte la alegere (aceștia vor fi aleși de către fiecare consiliu regional astfel încât să se asigure reprezentarea minorităților ; Valle d'Aosta va fi reprezentată doar printr-un delegat.)

Alegerea se va face prin vot secret cu o majoritate de două treimi a Parlamentului. După al treilea vot, majoritatea membrilor Parlamentului va fi suficientă. Președintele este ales pentru o perioadă de 7 ani. Cu 30 zile înainte de expirarea termenului de 7 ani, Parlamentul și delegații regionali vor alege noul președinte. Dacă Parlamentul a fost dizolvat sau va fi dizolvat în termen de 3 luni, alegerile se vor ține în 15 zile de la întrunirea noului Parlament. Între timp, puterile președintelui în funcție vor fi menținute.

Președintele poate dizolva una sau ambele Camere ale Parlamentului după consultarea purtătorilor de cuvânt ale acestora.

Noul mod de scrutin legislativ și senatorial italian utilizat în alegerile din 1994, care înlocuiește un sistem de listă foarte proporțional, are un aspect de compensare. Trei pătrimi din deputați (475 din 630) și din senatori (238 din 315) sunt aleși prin scrutin uninominal cu un tur și sfertul rămas din locuri, 155 în Cameră și 77 în Senat, este atribuit în cadrul unei părți proporționale.^v Locurile din partea proporțională nu sunt atribuite independent de cele din scrutinul majoritar (uninominal). În versiunea sa senatorială, cea mai simplă, alegătorul nu are decât un singur vot. Fiecare candidat din scrutinul uninominal este afiliat listei partidului său din partea proporțională. Dacă este ales, voturile sale sunt scăzute din totalul obținut de listă înaintea atribuirii locurilor prin proporționalitate. Este vorba deci de un scrutin de compensare proporțional, pentru că un partid care are mulți aleși prin scrutinul direct (uninominal) nu beneficiază de multe locuri prin proporționalitate. În versiunea sa legislativă, puțin mai complexă, unde alegătorul are două voturi, aspectul de compensare este mai mic, dar efectele sunt apropiate. Partidul Popular (fost Democrat-creștin) obținând 11,1% din voturi pentru cameră și nici un loc majoritar, a beneficiat de 33 din cele 155 de locuri puse în joc prin proporționalitate, ceea ce reprezintă 5,2% din locurile legislative, adică aproape jumătate din cele la care ar fi avut dreptul prin proporționalitate totală. *În modurile de scrutin prin compensare proporțională, efectul de proporționalitate este dublul proporției de locuri afectate părții proporționale a scrutinului.* În scrutinul italian, partea proporțională fiind pentru un sfert din locuri, efectul de proporționalitate este de jumătate, ceea ce nepermite să-l clasăm ca pe un scrutin mixt semi-majoritar, semi-proporțional.⁸⁴

⁸⁴ Pierre Martin *op. cit.*, pp 105-106

1.3 Franța

În Franța alegerile legislative se desfășoară după *sistem majoritar uninominal cu două tururi de scrutin* (inclusiv la alegerile prezidențiale).

Parlamentul cuprinde Adunarea Națională și Senatul (Camera Superioară). Cele 2 Camere sunt alese după proceduri diferite astfel încât să se asigure cea mai bună reprezentare a populației Franței.

Senatul este o Camera secundară, cu misiuni specifice: reprezentarea zonelor teritoriale ale Franței și reprezentarea populației franceze din străinătate. Este compus din 321 senatori aleși prin vot indirect după cum urmează: 309 reprezentând autoritățile locale, 304 locuri pentru departamentele metropolitane și de peste mări, 296 pentru departamentele metropolitane și 8 pentru departamentele de peste mări, 2 pentru teritoriile de peste mări Mayotte și Saint-Pierre-et-Miquelon, 3 pentru teritoriile de peste mări ale Polineziei franceze și Wallis-et-Futuna, și Noua Caledonie și 12 senatori reprezentând populația franceză de peste mări.

Senatul este ales prin vot universal indirect. Senatorii constituie “elita electorală”, fiind aleși de reprezentanți aleși reuniți într-un colegiul electoral al fiecărui departament, cuprinzând deputați, consilieri generali și consilieri regionali și delegați ai consiliilor municipale care reprezintă 95 % din colegiu.

Numărul delegaților variază în funcție de populația comunităților:

- 1 la 15 delegați pentru comunitățile cu mai puțin de 9000 locuitori, întregul consiliu municipal (29 până la 69 delegați) pentru comunitățile cu 9000 până la 30000 locuitori.
- pentru comunitățile cu peste 30000 locuitori câte un extra-delegat pentru fiecare 1000 locuitori.

Metoda de votare a senatorilor este mixtă:

1. vot majoritar în două tururi în cele 50 de departamente în care se aleg 1-2 senatori (97 locuri, o treime din total);
2. reprezentare proporțională conform celei mai mari medii în cele 50 de departamente în care se aleg 3 sau mai mulți senatori.

Senatorii reprezentând populația franceză din străinătate sunt aleși prin reprezentare proporțională. 224 de senatori sunt în total aleși prin reprezentare proporțională. Cei 12 senatori reprezentând francezii expatriați sunt aleși prin reprezentare proporțională de cei 150 membrii ai Înalțului Consiliu al Francezilor Expatriați.

Mandatul senatorilor este de 9 ani, reînnoibil (o treime dintre locuri) la fiecare 3 ani.

Cea mai recentă alegere a avut pe 23 septembrie 2001. Președintele Senatului este ales după fiecare alegere parțială.

Adunarea Națională

Deputații din Adunarea Națională sunt aleși prin vot direct. Numărul de deputați aleși în departamente este de 577. Adunarea Națională se reînnoiește integral.

Deputații sunt aleși *prin scrutin uninominal majoritar cu două tururi*, pe departamente. Votarea are loc pe circumscripții. Departamentele sunt împărțite pe circumscripții, iar circumscripțiile cuprind mai multe cantoane fiecare.

Nimeni nu este ales în primul tur dacă nu a reunit majoritatea absolută a sufragiilor exprimate sau un număr de voturi egal cu un sfert din numărul electorilor înscrși. În al doilea tur majoritatea relativă este suficientă. În caz de egalitate a voturilor, cel mai în vârstă dintre candidați este ales;

Nici un candidat nu poate ajunge în turul al doilea dacă nu a obținut în turul întâi cel puțin 12,5% din numărul electorilor înscrși. În cazul în care un singur candidat reușește să obțină 12,5% în primul tur, atunci următorul candidat ca număr de voturi primite în primul tur poate candida și el în turul doi. Dacă nici un candidat nu obține 12,5% în primul tur, atunci ajung în turul doi primii doi candidați ca număr de voturi obținute în primul tur.

Alegerea se face în fiecare localitate. Atunci când deputații sunt aleși prin scrutin de listă, fiecare listă cuprinde un număr de candidați care egal cu numărul locurilor prevăzute plus doi. Candidații care vin pe listă imediat după primul candidat ales sunt chemați să înlocuiască, până la reînnoirea Adunării Naționale, deputații aleși pe această listă ale căror locuri ar fi devenit vacante pentru orice motiv.

Președintele Republicii este ales pentru o perioadă de 5 ani prin vot direct și universal. Președintele va fi ales cu majoritate absolută a voturilor valabil exprimate. Dacă majoritatea absolută nu s-a obținut în primul tur, va avea loc un al doilea tur în a doua duminică următoare. Doar cei doi candidați care au primit cel mai mare număr de voturi în primul tur, luând în considerare orice retragere a candidaților cu mai multe voturi, vor concura în al doilea tur.

“Consecințele acestui mod de scrutin asupra transformării voturilor în locuri sunt de aceeași natură cu cele ale scrutinului uninominal cu un tur, dar cu o diferență importantă, care ține de posibilitatea de a realiza alianțe între cele două tururi. Alianțele electorale pot practica unitatea candidaturilor în primul tur (în toate circumscripțiile sau doar în unele), iar în turul doi pot renunța la această unitate (în toate circumscripțiile sau doar în unele).

Se poate considera că reprezentarea unui partid membru al unei coaliții, cu acord de renunțare la unitatea candidaturilor între cele două tururi, respectă următoarele 4 reguli:

1. Amplificarea victoriei în locuri a coaliției câștigătoare în voturi, exact ca între primele două partide la scrutinul cu un tur;
2. Amplificarea numărului de locuri câștigate față de numărul de voturi obținute de către partidul dominant din coaliție în comparație cu celălalt (sau ceilalți);
3. Avantajul în sânul coaliției pentru cel care are cea mai bună capacitate de a polariza forțele în turul al doilea;
4. Avantaj în locuri obținute de partidul care are voturile cel mai eficace repartizate geografic în sânul potențial al coaliției, deci partidul care este cel mai puternic acolo unde coaliția este majoritară.”⁸⁵

1.4 Belgia

Sistemul electoral utilizat este cel *proporțional cu liste fără ordine prestabilită*. Multipartidismul din Belgia ia forma a doar trei partide parlamentare. În sistemul său de partide cele mai puternice partide dețin, de obicei, 25-30% din voturile valabil exprimate, deci sistemul este echilibrat. Pragul electoral efectiv este de 4,8%.

Belgia a fost prima țară europeană care a adoptat un sistem de reprezentare proporțională (RP) pentru alegerea deputaților (1898), ca reacție la puternica inegalitate de reprezentare din sistemul plurinominal cu două tururi. Sistemul adoptat a fost cel al scrutinului de listă cu media cea mai puternică, sistem apărut de belgianul d'Hondt (1882).”⁸⁶

Conform Constituției adoptate în 1970 și amendate ultima dată în 1994 Belgia este stat federal compus din comunități și regiuni. Cele 3 comunități sunt: *comunitatea franceză*, *comunitatea flamandă*, și *comunitatea vorbitoare de limba germană*., iar cele 3 regiuni: *regiunea valonă*, *regiunea flamandă* și *regiunea Bruxelles*. De asemenea Belgia este împărțită în 4 regiuni lingvistice: *regiunea francofonă*, *regiunea flandreză*, *regiunea bilingvă a capitalei Bruxelles* și *regiunea germanofonă*.

Puterea legislativă federală este exercitată în comun de către rege, Camera Reprezentanților și Senat. Puterea executivă aparține regelui.

Camera Reprezentanților

Membrii Camerei Reprezentanților sunt aleși direct de către cetățeni. Fiecare alegător are dreptul la un singur vot. Stabilirea circumscripțiilor sau colegiilor electorale este guvernată de lege. Alegerile se desfășoară după sistemul de reprezentare proporțională determinat prin lege.

⁸⁵ Pierre Martin *op. cit.*, pp 50-52

Votul este obligatoriu și secret și are loc la nivelul comunității. Camera Reprezentanților este alcătuită din 150 membrii. Fiecare circumscripție electorală are un număr de locuri egal cu multiplul divizorului federal, obținut prin împărțirea numărului populației Regatului la 150.

Locurile rămase neocupate sunt atribuite circumscripțiilor electorale care au cel mai mare surplus de populație încă nereprezentată. Împărțirea locurilor în Camera Reprezentanților între circumscripțiile electorale este alocată populației de către Rege.

Mărimea populației din fiecare circumscripție electorală este determinată la fiecare 10 ani prin recensământ și celelalte mijloace legale. Rezultatele sunt publicate într-o perioadă de 6 luni. În 3 luni de la această publicare este stabilit numărul locurilor atribuite fiecărei circumscripții electorale.

Noua distribuire este aplicată la alegerile următoare. Legea determină circumscripțiile electorale și condițiile care trebuie să fie îndeplinite pentru a fi alegător, și pentru desfășurarea operațiunilor electorale. Membrii Camerei Reprezentanților se aleg pentru 4 ani.

Senatul

Senatul este alcătuit din 71 senatori, din care:

- 1) 21 senatori sunt aleși de colegiul electoral olandez;
- 2) 15 senatori sunt aleși de colegiul electoral francez;
- 3) 10 senatori numiți de către și în cadrul Consiliului comunității flamande (numit Consiliul Flamand);
- 4) 10 senatori numiți de către și în cadrul Consiliului comunității franceze;
- 5) un senator numit de către și în cadrul Consiliului comunității vorbitoare de limba germană;
- 6) 6 senatori numiți de către senatorii la care se face referire la 1) și 3)
- 7) 4 senatori numiți de către senatorii la care se face referire la 2) și 4).

Cel puțin unul dintre senatorii la care se face referire la 1), 3), 6) trebuie să fie rezident legal, în ziua alegerii sale, în Regiunea bilingvă a capitalei Bruxelles. Cel puțin 6 dintre senatorii la care se face referire la 2), 4), 4) trebuie să fie rezident legal, în ziua alegerii sale, în Regiunea bilingvă a capitalei Bruxelles. Dacă 4 sau mai puțini dintre senatorii la care se face referire mai sus nu sunt rezidenți legali, în ziua alegerii lor, în Regiunea bilingvă a capitalei Bruxelles, atunci cel puțin 2 dintre senatorii la care se face referire la 1), 4) trebuie să fie rezidenți legal în ziua alegerii lor, în Regiunea bilingvă a capitalei Bruxelles.

⁸⁶ Pierre Martin, *ibidem*, pp 64-65

Numărul total de senatori la care se face referire la 1), 2), 3), 4), 6), 7) este împărțit în cadrul fiecărui grup lingvistic, pe baza unui grafic electoral al listelor obținute, pentru momentul alegerii senatorilor la care se face referire la 1) și 2), conform sistemului reprezentării proporționale stabilit prin lege.

Pentru desemnarea senatorilor la care se face referire la 3) și 4), pot fi luate în considerare doar listele pe care cel puțin un senator la care se face referire la 1) și 2) este ales, și din momentul în care un număr suficient de membrii aleși pe această listă sunt reprezentați, de la caz la caz, în Consiliul comunității flamande sau în Consiliul comunității franceze. Pentru desemnarea senatorilor la care se face referire la 6) și 7), pot fi luate în considerare doar listele pe care cel puțin un senator la care se face referire la 1) și 2) este ales. Pentru desemnarea senatorilor la care se face referire la 1) și 2) votul este obligatoriu și secret. Votul are loc la nivelul comunității (it takes place at the commune), cu excepția cazurilor stabilite prin lege. Pentru desemnarea senatorilor la care se face referire la 1) și 2) legea determină circumscriptiile electorale și compoziția colegiilor electoraleș determină de asemenea condițiile care trebuie să fie îndeplinite pentru a fi alegător, ca și cele pentru desfășurarea operațiunilor electorale.

Legea determină condițiile pentru desemnarea senatorilor la care se face referire la 3) și 5), cu excepția termenilor stipulați prin legea adoptată cu majoritatea prevăzută la Art. 4 (majoritatea membrilor fiecărui grup lingvistic din fiecare Cameră este adunată și din momentul în care totalul voturilor afirmative date de cele 2 grupuri lingvistice este egal cu cel puțin două treimi din voturile exprimate), care sunt determinați prin decret al Consiliilor Comunității, fiecare pentru problemele care o privesc. Acest decret trebuie adoptat cu o majoritate de două treimi a voturilor exprimate, cu condiția ca majoritatea membrilor Consiliului care este în cauză să fie prezentă.

Senatorul la care se face referire la 5) este numit de Consiliul comunității vorbitoare de limba germană cu majoritate absolută a voturilor exprimate. Legea determină numirea senatorilor la care se face referire la 6) și 7). Senatorii la care se face referire la 1) și 2) sunt aleși pentru 4 ani. Senatorii la care se face referire la 6) și 7) sunt numiți pentru 4 ani. Senatul este reînnoit în totalitate la fiecare 4 ani. Alegerea senatorilor la care se face referire la 1) și 2) coincide cu alegerea Camerei Reprezentanților. Copiii regelui sau, în absența copiilor, descendenții din ramura familiei regale chemați să domnească, sunt senatori de drept de la 18 ani. Ei sunt împuterniciți la un loc și la un vot de la 21 de ani.

Senatul este compus din:

1) 106 membrii aleși, pe baza populației din fiecare provincieș

2) membrii aleși de către Consiliile provinciilor, pe baza unui senator la 200.000 locuitori. Pentru fiecare 125.000 locuitori în plus, este permis încă un senator. Totuși, fiecare Consiliu al unei provincii numește cel puțin 3 senatori. Acești membri pot să nu aparțină adunării care îi alege, nici să nu fi făcut parte dintr-o adunare electoare pentru o perioadă de 2 ani înainte de data alegerilor.

3) membrii aleși de Senat până la jumătate din numărul senatorilor aleși de Consiliile provinciilor. Acest număr trebuie să fie impar și o unitate este adăugată. Acești membri sunt desemnați de senatorii aleși în virtutea 1) și 2).

Alegerea senatorilor aleși în virtutea 2) și 3) se face utilizând sistemul de reprezentare proporțională stabilit prin lege. Există două colegii electorale: un colegiu francofon și un colegiu neerlandofon. La Bruxelles-Hal-Vilvorde fiecare cetățean decide, prin proprie alegere, un partid francofon sau neerlandofon, din colegiul electoral căruia îi aparține. Colegiul electoral francofon alege 15 senatori, colegiul electoral neerlandofon alege 25.

Repartiția locurilor

Conform sistemului d'Hondt, coeficienții electorali se obțin împărțind, pentru fiecare circumscripție electorală, numărul total de buletine acordând câte un vot aceluiași partid prin 1, 2, 3, 4, 5, etc. succesiv.

Coeficienții obținuți sunt clasati, în ordine descrescătoare, până se obțin pentru toate listele reunite atâția coeficienți câte locuri sunt de atribuit. Coeficientul cel mai mic este divizorul electoral. Fiecare listă obține un număr de locuri egal cu numărul de dați de câte ori cifra sa electorală conține divizorul său electoral.

Atâta timp cât fiecare partid știe câte locuri a obținut într-o circumscripție electorală, aceste locuri trebuie atribuite candidaților individuali. Sub acest aspect, voturile preferențiale joacă un rol esențial.

Sunt aleși candidații ce au atins coefocientul de eligibilitate. Cifra este egală cu numărul de buletine conținând voturile pentru partid, împărțit prin numărul locurilor +1 obținute de acest partid. Candidații cel mai bine plasați care nu au atins cifra de eligibilitate pot apoi să scoată succesiv din voturile reziduale, în funcție de ordinea lor de pe liste. Candidatul din coada listei are deci puține șanse de a fi ales, în afară de cazul în care voturile sale preferențiale sunt suficiente pentru a atinge cifra de eligibilitate.

2. Analiza raportului dintre sistemul electoral și sistemul de partide politice, și particularizarea pentru cazurile României, Italiei, Franței, Belgiei

Relația dintre sistemul electoral și sistemul de partide este evidentă dacă ne gândim că partidele politice, ca și sistemele de partide, “se validează și se definesc prin alegeri ... iar dacă existența partidelor are un sens, atunci acesta este legat în chip cosubstanțial de alegeri. Relația vitală dintre instituția electorală și instituția partidelor trebuie deci sondată în adâncime, pentru că aici se află una din cheile înțelegerii problemei fenomenului partizan ca sistem. Reglementările de ordin electoral, vizând regulile jocului politic al partidelor aflate în competiție pentru putere și normele de adjudecare sau partajare ale acesteia, au deci o importanță reală pentru cunoașterea însăși a fenomenului pluripartidist. Firește nu normele de drept electoral sunt decisive pentru calitatea vieții politice a unei țări, ci realitățile politice ale acelei țări, care, în definitiv, impun respectivele norme. Or din aceasta perspectivă modurile de scrutin pot fi apreciate ca un indicator al realităților politice naționale.”⁸⁷ Sistemele electorale reprezintă un indicator al diferitelor sisteme de partide, al tendințelor care se dezvoltă într-o societate.

Modurile de scrutin au efecte care depășesc simpla transformare a voturilor în locuri, influența lor trece dincolo de acest efect, exercitându-se asupra strategiei forțelor politice și poate și asupra votului alegătorilor. Scrutinele proporționale sunt incontestabil mai juste sub criteriul transformării voturilor în locuri și chiar pentru acest lucru au fost create. În fața acestui argument de bun simț, partizanii scrutinelor majoritare sunt într-o poziție inferioară: ei «trebuie să justifice o injustiție».⁸⁸ Ansamblul analizelor a fost sintetizat, în 1951, de către Maurice Duverger în lucrarea sa «Partidele politice» sub formă de «legi» :

1) Reprezentarea proporțională tinde către un sistem de partide multiple, rigide, independente și stabile (cu excepția cazurilor mișcărilor pasionale);

2) Scrutinul majoritar (uninominal) cu două tururi tinde către un sistem de partide multiple, suple, dependente și relativ stabil;

3) Scrutinul majoritar (uninominal) cu un tur tinde către un sistem dualist, cu alternanța de mari partide independente

Criteriul fundamental pentru stabilirea tipologiei sistemelor de partide este numărul de partide – unul, două sau mai multe.

Sistemele bipartidiste sunt alcătuite din mai mult de două partide, dar numai două partide sunt mari – prin influența electorală și prin numărul de parlamentari - și participă prin rotație la exercitarea puterii de stat. Sistemul bipartidist este caracterizat prin alternarea la

⁸⁷ George Voicu, *op. cit.*, p. 141

guvernare a două partide politice. Bipartidismul (“sistemele bipartidiste de fapt”, “sistemele paraduale”) nu indică numărul total de partide dintr-o țară, ci reprezintă o noțiune care s-a încetățenit prin tradiție și redă sintetic trăsăturile principale ale sistemului pluralist cu două partide puternice. Cele mai bune exemple sunt Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Noua Zeelandă, Canada și Australia, unde fiecare din cele două partide mari tinde să devină majoritar în Parlament și să preia singur exercitarea puterii guvernamentale.

Majoritatea analiștilor tradiționaliști ai sistemelor de partide consideră sistemul bipartidist mai avantajos decât sistemul multipartidist. După aceștia primul beneficiu este că acestea oferă alegătorilor posibilitatea de a alege între două seturi alternative de politici publice. Al doilea avantaj ar fi că au o influență moderată pentru că cele două partide principale trebuie să concureze pentru atragerea alegătorilor de la centrul spectrului politic și de aceea trebuie să propună politici moderate, centriste. Acest mecanism este puternic mai ales atunci când la centru se situează un mare număr de alegători, dar aceeași logică continuă să opereze chiar și când opiniile sunt mai polarizate: partidele vor pierde susținători la cele două extreme, dar un vot câștigat la centru poate fi considerat un vot dublu, pentru că este câștigat în defavoarea partidului concurent.

Sistemele bipartidiste mai au și avantajul că sunt necesare pentru formarea cabinetelor monoculare, mai puternice și cu viață mai lungă decât cabinetele de coaliție⁸⁹

Cele mai cunoscute variante de sisteme bipartidiste sunt sistemul bipartidist integral și sistemul cu «două partide și jumătate».

Sistemele bipartidiste «pure» sau «integrale» sunt acele sisteme în care doar două partide mari acced alternativ, la anumite intervale, la putere (Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Noua Zeelandă, Canada).

Sistemele multipartidiste reprezintă acea categorie de sisteme de partide competitive ce se caracterizează prin numărul mare de partide ce luptă pentru putere și participă la exercitarea puterii, prin forța electorală și parlamentară mai redusă a primelor două partide (față de sistemele bipartidiste), care împreună depășesc sau nu 50% din opțiunile electoratului. În acest caz nu pot fi identificate două partide cu influență majoră asupra sistemului politic, și nici nu pot fi identificate două coaliții care să realizeze acest lucru.

Cel mai frecvent partidele mari controlează între 20% și 40% din voturile electoratului. Dacă în cazul sistemelor bipartidiste, unul din partidele politice deține majoritatea electorală, în sistemele multipartidiste se pot întâlni cu greu situații în care unul

⁸⁸ Pierre Martin *op. cit.*, pp 115-116

⁸⁹ Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, Iași, Polirom, 2000, p 74

din partide atinge majoritatea. De aceea, pentru realizarea unei majorități legislative și pentru formarea guvernului este necesară coalizarea a două sau mai multe partide.

Din aceasta cauză, în exercitarea principalelor funcții ale sistemului politic, în lupta pentru asumarea puterii și a responsabilităților în stat conteaza mai multe partide care, de obicei, cad cu greu de acord asupra directivelor de guvernare, partidele ce se coalizează pentru a guverna având adesea neînțelegeri ideologice, ceea ce poate conduce la crize de guvernare, atunci când este retras sprijinul unuia sau mai multor partide.

Sistemele multipartidiste contemporane se deosebesc unele de altele atât prin criteriile care se referă la varietatea pluralismului de partide, cât și prin *diferențele de funcționare pe care le imprimă sistemelor politice* în care acționează partidul sau partidele cu rol precumpanitor în exercitarea puterii politice. Din aceasta perspectivă sistemele multipartidiste au fost clasificate în sisteme cu partid dominant și sisteme multipartidiste echilibrate.

În cazul *sistemelor multipartidiste cu partid dominant*, un partid reușește, prin influență, prin pozițiile și rolul central ocupate în politica și în stat, să impună sistemelor politice principalele caracteristici și să le condiționeze hotărâtor dinamica. Partidul dominant surclasează celelalte partide pentru o lungă perioadă și își pune amprenta asupra întregii națiuni, deoarece beneficiază de rezultate constante, de 30-40% din voturi, rezultate ce se asociază cu o bogată și persistentă inegalitate în raport cu urmăritorii cei mai influenți.

Sistemele de partide echilibrate sau fără partid dominant se definesc prin absența unui partid mare și prin rolurile active, ce conferă întregului sistem atributele esențiale, ale câtorva partide de nivel mediu, precum și cele ale unui număr de partide mici. Raportul de forțe dintre principalii protagoniști se caracterizează printr-un relativ echilibru și printr-o relativă stabilitate a influențelor lor politico-sociale și electorale. Aceasta constantă în timp este determinată atât de o anumită stabilitate a rezultatelor electorale, cât și de *menținerea la aproximativ aceiași parametri a diferențelor dintre partide în acest plan*.

În sistemele de partide din această categorie cele mai puternice partide politice dețin, de obicei, 25-30% din voturile valabil exprimate. Desigur, este vorba doar de un echilibru strâns, pentru că un echilibru total ar duce la blocaj, la imposibilitatea guvernării!

Lijphart afirmă că „numărul efectiv de partide parlamentare» este unitatea de măsură optimă a numărului de partide dintr-un sistem de partide”⁹⁰, prezentând formula de calcul a acestuia, propusă de Markku Laakso și Rein Taagepera în 1979:

$$N = 1/\Sigma(s_i)^2,$$

s_i fiind *proporția* locurilor în Parlament ale partidului i .

⁹⁰ Arend Lijphart, *Ibidem.*, p76

„Giovani Sartori afirmă că numai acele partide ar trebui luate în considerare care sunt „relevante” în termenii potențialului de coaliție sau «potențialului de șantaj»”, după cum spune Arend Lijphart⁹¹. Jean Blondel, a propus o clasificare a sistemelor de partide care ia în considerare numărul partidelor și mărimea lor relativă.. Astfel, putem avea: sistemul bipartidist, sistemul „două partide și jumătate”, sistemul multipartidist cu un partid dominant, sistemul multipartidist fără partid dominant⁹².

Cristian Preda a calculat numărul efectiv de partide după formula propusă de Markku Laakso și Rein Taagepera ($N = 1/\Sigma(s_i)^2$), și a făcut următoarele observații: „Rezultatele alegerilor din 2000 au consemnat intrarea în Camera Deputaților, ca și în Senat, a 5 forțe politice, la Cameră acestora adăugându-li-se, cu câte un reprezentant, 18 organizații ale minorităților, altele decât cea maghiară. Una dintre cele 5 forțe politice este însă o coaliție, formată din trei actori politici distincți (PDSR, PSDR și PUR), astfel încât numărul de partide parlamentare este de fapt de 7 (între timp s-a redus la 6, o dată cu fuziunea PDSR-PSDR și formarea PSD în 16 iunie 2001) ... numărul efectiv de partide a evoluat astfel: de la 1,6297 în 1990, la 5,1809 în 1992, la 4,8293 în 1996, pentru a ajunge la alegerile din 2000 la nivelul 3,4532. Pe baza acestor cifre, el face următoarele observații pentru cazul României:

a) sistemul de partide postdecembrist a fost foarte instabil, trecând prin mai multe forme de la o alegere la alta;

b) sistemul de partide din România a trecut de la tipul „un partid și jumătate” (după alegerile din 1990) la o așezare diferită în legislaturile 1992-1996 și 1996-2000, când a luat chipul unui sistem multipartidist fără partid dominant, pentru a ajunge la alegerile din 2000 la forma aproape standard a unui sistem multipartidist cu partid dominant. ... putem afirma că sistemul de partide din România este dominat de dezechilibru, cauzele acestuia urmând a fi găsite, așa cum vom vedea mai jos, în relația dintre sistemul electoral și comportamentul partidelor”⁹³.

Se observă o ușoară scădere a numărului efectiv de partide parlamentare și datorită creșterii pragului electoral de la 3% la 5% (până la 10% pentru alianțe), și o dată cu cristalizarea preferințelor electoratului după „testarea” performanțelor la guvernare ale centru-stângii, respectiv drepte și centru-drepte politice românești. De asemenea, dacă nu s-ar lua în calculul lui N și minoritățile, N a scăzut de fapt și mai mult în 2000 față de 1996.

Lijphart atrage atenția – atunci când analizează dimensiunile conflictului partizan, că „trebuie să distingem între programele partidelor și caracteristicile alegătorilor pe care îi

⁹¹ Arend Lijphart, *Ibidem...*, p77

⁹² Arend Lijphart, *Ibidem*, p 78

⁹³ Cristian Preda, *Sistemul politic românesc după patru scrutinuri*, p. 222

reprezintă, ..., și totuși, de obicei, există o relație reciprocă între programul unui partid și interesele ori nevoile obiective, respectiv subiective ale susținătorilor partidului.”⁹⁴ Aceasta se verifică și în practica politică românească.

„Cabinetele cu majoritate simplă au beneficiat, în general, de suport solid din partea partizanilor lor din Parlament, în timp ce cabinetele cu majorități ample au constatat frecvent că propriile partide parlamentare sunt mai rebele”⁹⁵. La ora actuală, în România, cabinetul monocolor PSD beneficiază de suportul solid al propriilor parlamentari (și de suportul parlamentarilor UDMR, asigurat în urma încheierii protocolului politic cu UDMR).

Reprezentarea proporțională este tipică democrației consensualiste. Într-o bună măsură, această regulă se aplică și în cazul României, cu atât mai mult cu cât România nu are o democrație prezidențială (care ar induce un grad mare de disproporționalitate).

În 2000, datorită redistribuirii voturilor acordate partidelor care nu au reușit să intre în Parlament, forțele politice situate pe primele două locuri au beneficiat de adevărate „prime electorale”.. Astfel, procentul de 36,61% obținut de PDSR la Cameră s-a transformat în 44,92% din locuri (o „primă” de 8,31%), iar cele 19,48% voturi date PRM au devenit 24,34% locuri (o „primă” de 4,86%). La Senat, aceste beneficii obținute din redistribuire au fost și mai mari: 9,33% pentru PDSR și 5,41% pentru PRM. ... Marele beneficiar al acestui sistem este PDSR, căci el căci el a dobândit cea mai mare „primă” chiar în 1996, atunci când a pierdut alegerile, întrucât învingătorii de acum 4 ani erau reuniți în coaliție și au trebuit să își împartă beneficiile realocării voturilor. ... Anul 2000 este o mare surpriză. Mai întâi de toate, pentru că el a adus o scădere, atât în cifre absolute cât și procentual, a numărului total de mandate alocate în urma redistribuirii voturilor. Astfel, numărul mandatelor de acest fel a scăzut de la 125 (= 36,66%) în 1992 și 118 (= 34,41%) în 1996 la 110 (31,89%) în 2000. La fel s-au întâmplat lucrurile la Senat: de la 94 (= 65,74%) în 1992 și 85 (= 59,45%) în 1996, s-a ajuns ca în 2000 „numai” 72 (= 51,43%) din totalul mandatelor de senator să fie obținute nu direct în circumscripție, ci „indirect” prin realocarea, după sistemul d'Hondt, a voturilor date partidelor care au pierdut alegerile, nereușind intrarea în forul legislativ.⁹⁶

Rezultatele alegerilor din 2000 au fost mai apropiate opțiunile celor prezenți la urne. E doar o aparență, întrucât în evaluarea fidelității cu care voturile se transformă în voturi trebuie ținut seama și de “voturile irosite” adică de acele voturi acordate tocmai partidelor/coalițiilor situate sub pragul electoral. Or, nivelul – atât în cifre absolute cât și procentual – al acestor voturi “irosite” a crescut semnificativ în 2000 în raport cu scrutinele anterioare. La Senat, nu

⁹⁴ Arend Lijphart, *op.cit.*, p87

⁹⁵ Arend Lijphart, *ibidem.*, p 136

⁹⁶ Cristian Preda, *op. cit.*, pp 224-227

mai puțin de 2.168.659 de voturi (19,92% din totalul voturilor valabil exprimate) au fost orientate către partidele sau alianțele situate sub pragul electoral. La Cameră, cifrele au fost și mai mari: 2.374.881 voturi, adică 21,91% din totalul voturilor valabil exprimate au avut aceeași soartă

Cum se poate totuși ca numărul și procentul de mandate parlamentare realocate să fie mai mic decât în anii anteriori, dar numărul și procentul de voturi “îrosite” să fie mai mare? Răspunsul ne este oferit de **indicele disproportionalității legislative**. Acest indice se calculează după formula:

$$G = \sqrt{1/2 \sum (v_i - l_i)^2}$$

unde ***v_i*** sunt procentajele voturilor pe partide, iar ***l_i*** sunt procentajele locurilor atribuite în Parlament, pe partide.

Calculul acestui indice pentru România, considerând ***v_i*** și ***l_i*** la procente rezultate din alegerile din 2000 pentru Camera Deputaților, obținem:

$$\begin{aligned} G &= \sqrt{1/2 [(36.61\% - 47,4\%)^2 + (19.48\% - 25,69\%)^2 + (7.03\% - 9,48\%)^2 + (6.89\% - 9,17\%)^2 + (6.80\% - 8,26\%)^2]} \\ &= \sqrt{1/2 [(-10,79)^2 + (-6,21)^2 + (-2,45)^2 + (-2,28)^2 + (-1,46)^2]} \\ &= \sqrt{1/2 (183,848)} = \sqrt{91,924} = \mathbf{9,38} \end{aligned}$$

Calculul disproportionalității legislative și prezidențiale ne arată că sistemul electoral românesc a evoluat pe o scală destul de largă: de la 5,88 (în 1992) la 9,38 în 2000 în privința disproportionalității legislative și de la un incredibil 93,19 (în 1990) la 33,17 (în 2000), în cazul disproportionalității prezidențiale, care este de regulă, așa cum remarcă Lijphart, mult mai mare decât disproportionalitatea legislativă. Concluzia cea mai interesantă se poate deduce însă plecând de la indicele mediu *G* care reunește cele două valori amintite. Or, acest indice care are, în cazul României, valoarea de 19,87, plasează sistemul nostru politic între ultimele două țări din tabelul alcătuit de Arend Lijphart, adică între Jamaica (17,75) și Franța (21,08). Sistemul jamaican este însă unul pluralitar, iar cel francez – unul majoritar și prezidențial, în vreme ce – prin intenție, cel puțin – sistemul electoral-politic românesc e unul proporțional! În lista citată, cel mai apropiat sistem de tip RP de sistemul românesc este cel din Venezuela (14,41), urmat de cel din Costa Rica (13,65) și de cel din Columbia (10,62), considerate până acum veritabile exemple de “pervertire” a proporționalismului⁹⁷.

Sistemul legislativ românesc este cel mai disproportional sistem RP cunoscut producând cele mai mari efecte majoritare cunoscute.

Sistemele electorale pot fi descrise în termenii a șapte atribute: formula electorală, mărimea circumscripției, pragul electoral, numărul total de membri ai corpului ce

⁹⁷ Arend Lijphart, *op. cit.*, p 142

urmează a fi ales, influența alegerilor prezidențiale asupra alegerilor legislative, distribuția inechitabilă și legăturile electorale dintre partide..

Punctul nodal al discuției trebuie să îl constituie aprecierea justetei unui sistem electoral care se poate realiza după trei criterii:

1) *Indicele de reprezentativitate*, adică raportul dintre alegătorii efectiv reprezentați (adică aceia care au votat pentru o listă care a obținut aleși, sau au votat pentru un candidat și acesta a fost ales) și numărul total de alegători. Sistemul *d'Hondt* asigură un indice de reprezentativitate mult mai mare decât scrutinul uninominal cu un tur.

2) *Monotonia*, adică cum respectă sistemul în repartitia locurilor, ierarhia repartiției locurilor. Este mult mai grav pentru un scrutin să inverseze ordinea locurilor ocupate față de ordinea voturilor obținute, dacă o face între partidele puternice, decât atunci când o face între cele slabe.

Din tabelul de mai jos se observă că în România se respectă această ierarhie a repartiției locurilor atât pentru partidele mari cât și pentru partidele mici.

Camera	Total	PDSR	PRM	PD	PNL	UDMR	Alții
Deputaților 2000							
Mandate	327	155	84	31	30	27	
	(100%)	(47,4%)	(25,69%)	(9,48%)	(9,17%)	(8,26%)	
Voturi	100%	36.61%	19.48%	7.03%	6.89%	6.80%	23.18%

3) *Proporționalitatea..* D'Hondt a propus ca indice de disproporționalitate maximul raportului dintre proporția locurilor și proporția voturilor pentru același partid. Metoda sa proporțională urmărește minimizarea acestui maxim. Sainte – Lague a propus ca indice suma diferențelor pe ansamblul partidelor, a pătratelor între proporția locurilor și cea a voturilor. Deci la d 'Hondt este vorba despre scăderea raportului maxim între proporția locurilor și cea a voturilor, iar la Sainte – Lague minimizarea ecarturilor dintre cele două proporții. Comparăm rezultatele într-o circumscripție cu două locuri unde cele două partide își împart electoratul astfel: A: 70%, B: 30%. Metoda d 'Hondt (a mediei celei mai puternice) dă rezultatul următor: A: 2 locuri, B: nici un loc. Metoda Sainte – Lague, precum cea a resturilor cele mai puternice, dă rezultatul următor: A: un loc, B: un loc. Dacă se studiază aceste rezultate, cu cei doi indici de disproporționalitate d 'Hondt și Sainte – Lague se obține:

Metodă/Indice	D 'Hondt	Sainte – Lague
D 'Hondt	1,4	0,43
Sainte – Lague	1,7	0,19

În acest caz-limită, fiecare din cei doi indici de disproporționalitate a fost minimizat prin metoda corespunzătoare. Avem deci două viziuni diferite asupra disproporționalității și deci despre proporționalitate: Metoda d 'Hondt încearcă să evite ca mulți alegători să fie reprezentați de locuri puține, cea a Sainte-Lague încearcă să minimizeze numărul de alegători nereprezentați. În cazul prezentat indicele de reprezentativitate este prin metoda d 'Hondt de numai 70% pe când prin metoda Sainte-Lague este de 100%. În acest caz metoda lui d 'Hondt este mai monotonă.

Dar cel mai indicat pare a fi indicele celor mai mici pătrate preluat de A. Lijphart de la Gallager⁹⁸

$$G = \sqrt{1/2 \sum (v_i - l_i)^2}$$

unde v_i sunt procentajele voturilor pe partide, iar l_i sunt procentajele locurilor atribuite în Parlament, pe partide.”⁹⁹

Arend Lijphart¹⁰⁰ spune că democrațiile pot fi dispuse pe harta conceptuală după două seturi de variabile independente, în două dimensiuni: *dimensiunea executiv – partide* (a împărțirii puterii - *power sharing*) și *dimensiunea federal – unitar* (a divizării puterii – *division of power*).

Variabilele operaționale care caracterizează *dimensiunea executiv-partide* se prezintă astfel în România: 1) sistemul are puterea executivă concentrată într-un cabinet monocolor, 2) relația executiv-legislativ prezintă dominanța executivului, 3) sistemul este multipartidist, 4) sistemul electoral este bazat pe reprezentarea proporțională (RP), și 5) sistemul de grupuri de interese este situat între unul pluralist (mai multe grupuri, competiție pentru atenție și influență, separația dintre stat și grupurile de interese) și unul „corporatist” (anumite grupuri de interese sunt parte integrantă a procesului de luare a deciziei, fără separația strictă dintre stat și aceste grupuri).

În continuare, în dimensiunea executiv-partide, ne vom ocupa de regulile legislative care determină cine sunt aleșii, plecând de la voturile exprimate de electorat.

În România se utilizează scrutinul cu *reprezentare proporțională pe liste închise*, pentru alegerea Parlamentului, iar pentru alegerea Președintelui țării, în primul tur de scrutin

⁹⁸ Arend Lijphart, *ibidem.*, p 150

⁹⁹ Pierre Martin *op. cit.*, pp 92-95

¹⁰⁰ Arend Lijphart, *cp. cit.*, pp 26-27

se utilizează sistemul proporțional, iar dacă se ajunge la cel de al doilea tur de scrutin, atunci se aplică sistemul majoritar, primilor doi clasati în primul tur.

„Sistemul electoral proporțional *încurajează o abordare consensuală a politicilor publice* prin faptul că nu produce majorități ale unui singur partid (deci partidele trebuie să coopereze în cadrul unor coaliții guvernamentale)”¹⁰¹. O explicație a efectelor consensuale ale sistemului proporțional ar putea fi aceea că acest sistem favorizează mai degrabă decât cel majoritar realizarea uneia din funcțiile importante ale sistemului politic: *funcția de integrare a elementelor societății* în structuri social-politice și întărirea coeziunii lor în jurul obiectivelor generale ... prin controlul asupra indivizilor și grupurilor, ca și asupra clivajelor și tensiunilor, prin socializare, recrutare și mobilizare politică, în vederea configurării unei baze sociale cât mai largi de adeziune și susținere.. Vorbind despre controlul asupra indivizilor și grupurilor, și de captarea adeziunii acestora, se poate spune că pentru spațiul cultural românească, pentru tipul de cultură politică din acest spațiu, un sistem electoral cu dominantă proporțională este mai potrivit. “Termenul de «cultură politică» ... se referă la orientările politice specifice - atitudini față de sistemul politic și diferitele sale părți”¹⁰², elemente determinate de combinația dintre trecutul sistemului și experiențele membrilor săi. Termenul este folosit pentru a caracteriza diferențele dintre sistemele politice naționale și pentru a analiza aceste sisteme în termeni comportamentali. Stabilitatea și eficacitatea unei societăți depind de existența unei culturi politice definite și active în rândul membrilor sistemului politic.

În România sistemul electoral non-majoritar a favorizat situația ca nici un partid să nu dețină o majoritate de „jumătate plus 1” a locurilor din Parlament și să poată forma un cabinet monocolor fără să își facă probleme în ceea ce privește promovarea propriilor inițiative legislative în Parlament; în consecință partidele pot să coopereze în cadrul unor astfel de coaliții, dar pot opta și să nu o facă - de exemplu PSD și-a putut permite să alcătuiască singur Guvernul, semnând un protocol politic de susținere reciprocă, cu clauze bine precizate, cu UDMR-ul, și un acord social cu principalele centrale sindicale.

Competiția și conflictul este prezent în sistemul grupurilor de interese din România, ceea ce îl apropie într-o oarecare măsură de *modelul majoritarist (Westminster) al democrației*.

Reprezentarea proporțională face ca în România să nu fie inhibată translația clivajelor societale în clivaje ale sistemului de partide, prin acesta sistemul încadrându-se în *modelul consensualist al democrației*. Scopul principal al RP este acela de a împărți locurile Parlamentare între partide, proporțional cu voturile pe care acestea le primesc.

¹⁰¹ Arend Lijphart, *ibidem.*, p 13

„Cea mai importantă și tipică diferență dintre cele două modele ale democrației (majoritarist și consensualist) este cea dintre guvernările monocolor și cele ale unor coaliții, ... deoarece întruchipează contrastul dintre concentrarea puterii, pe de o parte, și împărțirea puterii, pe de altă parte. ... Sistemele bipartidiste simbolizează modelul majoritarist, iar sistemele multipartidiste modelul consensualist.”¹⁰³ Sistemul politic din România, după acest criteriu, a constituit și constituie un exemplu al modelului consensualist, chiar dacă Guvernul PSD actual este monocolor (deși nu a obținut chiar majoritatea simplă în urma alegerilor din 2000), iar fezebilitatea sa în forma monocoloră ar fi fost greu de imaginat fără protocolul încheiat cu UDMR În 2001, și din nou acum, în 2002. În România, ca formulă electorală se utilizează reprezentarea proporțională pe liste închise.

Sistemul celor mai mari medii împarte succesiv numărul de voturi primite de lista unui partid printr-un număr de divizori. Locurile sunt apoi distribuite listelor care asigură cel mai mare coeficient, ca rezultat, până când toate locurile au fost alocate. În România se folosește varianta *formulei lui d'Hondt*. Această formulă ia voturile obținute de fiecare listă de partid și le împarte la 1, 2, 3, 4 etc până când toate locurile sunt completate. Coeficienții obținuți sunt înșiruiți de la cel mai mare la cel mai mic, și locurile sunt alocate listelor care au obținut cele mai mari medii. *Formula favorizează ușor partidele mari în detrimentul partidelor mici.*

Magnitudinea circumscripției înseamnă numărul de candidați care urmează a fi aleși într-o circumscripție electorală. Are un efect puternic asupra gradului de disproportionalitate și asupra numărului de partide. Creșterea magnitudinii circumscripției în sistemele cu reprezentare proporțională, crează o proporționalitate mai mare și condiții mai favorabile pentru partidele mici.

Magnitudinea circumscripției și pragul electoral pot fi privite ca două fețe ale aceleiași monede: bariera *explicită* impusă împotriva partidelor mici de pragul electoral are, în esență, aceeași funcție ca și bariera *implicită* ridicată de magnitudinea circumscripției. O aproximare rezonabilă a relației acestora este:

$$P = 75\% / (M+1),$$

în care P este pragul, iar M magnitudinea medie a circumscripției.¹⁰⁴ Sistemul electoral românesc conține două magnitudini medii, una pentru Senat, $MS = 140/42 = 3,33$ și alta pentru Camera Deputaților: $MCD = 341/42 = 7,78$ (327 deputați plus 14 deputați ai

¹⁰² Gabriel Almond, Sidney Verba, *op. cit.*, p.43

¹⁰³ Arend Lijphart, *op. cit.* pp 74-75

¹⁰⁴ Arend Lijphart, *op. cit.*, p 150

minorităților naționale)¹⁰⁵. Din această formulă se pot deduce două praguri *implicite* diferite: unul pentru Senat, $PS = 0,75/4,33 = 17\%$ și altul pentru Camera Deputaților, $PCD = 0,75/8,78 = 8,5\%$. Aceste praguri implicite sunt foarte mari: practic, PCD este mai mare decât pragul explicit pentru alianțele alcătuite din două partide, iar PS este mai mare decât dublul pragului explicit fixat pentru același tip de alianțe și mai mare decât triplul pragului explicit pentru partide! Acest dezechilibru major este generat în mod evident de nivelul magnitudinii medii și el nu face decât să avantajeze partidele mari. Pentru a remedia acest dezechilibru și a pune de acord pragul explicit existent cu logica scrutinului proporțional, există doar o posibilitate: fixarea unei magnitudini medii identice la Cameră și la Senat, de o valoare apropiată de cea rezonabilă dedusă din formula lui Lijphart (luând în considerare pragul electoral de 5% pentru partide):

$$M = (0,75-P)/P = (0,75-0,05)/0,05 = 14$$

Practic vorbind, acest lucru presupune redesenarea completă a circumscripțiilor electorale și folosirea unei «baze teritoriale» complet diferite de cea oferită actualmente de către județ.

Dacă ținem seama că, de regulă, mărimea legislativului (a Camerei inferioare) «tinde să fie egală egală cu rădăcina cubică a populației», putem observa că legislativul român se situează cu mult peste «normă»: într-adevăr, dacă regula citată ar fi fost urmată de artizanii sistemului nostru politic, atunci ***Camera Deputaților ar fi trebuit să aibă 282 de deputați***. Caracterul «supraponderal» al legislativului este, în principiu, o bună premisă pentru obținerea unei proporționalități cât mai consistente.

La alegerile din 2000 pentru Camera Deputaților au participat 68 de partide și alianțe, ca și 13 candidați independenți. La Senat, au depus liste 36 de partide și alianțe, ca și doi candidați independenți. Diferența dintre numărul participanților la alegerile pentru Cameră și respectiv pentru Senat, se explică prin înscrierea a 36 de liste ale asociațiilor minorităților naționale la scrutinul pentru Cameră, față de numai 3 la Senat. La alegerile prezidențiale au participat 12 candidați.

La alegerile generale din 2000, corpul electoral a numărat 17.699.727 alegători. Au participat efectiv, la votul din 26 noiembrie 2000, 11.559.458 alegători, adică 65,31% din corpul electoral. Dacă alegerile generale din 1996 și 1992 au consemnat participarea a 3/4 din corpul electoral, iar cele din 1990 – a peste 6/7 din totalul electorilor, în 2000 doar 2/3 din alegători au venit la vot la 26 noiembrie. Privitor la voturile valabil exprimate, sistemul electoral românesc nu face distincția între *voturile albe* (voturi introduse în urnă fără ca

¹⁰⁵ Cristian Preda, *op. cit.*, pp 218-219

electoratul să aplice ștampila) și *voturi anulate* (adică buletinele pe care nu s-a aplicat corect ștampila). În această perspectivă, votul alb este expresia protestului civic, a refuzului “clasei politice”, în timp ce votul anulat este expresia neîndemânării de a vota. Pentru o mai nuanțată cunoaștere a apatiei sau sentimentului contestatar al electoratului și implicit o mai corectă concepere a strategiilor politice de către partide, ar fi foarte util ca reglementările sistemului electoral românesc să includă și această diferențiere între voturile albe și voturile anulate (în Franța, de exemplu, mașinile de vot permit înregistrarea voturilor albe). Absenteismul poate avea mai multe rațiuni: cetățeanul “nu vede” relația dintre preocupările sale și activitatea partidelor de la putere; cetățeanul rămâne imun la presiunile ce se exercită asupra sa în campaniile electorale; cetățeanul este neîncrezător și nemulțumit în egală măsură de partidul/partidele de la putere și de partidele de opoziție.

Există în principal trei aspecte ale influențelor eventuale ale modurilor de scrutin asupra sistemelor de partid:

3. Scrutinul uninominal cu un tur și bipartidismul

Modul de scrutin nu crează dinamica dualistă care tinde să opună partizanii guvernului și opoziții săi (dinamică mereu prezentă), dar poate s-o favorizeze ducând la un sistem politic bipartizan, dacă terenul electoral este favorabil. Definim aici sistemul bipartizan ca un sistem politic în care două partide alternează la guvernare, dispunând aproape întotdeauna de majoritatea absolută a locurilor, fără ca numărul partidelor reprezentate să fie obligatoriu redus la două. Țările anglo-saxone, cu deosebire, votând printr-un scrutin uninominal cu un tur, corespund efectiv acestui model. Acolo unde condițiile favorabile bipartidismului nu sunt reunite, sistemul electoral nu are forța să-l impună.¹⁰⁶

Elementul determinant în acest mod de scrutin care favorizează emergența sistemului bipartizan constă în suprareprezentarea în locuri pe care o acordă marilor partide, mai ales celui mai puternic, permițându-i să transforme o majoritate relativă în voturi, într-o majoritate absolută în locuri....Sistemul proporțional. În special al celei mai puternice medii, când este slab proporțional (magnitudine mică) are efecte extrem de asemănătoare scrutinului uninominal cu un tur în ceea ce privește construcția sistemului bipartizan. El prezintă totuși două avantaje incontestabile de justiție electorală: alegătorii nereprezențați sunt mai puțini, iar partidul cel mai puternic în voturi are cel mai puțin de riscat în a-și vedea victoria furată din cauza decupajului electoral.

¹⁰⁶ Pierre Martin, *op. cit.*, p. 117

4. Scrutinul uninominal cu două tururi și sistemul alianțelor electorale

Scrutinul uninominal cu două tururi a fost mult mai puțin utilizat decât scrutinul uninominal cu un tur. Dar utilizarea lui aproape sistematică în Franța, pentru alegerile legislative (cu excepția perioadei 1940-1958) a permis verificarea afirmațiilor lui Maurice Duverger: este vorba de un scrutin de alianțe. În Franța, în timpul celei de a III-a și a V-a Republici, acest mod de scrutin a fost mereu aplicat în cadrul unui sistem partizan destul de înfloritor, în care nici un partid nu putea să spere, singur, că va obține majoritatea absolută a voturilor. Turul secund a permis dezvoltarea sistemelor de alianțe, combinând un număr de partide importante și o tendință dualistă. Logica acestui mod de scrutin este că fiecare merge singur în primul tur și că numai principalii doi candidați, reprezentând tendințele mari de opinie, se mențin în turul doi, ceilalți renunțând pentru candidatul cel mai apropiat printre cei ieșiți în frunte, în primul tur. Presiunea pe care acest sistem electoral o exercită asupra strategiei de alianțe politice a partidelor politice este foarte mare, adeseori determinantă. Influența scrutinului uninominal cu două tururi asupra strategiei partidelor politice rezultă din faptul că numărul locurilor obținute de un partid poate depinde la fel de mult de alianțele sale ca de numărul de voturi obținute. Acest sistem de alianțe bipolare, într-o parte Partidul Comunist și stânga necomunistă (socialiștii și radicalii), în cealaltă gaulliștii și dreapta negaulliștii (democrat-creștini și independenți) s-a impus progresiv la toate celelalte niveluri ale vieții politice, cantonale, municipale și prezidențiale, pentru a ajunge la un dualism total, începând din 1974, cu ocazia ralierei ultimelor elemente ale dreptei de opoziție la noul președinte ales, Valérie Giscard d'Estaing. Sistemul electoral a permis astfel înfruntarea bipolară stânga/dreapta și pluralismul în interiorul fiecărei coaliții.”¹⁰⁷

Este de domeniul evidenței că RP favorizează o mai mare fragmentare politică a Parlamentelor decât scrutinele majoritare, prin simplul fapt că permite o mai justă reprezentare a partidelor mici și mijlocii și limitează suprareprezentarea celor mai puternice partide. Cu toate acestea, este o mare greșeală să se creadă că simplul fapt al trecerii la modul de scrutin proporțional are automat consecința măririi numărului partidelor reprezentate în adunări, fapt care ar aduce sistemul politic la anarhie. Scrutinele majoritare corespund sistemelor de confruntare, iar scrutinele proporționale sistemelor de cooperare.¹⁰⁸ În toate sistemele politice există o parte de confruntare și una de cooperare, dar scrutinele majoritare favorizează și valorizează aspectul de confruntare, iar scrutinele proporționale pe cel de cooperare. Pentru partizanii scrutinelor majoritare, situația ideală se identifică într-un sistem bipartizan cu alternanță și guvernări monopartizane care se sprijină pe o majoritate absolută în

¹⁰⁷ Pierre Martin, *op. cit.*, pp 123-128

cameră. Pentru proporționaliști idealul rezidă, în fond, în a avea guverne de coaliție proporționale, în așa fel încât și puterea să fie împărțită, nu doar locurile în adunarea legislativă. În Belgia, Olanda și Luxemburg sistemul de cooperare între principalele partide ia în general forma de coaliții între două sau trei mari partide (socialist, democrat-creștin și liberal), cu schimbări ale partenerilor în urma rezultatelor alegerilor generale. Dar dacă sistemul proporțional facilitează formarea sistemelor de coaliție între principalele partide, el nu ajunge pentru a crea condițiile necesare.

Influența modurilor de scrutin asupra structurării sistemelor partizane și asupra repartiției voturilor alegătorilor între partide este slabă și absolut deloc decisivă. Modurile de scrutin pot fabrica majorități Parlamentare, dar nu sisteme partizane, contrar opiniei apărătorilor scrutinelor majoritare. Se poate observa că scrutinul uninominal cu un tur corespunde adeseori unui sistem bipartizan, iar scrutinele uninominale cu unul sau două tururi corespund adeseori sistemelor de alianță electorală, acolo unde sistemele de bipartidism nu sunt reunite. În cazul scrutinelor uninominale cu un tur, alianțele electorale sunt imperativ sub forma împărțirii circumscripțiilor (ex: Italia din 1994). În cazul scrutinelor cu două tururi, cum este cazul Franței, la repartizarea circumscripțiilor din primul tur se adaugă acordurile de renunțare înaintea turului doi. Sistemele proporționale de listă, prin slabele constrângeri de reprezentare pe care le impun cel mai adesea, permit diferitelor forțe politice să se prezinte individual în fața alegătorilor.

“Modul de scrutin legislativ este considerat în Franța ca un instrument legitim al luptei politice (excepția franceză). ... Franța votează prin scrutin uninominal cu două tururi la alegerile prezidențiale, legislative și cantonale, un scrutin departamental geografic geografic mixt plurinominal cu două tururi și proporțional pentru senatori și scrutine proporționale pentru alegerile regionale și europene. ... dintotdeauna, regulile de funcționare a vieții politice franceze au putut fi puse în discuție pentru că ele nu au la bază consensul. Această slăbiciune a consensului asupra regulilor de funcționare a vieții politice din Franța este unul din elementele de fragilitate ale democrației franceze, ca și toleranța surprinzătoare pentru inegalitățile de reprezentare care, în cazul scrutinului cantonal, sunt astăzi fără echivalent în alegerile dintr-o democrație occidentală.”¹⁰⁹

Sistemul electoral utilizat în Franța este majoritar absolut și oferă următoarele avantaje: față de cel majoritar relativ că ajunge în Parlament candidatul care are mai multe voturi pentru decât împotriva. Totodată, acest sistem implică, cel puțin teoretic, o responsabilitate mai mare a celor aleși în fața alegătorilor. În sfârșit, sistemul le oferă

¹⁰⁸ Pierre Martin *op. cit.*, pp 136-140

posibilitatea alegătorilor de a alege atât partidul cât și candidatul și contribuie la formarea unei majorități stabile în Parlament. Ca dezavantaje se pot enunța: absența proporționalității între numărul de locuri câștigate de un partid și suportul său electoral, și disproporția voturilor.

5. Desemnarea alegătorilor prin reprezentare proporțională

În **sistemul proporțional cu liste prestabilite utilizat în România** șansele candidatului de a fi ales depind de poziția pe care acesta o ocupă pe listă. Acest sistem a fost folosit în România în cazul alegerilor generale din 1990, 1992, 1996 și 2000. Sistemul cu liste prestabilite are avantajul de a asigura proporționalitatea dintre numărul de Parlamentari ai unui partid și suportul electoral real de care se bucură partidul respectiv, dar are în același timp numeroase dezavantaje. Experiența românească post-decembristă a arătat că cei aleși pe liste prestabilite au o responsabilitate mai scăzută față de alegători și mai mare față de cei care i-au pus pe liste pe poziții eligibile. Ei sunt conștienți că realegerea lor depinde în primul rând de poziția pe listă, deci de mărimea partidului și abia apoi de votul cetățenilor. S-a observat, totodată, o selecție greoaie a Parlamentarilor. Aici se pot întâlni numeroase cazuri în care cetățenii aleg un partid doar pentru că îi simpatizează pe lideri, care pot să nu figureze pe lista circumscripției respective; dacă aceștia se află totuși pe liste, ei pot atrage și candidați anonimi, care beneficiază de voturile primilor. O ultimă observație importantă: baremul pe care trebuie să-l atingă partidele pentru a intra în Parlament face ca un procent important din alegători să nu fie reprezentat în legislativ. La un prag electoral de 5% unul din 10 cetățeni ai României nu este reprezentat în Parlament.

Sistemul proporțional cu liste fără ordine prestabilită utilizat în Belgia încearcă să elimine dezavantajul sistemului cu liste prestabilite. În acest caz, candidații sunt trecuți pe listă în ordine alfabetică. Votul pentru un anumit candidat de pe listă se consideră ca fiind dat pentru întreaga listă. Principalul avantaj al acestui sistem este acela că, în acest caz, candidații au șansa de a intra în Parlament atât datorită popularității partidului cât și datorită propriei popularități. Sistemul îi pune însă pe organizatori în fața acestei dificultăți majore: numărarea voturilor și stabilirea rezultatelor sunt foarte complicate.

Problema atribuirii personale a locurilor nu se pune decât în sistemele de listă. Sunt posibile mai multe cazuri, unele dintre ele se aplică altele s-au aplicat:

¹⁰⁹ Pierre Martin, *ibidem*, pp 147-148

Lista preordonată blocată

Acest sistem acordă cea mai mare importanță deciziei aparatelor de partid pentru desemnarea aleșilor. Ordinea candidaților este stabilită înainte de vot, iar alegătorul nu poate să o schimbe. Acesta a fost sistemul utilizat în Franța în 1986 (se folosește în România la ora actuală, în Spania, Portugalia ș.a.).

Lista preordonată nebloată

În acest caz alegătorii au posibilitatea să modifice ordinea candidaților, dar cei care nu o fac sunt considerați ca acceptând ordinea propusă. În practică este prea puțin ca ordinea propusă să fie modificată prin votul suficienți alegători pentru a o schimba. Sisteme de acest tip sunt utilizate în Belgia și în Austria, Suedia, Norvegia, Olanda).

Lista liberă

Alegătorii pot să-și exprime preferința pentru unul sau doi candidați ai partidului preferat. Locurile unui partid sunt atribuite acelor candidați care au cel mai mare număr de preferințe. Alegătorii determină aleșii, dar nu se poate vota pentru candidați din liste diferite. Acest sistem este aplicat în Grecia și a fost aplicat în Italia până în 1993.

Sistemul finlandez

În Finlanda, alegătorii votează pentru un candidat și nu pentru o listă. Se calculează voturile fiecărei liste totalizând voturile tuturor candidaților de pe listă. Voturile sunt atribuite între liste după metoda d'Hondt și distribuite în cadrul aceleiași liste candidaților care au cele mai multe voturi. Acest sistem permite alegătorului să voteze pentru un candidat în cadrul reprezentării proporționale.

Metoda Hagenbach-Bischoff

În acest sistem utilizat în Elveția (cu câteva modificări) și în Luxemburg, alegătorii au atâtea voturi câte locuri sunt puse în joc în circumscripția lor. Ei pot vota pentru candidații de pe liste diferite și să cumuleze două voturi pentru același candidat. Numărul de voturi al fiecărei liste este calculat prin adunarea voturilor obținute de candidații de pe listă. Locurile sunt repartizate între liste utilizând coeficientul Hagenbach-Bischoff. În cadrul listelor, locurile sunt atribuite candidaților care au obținut cel mai mare număr de voturi. Această metodă dă cea mai mare libertate alegătorului în alegerea aleșilor.

Ea îi permite, în același timp, să acorde preferința unui partid și să-și exprime opinia asupra unei chestiuni de care se ocupă mai multe partide, alegând candidați ai diferitelor partide care îi împărtășesc opinia. Contrar unei legende persistente, RP se dovedește perfect compatibilă cu alegerea personală a alesului de către alegător.

Sistemele proporționale complexe

Sunt două tipuri de sisteme proporționale complexe: cele care se bazează pe mai multe niveluri geografice de atribuire a locurilor și așa numitele sisteme de compensație.

Modul de scrutin proporțional cu mai multe niveluri de atribuire a locurilor

În acest sistem, în general, după ce au fost repartizate locurile prin metoda coeficientului în circumscripțiile de bază, se totalizează resturile la nivel superior, în circumscripții geografic mult mai vaste care înglobează circumscripțiile de bază. Locurile neatribuite prin coeficient sunt distribuite în cadrul circumscripțiilor de nivel superior, în funcție de resturi, cu ajutorul unei metode proporționale. *Existența celui de al doilea nivel de atribuire a locurilor permite creșterea proporționalității sistemului..* Italia a utilizat acest tip de scrutin pentru alegerile de deputați între anii 1946 și 1993. Cele 630 de locuri de deputați au fost atribuite în cadrul celor 31 de circumscripții de bază, utilizând coeficientul Imperiali. Locurile neacordate au fost atribuite la nivel de țară pe baza totalizării resturilor, prin metoda resturilor celor mai tari. În Belgia, din 1919, pentru alegerea deputaților, arondismentele constituie circumscripții în care se atribuie locurile după coeficientul simplu. Locurile rămase sunt atribuite la nivelul provinciilor plecând de la resturi, utilizând metoda d'Hondt.¹¹⁰

Sistemele proporționale de compensare

Aceste sisteme, care sunt complet proporționale, au fost considerate uneori, din greșeală, ca sisteme mixte majoritar-proporționale. Principiul acestor sisteme este următorul: o parte din locuri sunt atribuite în circumscripții cu scrutin uninominal, în general cu un tur, iar cealaltă parte din locuri, adeseori jumătate, este utilizată la al doilea nivel de repartitie, cu titlu de compensație, pentru a atinge cea mai puternică proporționalitate posibilă între voturi și locuri la nivelul compoziției globale a adunării. Se calculează numărul de locuri la care are dreptul fiecare partid proporțional cu numărul de locuri din adunare, în funcție de numărul global de voturi pe care le-a obținut. Locurile neatribuite în circumscripții servesc la adăugarea unui număr suficient de locuri fiecărui partid față de cel deja câștigat în circumscripții, astfel

¹¹⁰ Pierre Martin, *op. cit.*, pp 83-88

încât să aibă în final atâtea locuri la care are dreptul, conform numărului total de voturi. Cel mai cunoscut dintre sistemele de acest tip este cel utilizat în Germania, începând din 1946, la desemnarea deputaților federali din Cameră (Bundestag). În acest mod de scrutin alegătorul are două voturi: primul servește la desemnarea jumătății din cei 656 de deputați, aleși prin scrutin uninominal cu un tur în cadrul a 328 de circumscripții, iar cu al doilea alegătorul alege o listă de partide. Prin acest ultim vot se determină, prin proporționalitate, numărul de deputați federali la care are dreptul fiecare partid, din fiecare Land. Jumătate din locurile care rămân este utilizată pentru a respecta această proporționalitate. Dacă un partid obține mai puține locuri pe circumscripție decât locurile la care are dreptul în fiecare Land conform proporționalității, ceea ce se întâmplă aproape întotdeauna, situația se rezolvă acordându-se un număr suficient de locuri în compensare. Aceste locuri sunt atribuite candidaților de pe lista folosită pentru al doilea vot, după ordinea din listă. Dacă un partid obține la nivelul Landului mai multe locuri de circumscripție decât numărul total de locuri la care dreptul, locurile suplimentare (Überhangmandate) îi sunt păstrate peste totalul general. Din acest motiv, în 1990, CDU a obținut 6 locuri suplimentare în partea de Est a Germaniei, numărul total de locuri din Bundestag ajungând la 662. Pentru a avea dreptul la reprezentare, un partid trebuie să obțină 5% din voturile secundare la nivel național sau 3 locuri pe circumscripție. Proporționalitatea între voturi și locuri este foarte puternică, chiar cu cele 6 locuri suplimentare ale CDU, rezultatul al puternicei dominații a CDU în Germania orientală. Aceasta a obținut 40,5% din locuri cu 39,9% din voturile reprezentate și 36,7% din voturile exprimate. Fără cele 6 mandate suplimentare, ea ar fi obținut 39,9% din locuri. SPD a obținut 36,1% din locuri pentru 36,5% din voturile reprezentate și 35,5% din voturile exprimate. Ne putem întreba dacă acest sistem complicat nu este potențial periculos. În versiunea sa cu vot dublu, nimic nu împiedică un partid să nu prezinte oficial candidați la scrutinul uninominal, lăsându-și candidații să se prezinte ca independenți sau sub eticheta unui partid artificial. În felul acesta primește un număr mare de locuri directe la scrutin direct, beneficiind totodată de compensații maxime. Acest tip de scrutin este extrem de atrăgător pentru cei care vor să combine finalitatea proporțională și desemnarea personală de către alegători a aleșilor, ca în scrutinul uninominal.

Rolul pragurilor electorale

În unele sisteme proporționale, pentru a permite participarea la repartizarea locurilor, s-a fixat un prag național sau de circumscripție, în general fixat în procente din voturile exprimate (de exemplu la nivel național acest prag este de 5% în Germania).

Fracționarea puternică a opiniilor nefiind desființată prin schimbarea modului de scrutin, această măsură face ca, în unele țări, mai ales cele care au cunoscut totalitarismul comunist, un mare procent din voturile exprimate să fie lipsite de orice reprezentare în legislativ. Impactul diferitelor sisteme proporționale asupra transformării voturilor în locuri¹¹¹.

Fără să ținem seama de efectul pragului, se poate constata că toate sistemele proporționale prin divizor sau prin coeficient converg către proporționalitatea matematică pură atunci când magnitudinea crește.

Pentru a generaliza, se poate spune că scrutinelor proporționale li se aplică următoarele trei reguli:

- 1 *Cu cât crește magnitudinea, cu atât crește proporționalitatea sistemului.*
- 2 *Cu cât magnitudinea crește cu atât sistemele proporționale tind să dea același rezultat (convergență).*
- 3 *Toate sistemele electorale, chiar și cele mai proporționale, suprareprezintă partidele cele mai puternice în defavoarea celor mai slabe.* Rațiunea este extrem de simplă: chiar cu sistemele proporționale cele mai favorabile partidelor mici, cum sunt cele bazate pe metoda Sainte-Lague, sau cea a resturilor celor mai puternice, dacă acestea sunt câteodată suprareprezentate la nivelul unei circumscripții, slăbiciunea lor generală le împiedică frecvent să obțină locuri în celelalte circumscripții, ceea ce provoacă o subreprezentare globală. În fapt, exact ca și în cazul modurilor de scrutin majoritar, un partid mic scapă de subreprezentare numai dacă voturile sale sunt concentrate, dacă este puternic local.

O tipologie a sistemelor proporționale în funcție de influența asupra partidelor

Plecând de la diferitele studii, se pot clasifica metodele proporționale în ordinea descrescătoare a caracterului lor favorabil marilor partide: sistemul d'Hondt, vot unic transferabil, Sainte-Lague modificat și resturile cele mai puternice.

Scrutinele proporționale de compensare, cum este sistemul german, combină un scrutin uninominal cu un scrutin de listă, și are o finalitate proporțională clară.

Sistemul de listă este de departe cea mai des utilizată formă a RP. Alegătorul selectează un partid și lista sa de candidați, care să-l reprezinte. Listele partidului pot fi ori deschise ori închise, permițând alegătorului să indice o preferință în propriii candidați. Dacă partidul câștigă 30% din voturi de exemplu, el primește 30% din locuri în legislativ. Un procent minim de voturi poate fi solicitat pentru a câștiga reprezentare, tipic utilizându-se un prag de 5%. Acest tip de RP este ideal pentru legislative mari la nivel național.

¹¹¹ Pierre Martin, *op.cit.*, pp 89-90

Mixed Member System (MM) - Această RP hibridă alege jumătate din legislativ prin mandat unic pe districte „câștigătorul ia totul”, și cealaltă jumătate prin sistem de listă. Sistemul combină fără probleme RP geografică, ideologică și proporțională..

Votul preferențial (VP) - alegătorul clasifică simplu candidații în ordinea preferinței sale (1, 2, 3, 4, etc. ...). O dată ce prima opțiune a alegătorului este eliminată, voturile în exces sunt eliminate sau „transferate” către preferințele următoare în ordine până ce toate pozițiile sunt ocupate. Alegătorii pot vota pentru candidatul (candidații) favorit, cunoscând cunoscând faptul că dacă candidatul nu primește suficiente voturi, votul său va fi transferat către preferințele următoare. Prin VP fiecare vot contează și foarte puține voturi sunt risipite. VP este numită și **vot unic transferabil (VUT)**.

În termeni generali, sistemele electorale sunt văzute ca aparținând de 2 mari grupuri: **sisteme de reprezentare proporțională (RP)** – unde dorința este ca procentul de locuri ale partidului în legislativ să reflecte cât mai fidel procentul voturilor obținute de partid – și **sisteme non-proporționale** - unde se acordă o mai mare importanță ca un partid să dețină o majoritate clară față de concurenții săi, astfel crescând (așa se speră) posibilitatea asigurării unui guvern puternic și stabil. În afară de această împărțire, situația este de fapt mai complexă, cu nuanțe semnificative de variație între diferite tipuri de sisteme electorale care se utilizează în lume. Această nu doar în termeni de cât de mare tendință are un sistem anume de a produce o mai mare sau mai mică *proporționalitate* decât altul. La fel de semnificativ este modul în care sistemele electorale pot să varieze într-un sens *strategic*. De exemplu, unele sisteme oferă o mai mare arie de alegere pentru alegător decât alte sisteme, iar aceasta are implicații atât pentru partide, în modul în care își fac campania, cât și pentru alegători, în modul în care ei votează.

Sistemele pluralitare (sistemul “Single Member Plurality”, sau “First Past the Post”) și sistemele majoritate aparțin grupului sistemelor non-RP. Tradițional, cele mai comune sisteme RP sunt sistemele de listă, folosite de aproape jumătate din democrațiile lumii. Acestea pot varia mult, dar ceea ce au în comun în primul rând este faptul că sunt sisteme bazate pe partid mai degrabă decât pe candidat: alegătorii aleg între liste de partid iar proporția de voturi câștigate de un partid în alegeri determină proporția locurilor alocate pentru listele sale de candidați. Un alt sistem RP utilizat mult este sistemul **Votul Unic Transferabil (VUT)**, folosit în alegerile naționale doar în Irlanda și Malta, dar foarte asemănător cu sistemul **Vot Alternativ**: alegătorii completează fișa de vot votând în ordinea preferinței pentru câți candidați vor din câte partide vor. Proporționalitatea rezultatului

rezultă din faptul că (nu e ca la Votul Alternativ) alegătorii aleg câțiva legislatori din fiecare circumscripție sau district (adică magnitudinea circumscripției MC este mai mare decât unu, o trăsătură crucială a tuturor sistemelor RP).

Sistemele mixte, care provin din diferite forme. Ceea ce dă unicitate acestor sisteme – și au ele mai important în comun – este natura lor hibridă: atât sisteme non-RP (în general SMP) cât și RP (listă generală) într-un singur sistem.

Dintre toate tipurile posibile de sisteme mixte, există 2 grupuri principale: 1) sistemul în care părțile RP și non-RP ale alegerilor sunt tratate ca alegeri paralele separate, în care proporția locurilor pe care un partid le câștigă în partea non-RP a alegerilor nu se reflectă în proporția locurilor alocate în partea RP a alegerilor. Deci partidele mari sunt capabile să câștige o pondere disproporționată a locurilor. Acestea sunt sisteme non-proporționale (“mixed member majoritarian systems” - MMM) și ele formează cea mai mare parte a sistemelor care se utilizează la ora actuală; 2) al doilea grup, cel mai loial modelului german, este format din sistemele mixed member proportional (MMP), în care alocarea locurilor pentru un partid în “tier”-ul RP este afectată de proporția locurilor partidului câștigător în “tier”-ul non-RP, în particular compensând acele partide a căror alocare de locuri în “tier”-ul non-RP a fost mai mică decât ar fi fost de așteptat într-un sistem RP. Dată fiind importanța atașată “tier”-ului RP, sistemele MMP tind să producă rezultate/consecințe electorale – în termeni de proporționalitate generală – foarte asemănătoare cu cele produse de sistemele de listă.

Proporționalitate și stabilitate

În una din cele mai sofisticate eforturi de a realiza o clasificare a sistemelor RP bazat pe formule electorale, Arend Lijphart a sugerat următoarea clasificare:

- 1) cel mai proporțional – cel mai mare rest – Hare; Sainte-Laguë
- 2) intermediar - LR-Droop; STV; Sainte-Laguë modificat
- 3) cel mai puțin proporțional - d’Hondt; LR-Imperiali

Proporționalitatea este unul din cei mai importanți factori în studiul sistemelor electorale. Printre factorii pe care este în afecțată amintim: 1. echilibrul pe sexe și etnic în compoziția legislativului 2. numărul partidelor politice câștigând locuri în legislativ și, prin implicații, 3. numărul de partide implicate în formarea Guvernului. Proporționalitatea are de asemenea o influență importantă asupra stabilității generale a sistemului politic.

Mai întâi, sistemele RP este mai probabil să producă Parlamente care, în ceea ce privește membrii săi, să reprezinte un microcosmos al societății, adică este un mai mare echilibru pe sexe, și de asemenea (când este relevant) o mai mare reprezentare a minorităților

etnice. Demonstrarea empirică a acestui punct este dificilă datorită unori factori care trebuie avuți în vedere (cum ar fi nivelul de dezvoltare economică a țării, de exemplu). Cu cât este mai mare proporționalitatea, cu atât este mai mare reprezentarea femeilor (o corelare de 0,32). Aceasta a fost confirmată de analize multivariate mai sofisticate (cum ar fi Norris 1996). În al doilea rând, proporționalitatea influențează de asemenea numărul partidelor care câștigă locuri în legislativ. Numite după celebrul cercetător în științe politice, Legile lui Duverger (1954) stipulează că sistemele RP tind să producă sisteme multipartite, în timp ce sistemele non-RP tind să producă sisteme de 2 partide. Cu cât este mai proporțional sistemul electoral, cu atât ar trebui să ne așteptăm să vedem mai multe partide. Relația este determinată atât de *mecanica* sistemului electoral (adică face mai ușor sau mai dificil pentru un partid mic să câștige locuri) cât și de așteptările *psihologice* pentru politicieni și alegători determinate de sistemul electoral (adică dacă este o pierdere de timp pentru un partid mic să vină cu candidați într-un sistem non-RP, și pentru un suporter să se obosească să-l voteze) (Blais and Carty 1991). Această relație a fost demonstrată de multe studii (Lijphart 1994; Taagepera și Shugart 1989). Sistemul de listă, sistemul Votului Unic Transferabil (VUT) numit și sistemul Hare și sistemul MMP au un număr mai mare de partide decât sistemele majoritariste.

În al treilea rând, dat fiind că sistemele RP permit mai multor partide să câștige locuri în legislativ, în cazul sistemelor politice Parlamentare acesta are implicații în formarea guvernului. Sistemele non-RP sunt caracterizate în principăal de guvernul – partid unic, iar sistemele RP de guvernele – coaliții de partide.

În al patrulea rând, decurgând într-o anumită măsură din lутimele două puncte, se argumentează adesea că sistemele RP promovează instabilitatea politică: ori avem un Parlament reprezentativ care alege un guvern reprezentativ similar, ori avem un guvern “puternic” și “stabil” – sugestia este că nu le putem avea în același timp. Dar există prea puține probe că este atât de tranșantă alegerea, argumentele fiind:

- Studii comparative au găsit prea puține probe că longevitatea guvernului ar fi mult mai slabă în sistemele RP decât în sistemele non-RP;

- În general, guvernele din sistemele RP sunt mult mai reprezentative în termeni de opinie publică dat fiind că ele cuprind coaliții de mai multe partide.

- partidele extremiste pot câștiga locuri mult mai ușor în sistemele RP, dar sunt situații când partide extremiste au câștigat în sisteme non-RP (Franța, Italia), în câteva cazuri chiar câștigând detașat cursa electorală.

- Tendințele de câștiguri electorale sunt mai înalte în sistemele RP. Per ansamblu, câștigul mediu în sistemele RP sunt de 70,8% iar în sistemele non-RP este de 68,2%. Corelarea generală între proporționalitate și proporționalitate și rezultat (câștig) este de 0,26.

Există, în general, puține probe privind substituirea netă între proporționalitate și stabilitatea sistemului, și putem spune chiar că cea mai mare parte a probelor conduc în direcția opusă.

6. Consecințele strategice ale sistemelor electorale

Efectele strategice ale sistemelor electorale sunt la fel de importante ca efectele lor în proporționalitate. Aici atenția este adusă în special asupra tipului de buletin de vot și al gradului de alegere care permite alegătorilor să aleagă partidele și candidații preferați. De exemplu, în sistemele SMP ca cele utilizate în Marea Britanie ori sistemul listei închise folosit în Spania, alegătorii au de făcut o alegere categorică (ori/ori) de a vota pentru un candidat în Marea Britanie sau pentru un partid în Spania. Prin contrast, în sistemul STV utilizat în Irlanda, alegătorii pot alege toți candidații în ordinea preferinței, pot vota numerotând în ordinea preferată.

Aceste distincții, bazate pe gradul de alegere pe care alegătorii îl au sugerează o clasare a sistemelor electorale total diferită de cea discutată în secțiunea precedentă:

1. STV (ex: Irlanda): se pot alege în ordinea dorită toți candidații de la toate partidele
2. Panachage (votul pentru liste diferite pe un singur buletin, deci în cadrul unui scrutin de listă alegătorul are posibilitatea de a șterge anumiți candidați de pe listă și/sau de a-i înlocui cu candidați din alte liste) (ex: Elveția): se poate vota pentru candidați din mai mult decât un partid
3. Lista deschisă (ex: Finlanda): voturile “personale” determină clasarea candidaților
4. Mixed member (ex: Noua Zeelandă): două voturi – unul pentru candidat și unul pentru partid
5. AV (ex: Australia): se pot delecta în ordinea preferinței toți candidații, dar numai unul este ales
6. Listă închisă (ex: Africa de Sud): se poate vota doar categoric pentru un singur partid
7. SMP (ex: UK): se poate vota doar categoric pentru un candidat al unui partid

Date fiind diferențele între sistemele electorale bazate pe tipul de alegere oferit votanților (ex: sisteme centrate pe candidat vs. sisteme centrate pe partid), la fel ca și pe aria de alegere (sisteme categorice vs. sisteme cu ordine de preferință), este de așteptat ca acestea

să aibă influențe importante asupra politicienilor și alegătorilor deopotrivă. În cei privește pe politicieni: sistemele electorale pot fi văzute ca având efecte strategice asupra politicienilor și votanților, în cel puțin 3 privințe: *tipul de campanie electorală*, *2. stilul de organizare a partidului*, *forme de reprezentare electorală*.

Campaniile electorale sunt influențate de sistemul electoral. Atunci când sistemul electoral permite nivele înalte de alegere intra-partid (ex: STV), există tendința partidelor de a realiza campania în mod descentralizat accentul căzând pe campaniile candidaților individuali. În anumite condiții aceasta poate determina accentuarea conflictelor dintre facțiuni ale candidaților aceluiași partid. Prin contrast, dacă sistemul este unul de alegere categorică, nu mai este posibilă lupta între facțiuni. Mai mult, dacă sistemul este bazat pe partid (ex: listă închisă), se pune mult mai puțin accentul pe candidați: campania este condusă de la centru și în jurul centrului.

Efectul asupra naturii organizării de partid apare cu deosebire în cazul sistemelor bazate pe candidați care presupun o legătură mult mai directă cu “masele”, de unde rezultă o democrație internă de partid mult mai eficientă. Conducerea centrală nu are resurse și nu poate controla autoritar partidul. În sistemele bazate pe partid, prin contrast, organizația este mult mai mult controlată iar deciziile sunt impuse filialelor și membrilor. Chiar dacă din anii '80, o dată cu procesul de profesionalizare a campaniilor electorale, aceste distincții s-au estompat, putem încă să identificăm forme de organizare eficientă la nivel local în sistemele bazate pe candidați.

În ce privește *natura reprezentării parlamentare*, aria pentru votarea strategică crește o dată ce ne referim la sistemele electorale mai deschise. De exemplu, atunci când alegerile sunt concomitente pentru diferite funcții și demnități alegătorul poate beneficia de avantaje din această situație și să-și nuanțeze suportul pentru diferite partide.

Considerat ca o tehnică de realizare a reprezentării politice, sistemul electoral este un factor important în reforma politică, influențând modul de recrutare a clasei politice și prin aceasta sistemul de partide, și implicit, stabilitatea și eficiența guvernamentală. Primă etapă într-un proces laborios, reforma recrutării politice nu se poate reduce doar la modificarea sistemului electoral, dar nici nu poate face abstracție de acesta.

Cheia succesului procesului de reformare a sistemelor de recrutare a clasei politice stă în capacitatea partidelor de a se transforma, de a-și reorganiza structura, și implicit de a înțelege corect și responsabil rolul dominant pe care îl au. Funcționalitatea unui sistem de partide depinde de modul în care constrângerile electorale creează un anumit spațiu politic, atât pentru organizarea sistemului concurențial, cât și din perspectiva strategică.

Deoarece de a fi un doar o simplă tehnică sistemul electoral se raportează la cultura sau culturile politice existente, cu care interacționează. Multipartidismul specific Europei continentale nu este reflectarea directă a sistemelor electorale (chiar dacă în Uniunea europeană sistemul proporțional este dominant, 11 din cele 15 state aplicând variante ale acestui model), ci dezvăluie tradiții istorice, specificități sociale și aspecte culturale care împreună contribuie la constituirea unui sistem de partide.

Exerciții și întrebări de verificare

1. Care sunt criteriile privind justetea unui sistem electoral?
2. Descrieți metodele Sainte – Lague și D’Hondt.
3. Descrieți sistemul celor mai mari medii.
4. Ce reprezintă magnitudinea unei circumscripții?
5. Descrieți metoda Hagenbach – Bischoff.
6. Ce reprezintă scrutinele proporționale de compensare?
7. Redactați o tipologie cât mai completă a sistemelor electorale pornind de la cazurile prezentate în acest capitol.

BIBLIOGRAFIE

ALMOND, GABRIEL, ERBA, SIDNEY, *Cultura Civică*, București, CEU Press și Editura DU Style, 1996.

ANDREESCU, GABRIEL, “Autodeterminarea minorităților naționale”, în *Revista Română de Drepturile Omului*, Centrul pentru Drepturile Omului APADOR-CH, Nr. 12/1996

BADIE, BERTRAND, GUY HERMET, *Politique comparée*, Paris, PUF, 1990

BOGDANOR, VERNON (ed.), *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science*, Oxford, U.K., Massachusetts, U.S.A., Blackwell Publishers, 1993

BULAI, ALFRED, *Mecanisme electorale ale societății românești*, București, Paideia, Colecția Științe Sociale, 1999

BULL, ANNA, “Regionalism in Italy”, Articolul 4 în *EUROPA*, No. 2/1996 (www.intellectbooks.com/europa/number2/bull.htm)

BURKE, EDMUND, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, București, Nemira, 2000

CHANTEBOUT, BERNARD, *Droit constitutionnel et science politique*, Paris, A. Colin, 1979.

DEBRY, MICHEL, *Sociologie des crises politiques*, Paris, PFNSP, 1987

DOGAN, MATTEI, PELASSY, DOMINIQUE, *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, Editura Alternative, București, 1993

FILIPESCU, ION P., FUEREA, AUGUSTIN, *Drept instituțional comunitar european*, Ediția a V-a, Editura ACTAMI, București, 2000

GIBBINS, J.R., *Contemporary Political Culture, Politics in Post-Modern Age*, Sage, London, 1989

GROSSER, ALFRED, *L'explication politique. Une introduction à l'analyse comparative*, Paris, A. Colin, 1972

HITCHINS, KEITH, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Editura Enciclopedică, București, 1997

HAGUE, ROD, HARROP, MARTIN, BESLIN, SHAUN, *Comparative Government and Politics*, London, MacMillan, 1993

LECLERCQ, CLAUDE, *L'État fédéral*, Dalloz, Paris, 1997

LIJPHART, AREND, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, Polirom, Iași, 2000

LOCKE, JOHN, *Eseu despre toleranță* (traducere de Adrian-Paul Iliescu), în **Adrian-Paul Iliescu, Emanuel-Mihail Socaciu** (coordonatori), *Fundamentele gândirii politice moderne. Antologie comentată*, Editura Polirom, Iași, 1999

MACRIDIS, ROY, *The Study of Comparative Government*, New York, Random House

MAILLET, PIERRE, *Subsidiarité, convergence et cohésion: une vision synthétique* (www.ecsanet.org/conferences/4p.htm)

MARTIN, PIERRE, *Sisteme electorale și modurile de scrutin*, București, Monitorul Oficial, 1999

MÉNY, YVES, *Politique comparée: les démocraties: États-Unis, France, Grande Bretagne, Italie, R. F. A.*, 3e éd., Paris, Montchrestien, 1991

MUNGIU-PIPPIDI, ALINA, *Transilvania subiectivă*, Humanitas, București, 1999

PÎVULESCU, CRISTIAN, *Politici și instituții politice*, București, Editura Trei, 2002

PREDA, CRISTIAN,

SARTORI, GIOVANNI, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, Iași, 1999

SCHMITTER, PHILIPPE C. și KARL, TERRY LYNN, *Ce este și ce nu este democrația*, în *Polis*, Nr. 3/1994

SEILER, DANIEL LOUIS, *La politique comparee*, Paris, Armand Colin, 1982

SEILER, DANIEL LOUIS, *Les parties autonomistes*, Presses Universitaires de France, 1994

SEILER, DANIEL LOUIS, *Partidele politice din Europa*, Institutul European, Iași, 1999

SPEKTOROWSKI, ALBERTO, “Regionalism and the Right: The Case of France”, în *The Political Quarterly*, Vol. 71, No. 3, Blackwell Publishers, Oxford, UK, Malden, USA, 2000

STRMISKA, MAXMILIÁN, *Rise and Fall of Moravian Regionalist Parties* (sursa: www.iips.cz)

THIESSE, ANNE-MARIE, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Editura Polirom, 2000

VOICU, GEORGE, *Pluripartidismul. O teorie a democrației*, București, All., 1998